

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ХОМИЧ ДМИТРО ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.985:343.71

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРАДІЖОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ ШЛЯХОМ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ
ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д.О. Хомич**

Науковий керівник **Таран Олена Вікторівна,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Хомич Д.О. Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню низки актуальних питань використання спеціальних знань при розслідуванні крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. Розкрито зміст спеціальних понять (природний газ, постачання природного газу, облік природного газу, газопостачальна організація, споживач природного газу, засіб вимірювання, лічильник газу та ін.), а також проаналізовано систему нормативних документів, що мають значення для розуміння змісту спеціальних знань в сфері обліку природного газу та можливостей їх використання для вирішення завдань розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку.

Обґрунтовано, що встановлення обставин крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку потребує використання спеціальних знань про поняття природного газу (як матеріальної цінності, товарної продукції) діяльності з його постачання і обліку, криміналістичних, економічних, технічних та інших спеціальних знань.

Виокремлено і охарактеризовано специфічні ознаки предмета злочинного посягання, способи вчинення крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, визначена характеристика особи злочинця із урахуванням його знань про роботу приладів обліку природного газу професійних навичок, знань про конструкції газових мереж, способи впливу на газові мережі, газові лічильники, їх складові). Обґрунтовано, що спеціальні знання в сфері постачання і

обліку природного газу можуть бути використані і при розслідуванні інших злочинів, при скоєнні яких відбувається втручання в роботу приладів обліку, в якості орієнтира або прикладних рекомендацій залежно від завдань кримінального провадження.

Сформульовано висновки та криміналістичні рекомендації щодо можливостей використання консультацій фахівця про конструкцію приладів обліку; способи втручання в роботу приладів обліку, що призводить до уповільнення або зупинки їх функціонування, способів виявлення таких втручань, фіксації слідів втручання.

Проаналізовано порядок призначення і проведення відомчої (за наказом газопостачальної організації) експертизи лічильників газу з метою отримання даних про відповідність засобів вимірювальної техніки (пломб) параметрам, визначеним їх виробниками, умов монтажу та експлуатації, їх цілісності і відповідності метрологічних характеристик, а також для посвідчення в відсутності інших ознак впливу на засіб вимірювальної техніки (пломбу), які можуть свідчити про втручання і спотворенні результатів вимірювання.

Розкрито зміст роботи фахівця на прикладі огляду лічильників газу типу «Метрикс», «Галус», «Візар», «Інтергаз», «Октава», «Самгаз», орієнтованого на виявлення пошкоджень, змін конструкції, невідповідності plomb та інших ознак незаконного впливу. Визначено ідентифікаційні і діагностичні завдання експертизи plomb і слідів, які відображаються при несанкціонованому втручанні в роботу облікового механізму лічильників газу.

Розкрито зміст методики криміналістичного дослідження лічильників газу, яке складається з стадій попереднього і детального (роздільного, порівняльного і експериментального) дослідження, оцінки результатів і формулювання (оформлення) висновків. Методика трасологічної експертизи лічильників газу – це система методів, прийомів і технічних засобів, що застосовуються в процесі дослідження одноразових контрольних пристроїв (пломб) і дослідження деталей і вузлів лічильника в цілому. Звернуто увагу на особливості демонтажу

(розрізання) пломби в різних лічильниках щодо недопущення деформації країв пломби і пошкодження рельєфного зображення досліджуваної пломби.

Ключові слова: спеціальні знання, форми використання спеціальних знань, розслідування, крадіжка природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, фахівець, експерт, судова експертиза.

SUMMARY

D. Khomych. Use of special knowledge during investigation of natural gas theft through interference with accounting devices. – Manuscript.

The thesis for a Doctor of Philosophy degree in Law, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the study of a number of topical issues of using special knowledge in the investigation of natural gas thefts by interfering with the operation of metering devices. The content of some special concepts (natural gas, natural gas supply, natural gas metering, gas supplying organization, natural gas consumer, measuring instrument, gas meter, etc.) is disclosed, and the system of regulatory documents that are important for understanding the meaning of special knowledge in the field of accounting for natural gas and the possibility of their use to solve the problems of investigating natural gas theft by interfering with the operation of metering devices.

It has been substantiated that the establishment of the circumstances of the theft of natural gas by interfering with the operation of metering devices requires the use of special knowledge about the concept of natural gas (as material value, marketable product), its supply and accounting, forensic, economic, technical and other special knowledge.

The specific features of the subject of criminal encroachment, the methods of committing the theft of natural gas by interfering with the operation of metering devices are highlighted and characterized, the characteristics of the criminal's personality are

determined, taking into account his knowledge of the operation of natural gas metering devices, professional skills, knowledge of the design of gas networks, the method of influencing gas networks gas meters, their components). It is substantiated that special knowledge in the field of supply and metering of natural gas can also be used in the investigation of other crimes, in the commission of which the operation of metering devices is interfered with, as a guideline or applied recommendations, depending on the tasks of criminal proceedings.

Conclusions and forensic recommendations on the possibilities of using expert advice on the design of metering devices are formulated; methods of interfering with the operation of metering devices, which leads to a slowdown or stoppage of their functioning, methods of detecting such interventions, fixing traces of interference.

The procedure for the appointment and conduct of a departmental (by order of the gas supplying organization) examination of gas meters in order to obtain data on the compliance of measuring equipment (seals) with the parameters determined by their manufacturers, the conditions of installation and operation, their integrity and compliance with metrological characteristics, as well as for certification of the absence of other signs of influence on the measuring instrument (seal), which may indicate interference and distortion of the measurement results.

The content of the specialist's work is disclosed on the example of inspection of gas meters such as "Metrix", "Galus", "Vizar", "Intergas", "Oktava", "Samgaz", focused on identifying damage, design changes, inconsistency of seals and other signs of illegal influence. Identification and diagnostic tasks for the examination of seals and traces, which are displayed in case of unauthorized interference with the operation of the accounting mechanism of gas meters, have been determined.

The content of the methodology for forensic research of gas meters is disclosed, which consists of the stages of preliminary and detailed (separate, comparative and experimental) research, evaluation of the results and formulation (execution) of conclusions. The method of traceological examination of gas meters is a system of methods, techniques and technical means used in the process of examining disposable control devices (seals) and examining parts and assemblies of the meter as a whole.

Attention is drawn to the features of dismantling (cutting) the seal in various counters to prevent deformation of the edges of the seal and damage to the relief image of the seal under study.

Key words: special knowledge, forms of using special knowledge, investigation, theft of natural gas by interfering with the operation of metering devices, specialist, expert, forensic examination.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Хомич Д. О. Порухення та крадіжки при споживанні природного газу. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. С. 186–190.

2. Хомич Д. О., Гусак А. П. Тактика слідчого огляду під час розслідування викрадень природного газу в газових лічильниках. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1 (11). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. С. 114–118.

3. Хомич Д. О. Добыча и потребление природного газа в Украине, а также способы предупреждения его кражи. *AREA NAUKI. Kwartalne miedzynarodowe czasopismo naukowe. Fundacja Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich. ORKA. Lublin. Poland. 2019. С. 16–24.*

4. Хомич Д. О. «Слідова картина» викрадення природного газу шляхом маніпуляцій із лічильником. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3 (289). С. 265–269.

5. Хомич Д. О. Вивчення та систематизація способів викрадень природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку. *Часопис Київського університету права*. 2020. № . С. 336–340.

6. Хомич Д.О. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 107–115.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Хомич Д. О., Гусак А. П. Тактика допиту під час розслідування викрадень природного газу шляхом його самовільного використання. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 1–2 черв. 2018 р.). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. 2018. С. 112–114.

8. Хомич Д. О. Крадіжка природного газу. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14–15 черв. 2019 р.). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. С. 285–287.

9. Хомич Д. О. Криміналістична характеристика крадіжок природного газу. *Актуальні питання криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 354–357.

10. Хомич Д. О. Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 273–276.

11. Хомич Д. Правове регулювання газопостачальної діяльності в Україні. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студ. (Луцьк, 12–13 трав. 2020 р.). Луцьк: Вежа-Друк. 2020. С. 459–462.

12. Дослідження лічильників газу: метод. рек. / Гончаров І. В., Гусак А. П., Хомич Д. О. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2020. 36 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ ШЛЯХОМ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ	18
1.1 Стан наукової розробленості проблем використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку. Поняття та зміст спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу	18
1.2 Значення спеціальних знань для визначення предмета злочинного посягання, встановлення способу учинення злочину, слідової картини та інших обставин крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку	39
Висновки до першого розділу	63
РОЗДІЛ 2. ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ ШЛЯХОМ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ	65
2.1 Консультативна допомога спеціаліста, її зміст і значення для розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку	65
2.2 Криміналістичне значення відомчої експертизи лічильників газу	70
2.3 Участь спеціаліста в огляді лічильників природного газу під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку	80
Висновки до другого розділу	117
РОЗДІЛ 3. СУДОВА ТРАСОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ	120
3.1 Засади судової трасологічної експертизи приладів обліку природного газу .	120
3.2 Експертиза приладів обліку шляхом дослідження пломб та слідів, які відображаються при несанкціонованому втручанні в роботу облікового механізму лічильників газу	126

3.3 Методика криміналістичного дослідження лічильників газу	142
Висновки до третього розділу.....	153
ВИСНОВКИ	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162
ДОДАТКИ.....	181

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми. Енергозабезпечення як основа розвитку господарства країни має надважливе значення для всіх його галузей. Чільне місце в енергобалансі України посідає природний газ, який у сукупності з вугіллям становить понад 60 %. Незважаючи на те, що основне споживання природного газу відбувається у промисловості, важливе значення має його використання в сільському господарстві, для опалення житлових будинків, як палива для машин, електростанцій, для роботи газових приладів і пристроїв тощо. Зростання вартості енергоносіїв на тлі зниження платоспроможності населення зумовили поширення випадків крадіжок природного газу споживачами, як правило, шляхом втручання в роботу приладів обліку. Більшість таких правопорушень виявляють газопостачальні підприємства під час перевірок. Вивчення матеріалів таких перевірок показало, що в багатьох випадках дії споживачів щодо втручання в роботу приладів обліку газу з метою його несанкціонованого (безоплатного або зі зниженою вартістю) використання містили ознаки кримінальних правопорушень, переважно крадіжок.

Згідно із Законом України «Про нафту і газ», газ визначається товарною продукцією (ст. 1). Особи ж винуваті в порушенні законодавства, що регулює діяльність у нафтогазовій галузі, несуть адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність (ст. 51). Водночас реагування правоохоронних органів на факти крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку залишається вкрай низьким. Зокрема, за офіційними даними ПАТ «Волиньгаз», 2017 р. оглянуто 2,7 тис. лічильників газу та виявлено 178 втручань (2018 р. – 2,3 тис. і 150; 2019 р. – 3,3 тис. і 226; станом на вересень 2020 р. – 3,1 тис. і 236)¹. Такі тенденції виявлено на прикладі інших газопостачальних підприємств. До Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) упродовж зазначеного періоду внесено відомості лише про 84 правопорушення цієї категорії, що загалом свідчить про неефективність заходів реагування право-

¹ Регіональна газова компанія «Волиньгаз». Офіційний сайт. URL: <https://vl.104.ua/ua/>.

охоронних органів на факти учинення крадіжок природного газу. Причинами цього є обмеженість засобів кримінально-правової охорони, а також відсутність належної методики розслідування правопорушень цієї категорії, основу якого становить встановлення даних про постачання та облік природного газу, роботу й технічні характеристики приладів обліку, за допомогою спеціальних знань, насамперед у галузі інженерії та криміналістики.

Зважаючи на відсутність цільових досліджень, присвячених питанням використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, в основу наукових висновків, сформульованих у дисертації, покладено праці вітчизняних і зарубіжних учених із питань методики розслідування різних видів розкрадань – В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. С. Давиденка, В. Г. Дрозд, А. П. Запотоцького, А. В. Іщенко, В. О. Коновалової, Н. І. Клименко, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, Ю. Ю. Орлова, В. Л. Ортинського, Б. В. Романюка, М. Я. Сегая, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та інших, а також наукові праці й спеціальну літературу в галузі енергетики (З. С. Варналій, А. І. Вовченко, А. О. Гончарук, Т. І. Гринкевич, В. М. Гриньов, Б. М. Данилишин, І. А. Малярчук, Д. К. Прейгер, А. М. Семенченко, Ю. М. Харазішвілі та ін.).

Визнаючи вагомий внесок згаданих та інших науковців у розвиток криміналістичної методики й експертології, недослідженим залишається напрям використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку з урахуванням потреб криміналістичної, зокрема судово-експертної, практики, щодо встановлення події кримінального правопорушення, винуватості окремих осіб та інших обставин, що підлягають доказуванню. Зазначене визначає актуальність обраної проблематики, її наукову і практичну значимість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015), Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 р. (постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942), Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р, та Плану заходів з її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 693-р), Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 р. та Плану заходів щодо її реалізації (наказ МВС України від 15 березня 2017 р. № 229), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки від 30 березня 2017 р. (протокол № 4) та уточнено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 02 червня 2020 року (протокол № 12).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *задач*:

– охарактеризувати стан наукового розроблення проблем використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, розкрити поняття і зміст спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу;

– обґрунтувати значення спеціальних знань для визначення предмета злочинного посягання, встановлення способу учинення злочину, пізнання слідової картини та інших обставин крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку;

– визначити специфіку консультативної допомоги спеціаліста, розкрити її зміст і значення для розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку;

– розкрити криміналістичне значення відомчої експертизи лічильників газу;

– охарактеризувати зміст діяльності спеціаліста у процесі проведення огляду лічильників під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку;

– встановити засади судової трасологічної експертизи приладів обліку природного газу;

– розкрити особливості експертизи приладів обліку шляхом дослідження пломб та слідів, які відображаються при несанкціонованому втручанні в роботу облікового механізму лічильників газу;

– визначити методику криміналістичного дослідження лічильників газу.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у зв'язку з використанням спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку.

Предмет дослідження – використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження є загальний *діалектичний метод* наукового пізнання дійсності, на основі якого всі явища досліджено у взаємозв'язку, у єдності їх соціального змісту і юридичної форми (у всіх розділах). Методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) використано під час вивчення нормативно-правових актів, концепцій, позицій авторів з окремих питань, що входять до предмета дослідження, їх узагальнення та формулювання висновків (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1). Для виконання

поставлених задач застосовувались спеціальні методи пізнання, зокрема: *історико-правовий* – при аналізі розвитку наукової думки щодо проблемних питань методики розслідування (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий* – для співставлення результатів наукових досліджень та концепцій у вітчизняній і зарубіжній науці, положень нормативних актів (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3); *структурно-функціональний* – для вивчення механізму слідоутворення при несанкціонованому демонтажі пломб (підрозділи 2.1, 2.3, 3.2, 3.3); *статистичний* – для вивчення експертних висновків та актів, складених працівниками газопостачальних компаній за фактами порушень правил користування природним газом (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.3); *експерименту* – для встановлення видів слідів, що утворюються при несанкціонованому зніманні пломби певним способом (підрозділи 3.2, 3.3); *спостереження* – для виявлення, аналізу слідів на пломбі, слідів на приладі обліку (підрозділи 1.2, 2.2, 3.2, 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали вивчення 84 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, пов'язані з різними способами незаконного впливу на газову мережу та прилади обліку газу (ч. 3 ст. 185 КК України; ст. 188¹ КК України) за період 2017 – вересень 2020 рр.; 93 висновки експертів з трасологічної експертизи; зведені дані опитування 120 слідчих і 128 судових експертів з Київської, Вінницької, Волинської, Запорізької, Львівської, Рівненської, Сумської, Харківської, Чернівецької областей; результати експертизи 1350 лічильників газу, проведених Регіональною газовою компанією «Волиньгаз», з яких 554 лічильники мали сліди втручань (за період 2015 – вересень 2020 рр.); інші технічні документи та результати діяльності газопостачальних підприємств; дані офіційної статистики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. За результатами дослідження сформульовано низку нових наукових положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– визначено і конкретизовано специфіку використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, зокрема консультативної допомоги спеціаліста (щодо будови, технічних характеристик, визначення способів втручання у роботу лічильників газу); відомчої експертизи лічильників газу (щодо отримання даних про відповідність засобу вимірювальної техніки/пломб параметрам, визначеним їх виробниками, умовам монтажу та експлуатації, їх цілісності чи відповідності метрологічним характеристикам, а також пересвідчення у відсутності інших ознак впливу на засіб вимірювальної техніки/пломбу, які можуть свідчити про втручання в засіб вимірювальної техніки/пломбу та викривлення результатів вимірювання; можливостей, меж і умов використання результатів цієї експертизи під час розслідування); залучення спеціаліста до проведення різних видів огляду лічильників природного газу (щодо окремих видів лічильників); призначення і проведення судово-трасологічної експертизи лічильників, пломб, знарядь та інструментів, які використовуються для незаконного втручання в роботу приладів обліку (щодо вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань);

– розкрито значення спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу для вирішення завдань розслідування крадіжок шляхом втручання в роботу приладів обліку, зокрема для визначення предмета злочинного посягання, встановлення способу, слідової картини та інших обставин злочину;

– визначено і розкрито елементи методики криміналістичного дослідження лічильників газу як системи методів, прийомів і технічних засобів, що застосовуються у процесі дослідження одноразових контрольних пристроїв (пломб) та деталей і вузлів лічильника загалом і включають у себе попереднє, детальне (роздільне, порівняльне, експериментальне) дослідження; оцінку результатів та оформлення експертного висновку;

удосконалено:

– особливості використання спеціальних технічних знань у галузі обліку та споживання природного газу, надання послуг газопостачальними організаціями, застосування газовимірною техніки, а також нормативного регулювання зазначених сфер діяльності;

– положення криміналістичної методики розслідування розкрадань, пов'язаних із викраденням енергоносіїв, зокрема теплової та електричної енергії;

– рекомендації щодо залучення спеціаліста для надання консультативної і технічної допомоги при підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з необхідністю огляду, вилучення та криміналістичного дослідження приладів обліку газу;

дістало подальший розвиток:

– наукові положення судової трасологічної експертизи приладів обліку природного газу у кримінальному провадженні з конкретизацією предмета, об'єктів та переліку запитань експертові;

– наукові підходи щодо можливостей використання відомчих документів і результатів контрольної-наглядової діяльності у кримінальному провадженні, зокрема криміналістичного значення відомчої експертизи лічильників газу;

– криміналістичні рекомендації щодо порядку проведення огляду складних технічних об'єктів із залученням спеціалістів шляхом розроблення відповідних рекомендацій для огляду лічильників газу та їх складових.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в:

науково-дослідній сфері – при подальшому дослідженні проблем, пов'язаних із використанням спеціальних знань при розслідуванні крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку (акт Національної академії внутрішніх справ від 13 березня 2020 р.);

практичній діяльності – для забезпечення проведення експертних досліджень лічильників природного газу (акт Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 24 квітня 2020 р.); довідка ДП «Волиньстандартметрологія» від 30 червня 2020 р. № 290/5-3;

довідка ПАТ «Волиньгаз» від 12 вересня 2020 р.); під час удосконалення методичних рекомендацій з основ виявлення та розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 18 червня 2020 р.);

освітньому процесі – під час підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також викладанні дисциплін «Криміналістика», «Судова трасологічна експертиза», «Участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій» (акт впровадження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 03 вересня 2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дослідження виконано здобувачем самостійно. В окремих статтях, що підготовлені у співавторстві, власні розроблення дисертанта становлять на менше 90 %. Наукові ідеї та висновки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Положення дисертаційного дослідження оприлюднено під час проведення XV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (Луцьк, 1-2 червня 2018 р.); XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (Луцьк, 14-15 червня 2019 р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання криміналістики» (Київ, 20 грудня 2019 р.); міжнародного науково-практичного круглого столу «Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Київ, 19 лютого 2020 р.); XIV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 12-13 травня 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань на 19 сторінках) та чотирьох додатків (на 16 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 195 сторінок, з яких основний текст дисертації – 160 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ ШЛЯХОМ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ

1.1 Стан наукової розробленості проблем використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку. Поняття та зміст спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу

Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку передбачає необхідність всебічного розуміння змісту різних видів таких знань, а насамперед, у сфері постачання та обліку природного газу, що зазвичай використовуються під час розслідування згаданих злочинів.

У криміналістичних дослідженнях вивчення проблем використання спеціальних іншогогалузевих (некриміналістичних) знань, завжди залежить від правильного поєднання можливостей криміналістичної науки та інших галузей знань. Зважаючи на відсутність окремих досліджень проблем розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку та використання спеціальних знань зокрема, ми обрали підхід відповідно до якого крізь призму криміналістичних знань розкривається зміст і значення спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу. Тобто, із урахуванням праць науковців, які вивчали проблеми методики розслідування злочинів, криміналістичної характеристики злочинів, використання спеціальних знань, як самостійних напрямів (методологічна основа дослідження) та спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу здійснено інтерпретацією цих

результатів для вирішення завдань розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку.

Важливою складовою спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу є відповідна термінологія, зміст якої розкривається у нормативних актах, що регулюють ринок природного газу та взаємовідносини між газопостачальною організацією та споживачем.

Газопостачальна організація – це підприємство чи організація, яка здійснює постачання газу споживачеві на підставі договору та відповідної ліцензії.

Газопостачальні підприємства поділяються на ті, які реалізують, тобто продають споживачеві газ (на підставі договору), та на газорозподільні підприємства, які розподіляють та доставляють газ газопостачальній організації до споживача і, крім того, надають послуги з обслуговування та ремонту зовнішніх і внутрішньобудинкових газопроводів.

Одне й те саме підприємство не може здійснювати і постачання, і розподіл природного газу [49].

Споживач природного газу – це фізична особа, яка використовує природний газ відповідно до договору та користується лічильниками газу для його обліку.

Відповідно до Указу Президента України «Про затвердження Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», від 10 вересня 2014 року № 715/2014, визначено наступні ступені кваліфікації споживачів природного газу:

I – промислові споживачі та інші суб'єкти господарювання (з 1 травня 2012 року);

II – установи та організації, що фінансуються з державного і місцевих бюджетів (з 1 січня 2013 року);

III – суб'єкти господарювання, які виробляють теплову енергію, виходячи з обсягу природного газу, що використовується для виробництва та надання населенню послуг з опалення та гарячого водопостачання за умови ведення такими суб'єктами обліку (з 1 січня 2014 року);

IV – усі побутові споживачі (з 1 січня 2015 року) [150].

Сьогодні промислові споживачі мають можливість самостійно обирати постачальників газу.

Правове регулювання постачання та споживання газу здійснюється відповідно до Конституції України [100], Кримінального [108], Господарського [61] та Цивільного кодексів України [201], Кодексу України про адміністративні правопорушення [92], Законів України «Про трубопровідний транспорт» [169], «Про природні монополії» [166], «Про нафту і газ» [162], «Про енергозбереження» [144], «Про угоди про розподіл продукції» [170], «Про захист економічної конкуренції» [161], «Про газ (метан) вугільних родовищ» [143], «Про охорону навколишнього природного середовища» [165], а також спеціального законодавства: Кодексів газорозподільних систем [146] та газотранспортної системи [147], Законів України «Про ринок природного газу» [167], «Про особливості доступу до інформації у сферах постачання електричної енергії, природного газу, теплопостачання, централізованого постачання гарячої води, централізованого питного водопостачання та водовідведення» [164], Постанови «Про затвердження Правил постачання природного газу» [154], Типового договору розподілу [159] та транспортування природного газу [160], де розглядаються питання, які присвячені головним чином технічним і технологічним аспектам обліку.

А. О. Яхонтова, пропонує наступну класифікацію джерел правового регулювання у сфері газопостачання споживачів за принципом регулювання відповідних відносин:

1) джерела загального цивільно-правового регулювання відносин у сфері газопостачання;

2) джерела цивільно-правового впливу на процес газопостачання, що регулюють окремі елементи відносин з газопостачання такі, як суб'єкти та об'єкт правового регулювання газопостачання;

3) джерела правового регулювання окремих видів діяльності учасників газопостачання, зокрема, що стосуються порядку та умов встановлення цін і

тарифів на газ та супутні послуги, що регулюють питання обліку кількості та визначення якості надання споживачам газу [212].

Водночас, із запропонованої класифікації не зовсім зрозуміло, що саме авторка вкладає в поняття загальної норми - загальні поняття про угоди, закріплені у Цивільному Кодексі України або норми Цивільного Кодексу України щодо встановлення поняття договору постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу (стаття 714 Цивільного Кодексу України), чи то норми ЦКУ, які встановлюють якість товару, порядок сплати вартості товару (статті 673, 675, 691-693) і в рівній мірі поширюються на громадян та юридичних осіб.

У всіх нормативно-правових актах, котрі регулюють відносини газопостачання є норми присвячені регулюванню правовідносин, що виникають між суб'єктами у сфері газопостачання споживачів.

Проте більша частина цих нормативних актів спрямована на регулювання правовідносин, які виникають у сфері газопостачання між юридичними особами.

Саме тому джерела цивільно-правового регулювання постачання споживачам природного газу, ми пропонуємо, класифікувати наступним чином:

1) загальні норми Цивільного Кодексу України, які закріплюють поняття договорів купівлі-продажу, поставки, постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу тощо;

2) спеціальні закони, які конкретизують порядок регулювання відносин при наданні послуг у сфері газопостачання, а саме: Закон України «Про ринок природного газу», Закон України «Про нафту і газ», «Про житлово-комунальні послуги» тощо;

3) підзаконні нормативні акти, прийняті та ті, що приймаються органами державної влади в межах їх компетенції: Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення споживачів природним газом», Правила надання населенню послуг газопостачання, які встановлюють умови щодо ціни, термінів поставки газу, порядку обліку газу, що постачається, відповідальності контрагентів, юридично-технічних норм, які забезпечують безпеку абонентів;

4) локальні норми – здебільшого присвячені регулюванню взаємовідносин виконавців комунально-побутових послуг і громадян. Це, як правило, внутрішні розпорядження керівників газопостачальних підприємств, організацій, договори, укладені між постачальником природного газу та споживачем.

Відносини постачальника газу зі споживачами-фізичними особами регламентуються Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг «Про затвердження Кодексу газорозподільних систем» від 30.09.2015 р. № 2494, відповідно до якої газопостачальна організація зобов'язана:

- забезпечити безперервне постачання газу з відповідними якісними показниками в порядку, передбаченому договором;

- неухильно дотримуватися вимог Правил безпеки систем газопостачання;

- публікувати в засобах масової інформації детальну інформацію про зміну роздрібних цін на газ за п'ять днів до введення їх у дію та перелік послуг, що надаються споживачеві і вартість яких включена до тарифу на постачання природного газу;

- надавати інформацію щодо тарифів на постачання газу, ціни газу, порядку плати за спожитий газ, переліку послуг з газопостачання і виконавців послуг, розміру плати за виконання додаткових робіт, правил підключення до газових мереж та методики розрахунку плати за підключення до газових мереж, нормативних та фактичних параметрів якісних показників газу та його тиску в газовій мережі тощо;

- видавати споживачеві безоплатно бланки договорів, розрахункові книжки з бланками квитанцій та платіжні документи встановленого зразка;

- припиняти газопостачання на підставі письмової заяви споживача про індивідуальне опалення як у міжопалювальний, так і в опалювальний період та провадити перерахунок за фактично надані послуги з газопостачання у разі відсутності лічильників газу, як це визначено пунктом 28 цих Правил;

– розглядати в установленому порядку претензії споживача щодо відповідності якісних показників газу та якості послуг і за наявності відповідних підстав задовольняти його вимоги;

– самостійно протягом місяця з моменту виявлення факту невідповідності фактичних якісних показників газу нормативним величинам або з моменту перерви у наданні послуг з газопостачання здійснити споживачеві перерахунок розміру плати за неякісні або ненадані послуги з газопостачання, повідомивши його про це протягом 10 календарних днів;

– припиняти (відновлювати) газопостачання для опалення житла у разі закінчення (настання) опалювального періоду. У разі письмової заяви споживача газопостачання в міжопалювальний період не припиняється;

– укласти договір із споживачем;

– відкрити в уповноваженому банку розподільний рахунок для зарахування грошей за спожитий природний газ та зазначити його номер у договорі;

– у разі перерахування споживачами грошей за спожитий природний газ на інші рахунки газопостачальної організації (крім розподільного) повернути їх за заявою споживача або з власної ініціативи в триденний строк з моменту надходження;

– проводити не менше ніж один раз на шість місяців контрольне зняття показань лічильників газу у споживачів відповідно до затверджених графіків;

– у разі відсутності лічильника газу та надання споживачем відповідних підтвердних документів провадити перерахунок розміру плати за послуги з газопостачання у таких випадках:

– тимчасової відсутності за основним місцем проживання споживача або членів його сім'ї;

– письмового повідомлення споживачем у місячний строк про зміни, що стосуються видів споживання природного газу [146].

Газопостачальна організація наділена повноваженнями щодо проведення перевірок справності приладів обліку газу. Вона уповноважена [146]:

- припиняти постачання газу споживачеві у разі порушення строків оплати послуг з газопостачання та самовільного використання газу споживачем;

- вимагати від споживача відшкодування збитків згідно з Порядком відшкодування збитків, завданих газопостачальній або газотранспортній організації внаслідок порушення споживачем природного газу цих Правил;

- установлювати споживачам лічильники газу за власний рахунок;

- перевіряти стан лічильників газу, а також цілість пломб на них та на газових приладах і пристроях, відключених від системи газопостачання;

- припиняти постачання газу споживачеві у випадках, передбачених у пункті 6 цих Правил;

- вимагати від споживача відшкодування збитків згідно з Порядком відшкодування збитків, завданих газопостачальній або газотранспортній організації внаслідок порушення споживачем природного газу цих Правил;

- установлювати споживачам лічильники газу за власний рахунок.

Законодавець зобов'язав енергопостачальника безоплатно здійснювати планові перевірки, обслуговувати та ремонтувати прилади обліку.

Споживач вправі володіти інформацією щодо:

- причин і строків припинення газопостачання;

- тарифів на постачання і транспортування газу, ціни газу, порядку плати за спожитий газ, переліку послуг з газопостачання і виконавців послуг, розміру плати за виконання додаткових робіт, правил підключення до газових мереж та методики розрахунку плати за підключення до газових мереж, нормативних та фактичних параметрів якісних показників газу та його тиску у газовій мережі тощо [146].

Внаслідок порушення прав споживач може звернутись до суду згідно зі ст. 4 Цивільно-процесуального кодексу України [202, с.10].

Пункт 33 «Правил надання населенню послуг з газопостачання» зобов'язує газорозподільне підприємство, яке може виступати в ролі постачальника, забезпечувати належний технічний стан і безпеку енергетичних мереж та газових

пристроїв, що не тільки потребує додаткових витрат, але й наявності технічного персоналу та спеціального дозволу (ліцензії).

У системі законодавства України є певна кількість суперечливих актів. Так і, зокрема, у «Правилах надання населенню послуг з газопостачання» незрозуміло, який вид договору укладається між газопостачальною організацією та громадянином. Так відповідно до пункту 2 цих правил, газопостачання – це послуга, яка передбачає реалізацію природного або скрапленого газу шляхом транспортування його до споживача. Тоді, виходячи зі змісту пункту 2 «Правил надання населенню послуг з газопостачання», при постачанні природного газу повинен використовуватися договір транспортування, який відповідно до пункту 10 «Порядку забезпечення споживачів природним газом», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України, має укладатися у разі постачання природного газу населенню газотранспортними і газодобувними підприємствами України та суб'єктами господарювання, що мають ліцензію на розподіл природного і нафтового газу.

Пункт 4 «Правил надання населенню послуг з газопостачання» говорить, що послуга газопостачання надається споживачеві на підставі договору, який укладається з ним у відповідності з типовим договором, затвердженим у встановленому порядку центральним органом виконавчої влади. Проте і в даному пункті не зазначено конкретний вид договору, який має укласти газопостачальна організація з керуючою організацією у тому випадку, якщо послуга з газопостачання надається на підставі укладеного договору між споживачем-громадянином та керуючою організацією.

«Тимчасове положення про порядок проведення розрахунків за надання населенню послуг з газопостачання в умовах використання загальнобудинкового вузла обліку», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.02 року № 620, та визначає порядок проведення розрахунків між постачальниками, операторами газорозподільних систем та споживачами природного газу у разі використання загальнобудинкових вузлів обліку природного газу, які

складаються, зокрема з лічильника природного газу та засобу дистанційної передачі даних на будинок (групу будинків).

Такі будинкові вузли обліку встановлюються на ввідних газопроводах на будинки або групу будинків. Вимоги до облаштування та експлуатації будинкового вузла обігу газу встановлюються Правилами обліку природного газу під час його транспортування газорозподільними мережами, постачання та споживання, затвердженими наказом Мінпаливенерго від 27.12.05 року №618, та Кодексом газорозподільних систем, затвердженим постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 30.09.15 року № 2494.

На основі наведеного та проаналізованих джерел цивільно-правового регулювання діяльності газопостачальної сфери, можна виділити три основних етапи взаємодії представників газопостачання та споживачів, а саме:

1) перший етап – контроль за цілісністю та достовірністю показників приладу обліку споживачами;

2) другий етап – проведення експертизи та перевірки лічильника у разі виникнення спірних питань;

3) третій етап – призначення комісії, яка приймає рішення щодо встановлення вини споживачів та донарахування за використані необліковані об'єми газу.

На першому етапі працівниками організації газопостачання проводиться обхід приміщень споживачів для зняття контрольних показників лічильників.

Контрольне зняття показань засобів вимірювальної техніки (ЗВТ – лічильника газу) здійснюється Оператором ГРМ відповідно до власного графіка обходу споживачів та за необхідності позапланово [146].

Контрольний огляд вузла обліку здійснюється Оператором ГРМ за необхідності, але не рідше, ніж один раз на шість місяців [146].

Споживач як суміжний суб'єкт ринку природного газу зобов'язаний допустити уповноважених представників Оператора ГРМ разом з їх технічними засобами за пред'явленням ними службових посвідчень у власне приміщення, де

встановлений комерційний вузол обліку газу (ВОГ). Споживач має забезпечити доступ представникам Оператора газорозподільних систем до елементів комерційного ВОГ для виконання зазначених заходів, у тому числі огляду газопроводу перед та після вузла обліку газу [146].

У випадку відмови в доступі чи незабезпечення допуску Оператор ГРМ має право здійснити заходи, передбачені Кодексом ГРМ [146].

Власники комерційних ВОГ протягом всього строку їх експлуатації повинні мати, зберігати та надавати на вимогу представника Оператора ГРМ при проведенні перевірок ВОГ оригінали документів, які пред'являлися при введенні комерційного вузла обліку в експлуатацію [146].

За збереження і цілісність комерційних та дублюючих ВОГ та пломб (відбитків їх тавр) відповідає власник (споживач), на території або у приміщенні якого вони встановлені. Це має бути зафіксовано у відповідному акті про пломбування [146].

Якщо в ході контрольної перевірки представником газопостачальної організації виявлені наступні факти, а саме:

- невідповідність показів лічильника об'ємам газу, використаних газовими приладами та пристроями споживача;
- ознак порушень конструкції лічильника газу, у тому числі справності лічильного механізму або порушень у роботі лічильника;
- ознак зняття мастичних пломб або порушення повірчого тавра;
- зриву або пошкодження пломб газопостачальної (газотранспортної) організації на лічильнику газу або на патрубках лічильника;
- пристроїв, які застосовані для навмисного заниження показів лічильника газу² такі лічильники підлягають обов'язковому направленню для проведення відомчої експертизи. Її криміналістичне значення розкрито у інших підрозділах дослідження. Результати такої перевірки становлять інтерес з точки зору

² Юшкевич О. Як впливти у «хвилі» перевірки лічильників газу. URL: <http://akrsud.kharkiv.ua/yakprovoditsyaekspertiz-a-lichilnika-gazu/>

виявлення крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладі обліку, визначення типової слідової картини та можливих способів учинення злочину.

У разі виявлення представником газопостачальної організації ознак вищевказаних порушень, складається Акт про виявлені порушення.

Акт про виявлені порушення складається у двох примірниках за формою, наведеною у Додатку. Один примірник Акту залишається у споживача, а другий у представника газопостачальної організації. Він підписується представником газопостачальної організації та споживачем, що є підставою для проведення експертизи лічильника газу та відшкодування збитків [151].

У разі відмови споживача від підпису в Акті про виявлені порушення представником газопостачальної організації робиться відповідний запис [151].

Акт про виявлені порушення реєструється в Журналі реєстрації Актів про виявлені порушення, демонтаж та експертизу лічильника газу, який веде газопостачальна організація. Журнал прошивається і скріплюється печаткою газопостачальної організації. Термін зберігання журналу – три роки від дати останнього запису. Відповідає за ведення журналу представник газопостачальної (газотранспортної) організації [151]. Ці документи можуть мати значення для розслідування.

Другий етап – проведення експертизи та перевірки лічильника може ініціювати і споживач в наступних випадках:

– у разі сумніву споживача щодо відповідності показів лічильника об'ємам газу, використаних газовими приладами та пристроями споживача за письмовим зверненням [151];

– у разі виявлення споживачем ознак порушення конструкції лічильника газу, у тому числі справності лічильного механізму, або порушень у роботі лічильника газу за письмовим зверненням [151].

У разі виявлення споживачем ознак вищевказаних порушень, споживач може подати письмову заяву про проведення експертизи лічильника газу до газопостачальної (газотранспортної) організації [151].

Заява так само реєструється в Журналі реєстрації заяв споживачів про проведення експертиз, демонтажу та експертизи лічильника газу, який веде газопостачальна (газотransпортна) організація [151].

Демонтаж лічильника газу проводиться у присутності споживача представником газопостачальної (газотransпортної) організації, якому в установленому порядку надано право здійснювати монтажні роботи. На вхідний та вихідний патрубків демонтованого лічильника газу ставляться заглушки, які пломбуються представником газопостачальної (газотransпортної) організації [151].

Під час пломбування лічильника газу використовуються пломби газопостачальної (газотransпортної) організації. За необхідності пломба може додатково встановлюватись у місці, де міститься так зване повірче тавро [151].

У присутності споживача лічильник пакується представником газопостачальної (газотransпортної) організації в спеціальний пакет з поліетилену або з іншого цупкого матеріалу, який опломбовується пломбою газопостачальної (газотransпортної) організації [151].

Газопостачальна організація веде Журнал обліку видачі пломб, що прошивається і скріплюється печаткою цієї організації. Термін зберігання журналу – три роки від дати останнього запису. Відповідає за ведення журналу представник газопостачальної (газотransпортної) організації [151].

За наявності Акту про виявлені порушення або заяви споживача про проведення експертизи лічильника газу газопостачальна організація зобов'язана протягом трьох робочих днів у містах та п'яти робочих днів у сільській місцевості від дати реєстрації Заяви або Акту про виявлені порушення у відповідних Журналах реєстрації газопостачальної (газотransпортної) організації зняти та відправити лічильник газу на експертизу [151].

Представник газопостачальної організації спільно із споживачем складають та підписують Акт про демонтаж лічильника газу для проведення експертизи (далі Акт про демонтаж лічильника газу). Цей акт складається у двох примірниках за формою, наведеною у Додатку. Один примірник Акту залишається у

споживача, а другий – у представника газопостачальної (газотransпортної) організації [151].

У разі відмови споживача від підпису, в акті про демонтаж лічильника газу представником газопостачальної (газотransпортної) організації робиться відповідний запис [151].

Акт про демонтаж лічильника газу для проведення експертизи реєструється:

– у журналі реєстрації заяв споживачів про проведення експертизи, демонтажу та експертизи лічильника газу, якщо ініціатором експертизи є споживач;

– у журналі реєстрації актів про виявлені порушення, демонтаж та експертизу лічильника газу, якщо ініціатором експертизи є газопостачальне (газотransпортне) підприємство [151].

У разі демонтажу лічильника газу за заявою споживача на місце демонтованого лічильника газу газопостачальною (газотransпортною) організацією устанавлюється:

– лічильник газу з обмінного фонду газопостачальної (газотransпортної) організації;

– або інший придатний для застосування лічильник газу споживача;

– або перехідний патрубок (у разі відсутності лічильника газу у газопостачальної організації або у споживача) [151].

При встановленні перехідного патрубка облік спожитого газу проводиться за нормами споживання, устанавленими законодавством.

У цьому разі в Акті про демонтаж лічильника газу для проведення експертизи робиться запис про тимчасове підключення газових приладів та пристроїв споживача до системи газопостачання без лічильника. [151]

Інформація про встановлення іншого лічильника або перехідного патрубка фіксується в обліковій картці споживача [151].

У разі демонтажу лічильника газу на підставі Акту про виявлені порушення на період проведення експертизи газопостачальна (газотransпортна) організація при демонтажі лічильника газу зобов'язана безкоштовно встановити на його місце

лічильник газу з власного обмінного фонду [151]. Інформація про встановлення лічильника газу також фіксується в обліковій картці споживача.

Демонтований лічильник газу доставляється на місце проведення експертизи представником газопостачальної (газотранспортної) організації або споживачем (на його бажання), про що робиться відповідний запис в акті про демонтаж лічильника газу [151].

Особа (споживач або представник газопостачальної (газотранспортної) організації), якій довірено транспортування лічильника до місця проведення експертизи, відповідає за цілісність пломб на лічильнику газу та на пакувальному пакеті та за цілісність самого пакета [151].

Після зняття ЗВТ та / або пломби, пломбувального матеріалу, на якому встановлено пломбу, чи гвинта, на якому закріплено пломбувальний матеріал (далі – пломба), у присутності сторін пломба або ЗВТ пакується в пакет з поліетилену чи з іншого цупкого матеріалу (або в транспортну тару, що передбачена заводом-виробником та зазначена в паспорті на ЗВТ), який опломбовується пломбою Оператора ГРМ з унікальним номером та за бажанням пломбою споживача (суміжного суб'єкта ринку природного газу) [146].

При цьому представник Оператора ГРМ складає протокол щодо направлення ЗВТ та / або пломби на експертизу (по одному екземпляру для кожної сторони), в якому зазначає:

- 1) поштову адресу місця проведення експертизи;
- 2) дату та орієнтовний час проведення експертизи (у випадку проведення експертизи ЗВТ та/або пломби суб'єктами судово-експертної діяльності, діяльність яких регулюється Законом України «Про судову експертизу», Оператор ГРМ зазначає кінцевий строк, до якого має бути передано ЗВТ та/або пломбу до такого суб'єкта);
- 3) контактний телефон особи Оператора ГРМ (для уточнення інформації щодо проведення експертизи);
- 4) сторону, відповідальну за доставку ЗВТ та/або пломби на експертизу;
- 5) дату останньої повірки ЗВТ [151].

Під час складання протоколу щодо направлення ЗВТ та / або пломби на експертизу сторона, яка ініціювала експертизу, визначає, ким буде здійснюватися така експертиза (комісією з проведення експертизи ЗВТ та пломб, яка затверджується наказом Оператора ГРМ, або суб'єктом судово-експертної діяльності, діяльність якого регулюється Законом України «Про судову експертизу») [146].

У разі відмови споживача (суміжного суб'єкта ринку природного газу) від поставлення підпису в протоколі про направлення ЗВТ та / або пломби на експертизу про це в протоколі робиться відповідний запис, а його другий екземпляр надсилається поштою [146].

Як свідчить практика, переважно, відшкодування збитків здійснюється згідно з Кодексом газорозподільних систем [146] та у порядку цивільного судочинства. Випадки внесення відомостей до ЄРДР та здійснення досудового розслідування у разі таких порушень нечисленні, що, не у останню чергу, пов'язано із недоліками законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за крадіжки природного газу. На жаль, не мали успіху спроби внесення змін до ст. 188-1 КК України «Викрадення води або теплової енергії шляхом її самовільного використання» щодо доповнення цієї статті предметом злочину – природний газ. Відповідно до чинного законодавства, викрадення природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку переважно кваліфікуються за ст. 185 КПК України.

Наступний приклад ілюструє проблему якості досудового розслідування із використанням спеціальних знань, а також «усталену» позицію правоохоронців щодо необхідності вирішення правового конфлікту у порядку цивільного судочинства.

*Приклад*³. Слідчий суддя Гадяцького районного суду Полтавської області розглянувши скаргу Публічного акціонерного товариства з газопостачання та

³ Ухвала Гадяцького районного суду Полтавської області від 2 червня 2017 р. Справа № 526/1011/17. Провадження № 1-кс/526/239/2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66941619>

газифікації «Гадячгаз» на постанову слідчого СВ Гадяцького відділу поліції ГУНП України в Полтавській області про закриття кримінального провадження встановив, що у скарзі скаржник зазначає, що 26.04.2017 ПАТ «Гадячгаз» направлено письмову заяву про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України. 20 травня 2017 року слідчим СВ Гадяцького ВП ГУНП в Полтавській області ОСОБА_1 винесено постанову про закриття кримінального провадження, у зв'язку з відсутністю в діях складу кримінального правопорушення. Із даною постановою ПАТ «Гадячгаз» не згодний та вважає, що вона є передчасною, оскільки під час її винесення порушено порядок збирання доказів та дачі їм правової оцінки. З часу внесення до ЄРДР заяви та початку кримінального провадження слідчим не вчинено жодної слідчої дії, спрямованої на всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження, зокрема не було допитано свідків, які могли дати свідчення про вчинення злочину, а також працівників ПАТ «Гадячгаз» ОСОБА_3 та ОСОБА_4, які виявили факт втручання в роботу побутового лічильника газу, а саме заклеяні пломби заводу виробника. Слідчим не з'ясовано, яким чином відбувся злочин та не встановлено осіб, що вчинили злочин, не досліджено акт № 5785 експертизи лічильника газу від 28.04.2017, у висновку якого чітко прописано «несанкціоноване втручання в конструкцію лічильника, шляхом пошкодження заводських пломб суматора. Метрологічні характеристики відповідають вимогам ДСТУ 3336-96. Лічильник не відповідає вимогам Р50-071-98.» Слідчим також не враховано довідку № 5785 від 28.04.2017, у якій вказано, що зовнішній стан лічильника не відповідає вимогам Р50- 071-98 (пломби суматора не відповідають вимогам Р-50-071-98 (пломби суматора відповідають ТУ заводу-виробника). ...

Слідчий СВ Гадяцького ВП ГУНП в Полтавській області ОСОБА_1 у судовому засіданні пояснив, що дійсно ним проводилося досудове розслідування по кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР за заявою скаржника, після проведення якого ним прийнято рішення про закриття кримінального провадження, у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України. ...

З постанови слідчого від 20.05.2017 про закриття кримінального провадження вбачається, що 27.04.2017 до Гадяцького ВП ГУНП в Полтавській області надійшла заява від голови правління ПАТ «Гадячгаз» ОСОБА_6 про те, що 03.04.2017 працівниками ПАТ «Гадячгаз» при проведенні планових робіт по перевірці вузлів обліку газу було виявлено ознаки крадіжки газу, а саме механічне пошкодження та ознаки самовільного втручання в роботу побутового лічильника газу у будинку за адресою: вул. Шкільна, 6, с. Римарівка Гадяцького району Полтавської області, споживачем газу якого є ОСОБА_7. Зазначеними вище злочинними діями ПАТ «Гадячгаз» завдано матеріальних збитків.

У мотивувальній частині постанови слідчий також зазначає, що у даному провадженні вбачаються ознаки цивільно-правових відносин, а саме договору надання послуг з газопостачання між ПАТ «Гадячгаз» та ОСОБА_7. Питання щодо правомірності дій споживача, пов'язаних з пошкодженням лічильника повинно вирішуватись у цивільно-правовому порядку. Факт крадіжки газу ОСОБА_7 не може мати місце лише з врахуванням того, що у нього пошкоджені пломби на лічильнику, оскільки сам механізм лічильника не пошкоджений. ...

При розгляді скарги встановлено, що слідчим не вжито всіх необхідних заходів для збирання доказів і забезпечення повного та всебічного досудового розслідування у даному кримінальному провадженні, а саме: не досліджено та не встановлено проміжок часу між повіркою лічильника у господарстві ОСОБА_7 03.04.2017, коли працівниками ПАТ «Гадячгаз» було виявлено самовільне втручання в роботу побутового лічильника шляхом пошкодження пломб та останньою повіркою лічильника перед цим, у зв'язку з чим не перевірено показання ОСОБА_7 щодо цих обставин; не встановлено та не допитано працівників ПАТ «Гадячгаз», якими проводилася така повірка, як безпосередньо 03.04.2017 так і перед цим; не встановлено чи були розбіжності у показниках лічильника між цими повірками, у результаті встановлення яких можливо б було зробити висновок про наявність чи відсутність заниження показників лічильника; не проведено ніяких слідчих дій щодо встановлення осіб, причетних до пошкодження пломб на лічильнику; не взято слідчим до уваги та не надано

правову оцінку висновкам викладеним в акті № 5785 експертизи лічильника газу від 28.04.2017, згідно яких значиться не лише про пошкодження пломб суматора лічильника, а й про несанкціоноване втручання в конструкцію лічильника.

Після встановлення даних обставин також з метою всебічного та повного дослідження зазначених обставин, у разі необхідності, слід призначити відповідні експертизи для встановлення та підтвердження викладених у заяві голови правління ПАТ «Гадячгаз» обставин крадіжки газу, та, у разі наявності цього, його об'єму і вартості.

У постанові слідчого про закриття кримінального провадження значиться про наявність договору про надання населенню послуг з газопостачання № 22169 від 14.06.2014, яким передбачено, що споживач несе відповідальність за навмисне пошкодження лічильника газу та пломб на ньому, а також за дії, що призводять до зниження показників лічильника, з чого вбачається наявність умислу пошкодження лічильника, який у даному провадженні не доведений, як і сам факт крадіжки, у зв'язку з чим слідчий вважає, що в даному кримінальному провадженні відсутній склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 185 КК України.

Дана мотивація слідчого не заслуговує на увагу, оскільки відповідно до Кодексу газорозподільних систем затвердженим Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 30.09.2015 № 2494, несанкціонованим відбором природного газу, тобто крадіжкою газу, внаслідок якої здійснюється нарахування необлікованих об'ємів природного газу, є несанкціоноване втручання в роботу ЗВТ, зокрема і лічильника газу.

Що стосується умислу особи на вчинення злочину, то він повинен доводитися органами досудового розслідування, шляхом збирання належних, допустимих та достовірних доказів, сукупність яких з точки зору їх достатності та взаємозв'язку дає підстави для прийняття слідчим відповідного процесуального рішення.

Враховуючи вищевикладене, постанова слідчого від 20.05.2017 про закриття кримінального провадження № 12017170130000322 є передчасною, а тому підлягає скасуванню.

Варто відзначити про практику задоволення скарг представників газопостачальних організацій про закриття кримінального провадження.

Так, слідчий суддя, вислухавши пояснення сторін судового процесу, дослідивши матеріали скарги та закритого кримінального провадження, приходить до наступних висновків.

Як вбачається з матеріалів кримінального провадження №12012060050000231, за заявою голови правління ПАТ «Житомиргаз» щодо того, що 28.11.2012 на території асфальтного заводу «Шляхове будівельне управління №35» (далі за текстом ТДВ ШБУ-35, асфальтний завод), працівниками ПАТ «Житомиргаз» було виявлено газовий лічильник №3714 марки ЛГ150-650-0.63-01, до конструкції якого невстановленими особами було внесено несанкціоновані зміни, за допомогою якого здійснювалося таємне викрадення природного газу з газотранспортної мережі для подальшого використання у господарській діяльності заводу, чим заподіяно ПАТ «Житомиргаз» значної матеріальної шкоди, до ЄРДР внесено відомості про кримінальне провадження за №12012060050000231 від 14.12.2012 з правовою кваліфікацією за ч.3 ст.185 КК України та розпочато досудове розслідування.

Крім того, за заявою голови правління ПАТ «Житомиргаз» про те, що 01.02.2013 на ТОВ «Бердичівське автотранспортне підприємство 11837» (далі ТОВ Бердичівське АТП 11837) працівниками ПАТ «Житомиргаз» було виявлено газовий лічильник №091019 типу ТЕМП-G-65, до конструкції якого невстановленими особами було внесено несанкціоновані зміни, та за допомогою якого здійснювалося таємне викрадення природного газу з газотранспортної мережі для подальшого використання у господарській діяльності заводу, чим заподіяно ПАТ «Житомиргаз» значної матеріальної шкоди, до ЄРДР внесено відомості про кримінальне провадження за №12013060010000040 від 26.02.2013 з

правовою кваліфікацією за ч. 3 ст. 185 КК України та розпочато досудове розслідування.

Так, 07.05.2012 працівниками ПАТ «Житомиргаз» встановлено і опломбовано газовий лічильник №3714 ЛГ150-650-0.63-01 на території асфальтного заводу ТДВ «ШБУ-35».

У період з травня по листопад 2012 працівниками ПАТ «Житомиргаз» періодично проводились перевірки вузла обліку природного газу (ТДВ ШБУ-35), зауважень з приводу цілісності пломб або некоректної роботи лічильника не було.

07.11.2012 за результатами чергової перевірки працівниками ПАТ «Житомиргаз» вузла обліку природного газу додатково опломбовано лічильник газу №3714 на ТДВ «ШБУ-35».

28.11.2012 на території асфальтного заводу ТДВ «ШБУ-35» було опломбовано та знято лічильник газу №3714 за підозрою внесення у його конструкцію несанкціонованих змін.

Згідно акту проведення експертизи від 29.11.2012 у ПАТ «Житомиргаз» лічильника газу №3714 (знято метрологічні характеристики) констатовано похибку лічильника 52,24 %.

Згідно акту обстеження цього ж лічильника заводом виробником - ПАТ Івано-Франківський завод «Промприлад» від 03.12.2012 зняття метрологічних характеристик виявилось неможливим через непрацездатність лічильника, встановлено, що до конструкції лічильника газу внесено несанкціоновані зміни.

Постановою старшого слідчого СУ УМВС України в Житомирській області Шермазанян А.Д. від 19 серпня 2014 року закрито кримінальне провадження №12012060050000231 від 14.12.2014 за відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України.

В судовому засіданні слідчий та прокурор не заперечували доведеності факту несанкціонованого втручання в конструкції лічильника газу, що підтверджується висновком ПАТ Івано-Франківський завод «Промприлад» від 03.12.2012, однак вказували на неможливість встановлення осіб, що вчинили такі несанкціоновані зміни.

Слідчий суддя не погоджується з вказаними доводами слідчого, мотивованими в оскаржуваній постанові тим, що у ході проведення одночасних допитів між ОСОБА_3 та ОСОБА_4, а також між ОСОБА_5 та ОСОБА_6 останні один одного не впізнали, і факт знайомства та спілкування заперечили, оскільки останнє спростовується роздруковками матеріалів проведених оперативно-технічних заходів, де мають місце розмови ОСОБА_4 з ОСОБА_3 з приводу лічильників.

Вказаних розбіжностей у показаннях свідків слідчий в оскаржуваній постанові не усунув, інших слідчих дій, направлених на встановлення причин таких розбіжностей не здійснив.

Слідчий суддя вважає, що доводи слідчого про неможливість встановлення осіб, що вчинили такі несанкціоновані зміни лише тим, що допитані свідки ОСОБА_4, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 своєю причетністю до внесення змін у конструкцію лічильників газу не визнали, є непереконливими та необґрунтованими.

В оскаржуваній постанові слідчий також не надав належної оцінки тим обставинам, що хоча структура пломб лічильник газу №3714 під час проведення чергових перевірок у травні - листопаді 2012 порушена не була, однак констатовані, згідно акту обстеження цього ж лічильника заводом виробником - ПАТ Івано-Франківський завод «Промприлад» від 03.12.2012, внесення несанкціонованих змін до конструкції лічильника газу без пошкодження цілісності пломб є неможливим.

З матеріалів закритого кримінального провадження вбачається, що при проведенні перевірки слідчим був допитаний ОСОБА_2, який був власником ПП «Теплогазсервіс-Житомир 78», однак слідчим не встановлено та не з'ясовано обставини можливого доступу вказаної особи до лічильника газу №3714 на ТДВ «ШБУ-35», та не взято до уваги його перебування у трудових відносинах з ПАТ «Житомиргаз» на посаді начальника служби метрології, ремонту і повірки газових лічильників.

Неповнота проведення досудового розслідування полягає також у тому, слідчим не були допитані працівники ПП «Теплогазсервіс-Житомир», які згідно акту виконаних робіт №1994/95/97/98/01/02/03/04 від 28.11.2012 були замовниками на ремонт лічильника газу №3714.

При цьому, при проведенні досудового розслідування слідчий також не звернув увагу на те, що ПП «Теплогазсервіс-Житомир» (код за ЄДРПОУ 34649956) та ПП «Теплогазсервіс-Житомир 78» (код за ЄДРПОУ 37019698) є різними юридичними особами, що вбачається з відкритих відомостей, що містяться в Єдиному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб підприємців.

У постанові про закриття кримінального провадження слідчий вдається до аналізу правильності зарахування періоду з травня - листопада 2012 року щодо розрахунку втрат ПАТ «Житомиргаз» природного газу при втручанні у роботу лічильника №3714 на ТДВ «ШБУ-35», не аналізуючи, в чому саме полягає склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, та не зазначає мотивів його відсутності у даному кримінальному правопорушенні.

Виходячи з наведеного, слідчий суддя дійшов висновку про незаконність винесення слідчим постанови про закриття кримінального провадження у зв'язку із допущеною однобічністю та неповнотою досудового розслідування, у зв'язку із чим оскаржувана постанова не може залишатися в силі, а тому підлягає скасуванню.

1.2 Значення спеціальних знань для визначення предмета злочинного посягання, встановлення способу учинення злочину, слідової картини та інших обставин крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку

Природний газ є одним з найбільш значимих видів палива на глобальному енергетичному ринку та, зокрема, на енергетичному ринку України, і навряд його значення через великі запаси, порівняно з іншими природними ресурсами, зміниться в найближчі десятиліття.

Крім того, у порівнянні з іншими видами викопного палива, природний газ є одним з найвигідніших ресурсів. Це зв'язано і з відносно низькими капітальними витратами, які потрібні для його видобутку та транспортування.

Також є економічно ефективними і технології, які користуються природним газом, оскільки від такої енергії отримується максимальний ефект, особливо, при використанні сучасних котлів. На жаль, зараз в Україні немає механізму стимуляції зменшення споживання енергетичних носіїв, який має включати державну систему збереження енергетичних ресурсів на тривалу перспективу, систему стандартів і нормативів витрат паливно-енергетичних ресурсів, звітність про споживання газу. [35].

З початку незалежності України першочерговою стала проблема забезпечення енергетичної безпеки держави, яка, нагадаємо, у спеціальній літературі визначається як стан готовності паливно-енергетичного комплексу країни до максимально надійного, технічно безпечного, екологічно прийнятого, економічно ефективного та обґрунтованого достатнього енергозабезпечення економіки держави й населення, а також гарантованого забезпечення можливості керівництва держави формувати та здійснювати політику захисту національних інтересів у сфері енергетики без зовнішнього та внутрішнього тиску [78].

Поточна ситуація у сфері обліку енергетичних ресурсів уповільнює розвиток ринкових відносин, робить можливим їх розкрадання й недобросовісне використання, шкодить плідному проведенню енергозберігаючих заходів.

Сформовані в період планової економіки організаційні правила та інфраструктура сфери обліку енергетичних ресурсів, дотепер залишається практично без змін. В існуючих умовах визначальна частина енергетичних ресурсів витрачається безконтрольно та марно, а економіка їх обліку фактично визначається сформованою ситуацією, коли величезні понаднормові витрати газу, основну частину яких становлять втрати від розкрадання, безгосподарності, неефективного використання, у повному обсязі сплачуються споживачами через систему тарифів, субсидій чи дотацій і фінансуються з державного чи місцевих бюджетів [174, с.94].

Взаємовідносини в галузі постачання енергетичних ресурсів мають важливе господарське значення. До даного сектору економіки виявляється громадський інтерес, що визначає закономірність інтенсивної уваги держави до цього процесу.

Базисом розумного використання природного газу є його точний облік, який значною мірою окреслюється технічною базою, а саме відповідними засобами вимірювання об'єму і витрат газу, які мають бути метрологічно забезпеченими.

Вважаючи, що облік природного газу фактично всюди має комерційний характер та повинен ґрунтуватись на відповідних юридично-правових документах, невід'ємною частиною висвітлення цього розділу повинен бути розгляд чинних нормативних документів, насамперед у сфері обліку природного газу побутовими лічильниками.

Нормативні акти [140; 146; 147; 148; 149; 153; 154; 155; 156; 157; 158; 160; 163; 164; 167] розглядають природний газ як енергетичний носій, що виступає на ринку як товар, що відрізняється від інших товарів особливими споживчими властивостями, які визначають необхідність регулювання та регламентації використання цього товару.

Тож, оскільки природний газ є товарною продукцією, то в правовому значенні він є майном і правопорушення в газовій енергетиці тягнуть за собою встановлену законодавством України цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Так згідно з частиною 1 розділу 2 Кодексу газорозподільних систем [146], правопорушеннями в газовій енергетиці є несанкціонований відбір природного газу з газорозподільного механізму або крадіжка газу, під якою розуміється:

- 1) наявність несанкціонованого газопроводу;
- 2) несанкціоноване відновлення газоспоживання;
- 3) несанкціоноване втручання в роботу вузла обліку природного газу, зокрема лічильника газу;
- 4) несанкціоноване підключення газових приладів на об'єкті споживача, який обліковується за нормами споживання;

5) використання природного газу споживачем за відсутності чи після розірвання договору розподілу природного газу.

Визначальним для цього дослідження питанням є віднесення природного газу до предмета злочину проти власності – крадіжки [68, с.17–20], що потребує використання спеціальних знань.

Низка науковців вказують, що газова та інші види енергії не є предметом викрадення у зв'язку з відсутністю фізичної ознаки предмета злочину [45; 121], та пропонують виключити статтю 188¹ з Кримінального Кодексу України [108].

Тривалий час серед правознавців не було єдності щодо кваліфікації безоплатного споживання газу.

Зокрема, через специфіку природного газу як продукції, що не є предметом матеріального світу, тобто річчю, а лише атрибутом, властивістю матеріальних об'єктів, і не може бути відділена від інших матеріальних цінностей, існує точка зору, що такі види енергії не можуть бути предметом крадіжки або розкрадання майна. При цьому дії фізичної особи щодо неправомірного споживання газу деякими практиками пропонувалося кваліфікувати як заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (стаття 192 КК України) і як таємне викрадення чужого майна (стаття 185 КК України) [108].

Враховуючи розвиток інтеграційних підходів до криміналістичних досліджень злочинів проти власності [86; 111, с.11–14] та зокрема викрадення газу, виникає питання про значення використання спеціальних знань для їх розслідування.

У цьому контексті, на нашу думку, доцільно звернутись до положень криміналістичної характеристики, як основи методики розслідування та відправної точки криміналістичного визначення можливостей використання спеціальних знань у сфері постачання і обліку природного газу при розслідуванні його крадіжок шляхом втручання в роботу приладів обліку.

Криміналістична характеристика часто розглядається у межах методики розслідування окремих видів злочинів та залишається предметом дискусій і постійної уваги криміналістів, адже вона має велике значення для вирішення

широкого кола питань теорії і практики розкриття та розслідування злочинів, наприклад, для деталізації обставин, що підлягають доказуванню (встановленню), а також ефективних засобів вирішення цього завдання.

Предмет доказування є початковою базою для визначення компонентів криміналістичної характеристики злочинів. Разом з тим елементи криміналістичної характеристики наповнюють предмет доказування по певній категорії злочинів конкретним змістом.

До криміналістичної характеристики мають увійти такі компоненти, які з криміналістичних позицій характеризують дану категорію злочинів (механізм, спосіб, обстановку вчинення злочину тощо) і допомагають швидкому і кваліфікованому їх розслідуванню.

Криміналістична характеристика злочинів певного виду або групи часто аналізується як система відомостей про елементи механізму їх вчинення.

До того як термін «криміналістична характеристика злочинів» став використовуватись в криміналістичній науці та практиці розслідування злочинів, у структурі окремих криміналістичних методик незмінно розрізняли такий її елемент як предмет злочинного посягання.

Як свідчать літературні джерела, тривалий час підставою для дискусій залишаються проблеми, пов'язані з однозначним визначенням предмета злочинного посягання та його місцем серед інших ознак складу злочину й елементів криміналістичної характеристики.

Дослідження предмета злочинного посягання у взаємозв'язку з об'єктом злочину або в його структурі дають змогу об'єктивно окреслити юридичну природу даного предмета й сприяти вивченню останнього.

Так, першими до поняття криміналістичної характеристики злочинів звернулися Л.О.Сергєєв [183] та О.Н.Колесніченко [94]. Л.О.Сергєєв виокремив наступні елементи криміналістичної характеристики злочинів:

- особливості способів і слідів злочину;
- обстановку вчинення злочину;
- дані, що характеризують учасників злочину;

– об'єкт замаху [184, с.437].

Увагу цій проблемі приділяли Р.С.Белкін [19], О.М.Васильєв [29], І.О.Возгрін, В.К.Гавло [47], І.Ф.Герасимов [50], В.О.Коновалова [137], В.О.Образцов [131], М.В.Салтевський [176], М.О Селіванов. [182], В.Г.Танасевич [195] та багато інших науковців, які визначали криміналістичну характеристику злочинів як:

а) інформаційну модель типових ознак певного виду або групи злочинів [176, с.310; 134, с.38];

б) ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації [58, с.5];

в) вірогідну модель події [132, с.688];

г) систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідно для організації розкриття й розслідування злочинів [198, с.273];

д) систему даних та відомостей про злочин, які сприяють розкриттю й розслідуванню [138, с.366; 124, с.144].

Так, на думку С.П.Мітрічева: «При вивченні методики розслідування окремих видів злочинів слід звертати увагу на типові ознаки, що мають криміналістичне значення, на особливості даного виду злочинів, що виражаються у способах вчинення злочинів, характерних слідах, професіональних і злочинних навиках злочинця, тобто на все те, що є типовим, загальним і включається у криміналістичну характеристику злочинів. Видова криміналістична характеристика повинна мати найбільшу кількість ознак, що мають криміналістичне значення» [127, с.13-14].

Таким чином, не визначаючи загального поняття криміналістичної характеристики, С.П.Мітрічев [127, с.13-14] спробував розкрити її зміст та назвав три основні взаємопов'язані елементи:

- 1) спосіб вчинення злочину;
- 2) сліди, що залишаються злочинцем;
- 3) особа злочинця.

При цьому науковець зауважив, що на цих елементах зміст криміналістичної характеристики не закінчується, тому що вона має обіймати найбільшу кількість ознак, що мають криміналістичне значення.

В.Г. Танасевич і В.О. Образцов у спільній статті виокремили елементами криміналістичної характеристики [194, с.101]:

- а) спосіб вчинення злочину;
- б) обстановку вчинення злочину;
- в) умови охорони об'єкту від замаху (включаючи характеристику осіб, пов'язаних із забезпеченням недоторканості благ, на які вчинено замах);
- г) маскування, направлене на приховання слідів злочину і осіб, що його вчинили;
- д) особу злочинця і спосіб його поведінки до і після вчинення злочину.

Здійснивши аналіз структур криміналістичних характеристик, М.В. Салтевський [178, с.130–133] зробив висновок про те, що більшість науковців виокремлюють елементи, які можна звести до чотирьох основних:

- 1) предмет безпосереднього замаху;
- 2) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні;
- 3) «слідова картина» в її широкій інтерпретації;
- 4) особа злочинця.

На нашу думку, при створенні криміналістичної характеристики доцільно використовувати структуру криміналістичної характеристики, яку запропонував М.В. Салтевський. Саме вона найбільш повно відбиває криміналістично значимі ознаки.

Предметно й точно відображає сутність криміналістичної характеристики злочинів визначення О.Н. Колесніченка та В.О. Коновалової, згідно з яким криміналістична характеристика злочинів є системою відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів одного виду, що відображають закономірні зв'язки між ними і є основою для розслідування конкретних злочинів [95, с.7–9].

Інші праці (В. І. Василичук, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Н. І. Клименко, В. В. Лисенко, О. В. Таран, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін.), у яких розглядаються проблеми методики розслідування злочинів та використання спеціальних знань орієнтують на пошук вирішення завдань цього дослідження шляхом розроблення нових положень, доповнення і удосконалення існуючих наукових здобутків у частині визначення та розкриття змісту спеціальних знань у сфері постачання і обліку природного газу та можливостей їх використання при розслідуванні.

Зважаючи на те, що до цього часу не було наукових праць, присвячених досліджуваній проблематиці, пропонуємо криміналістичну характеристику крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку визначити як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки злочину даної категорії, які проявляються в способі та механізмі діяння, слідовій картині, особі злочинця та інших обставинах, кореляційний зв'язок яких служить основою наукового й практичного виконання завдань розслідування.

Як будь-яке системне утворення, криміналістична характеристика злочинів взагалі та викрадення природного газу, зокрема, складається із взаємопов'язаних складових частин-елементів, тобто тих ознак, обставин та даних, які підлягають опису.

Одним із найбільш дискусійних у теорії криміналістичної характеристики злочинів є питання про кількісний і якісний склад її елементів, тобто про криміналістично значущі ознаки, які повинні складати криміналістичну характеристику.

З урахуванням позицій науковців та особливостей розслідування злочинів досліджуваної категорії, на нашу думку, доцільно сформулювати структуру криміналістичної характеристики викрадення природного газу шляхом втручання в роботу лічильника із чотирьох елементів:

- 1) предмет злочинного посягання;
- 2) спосіб вчинення злочину;
- 3) слідова картина;

4) особа злочинця [178, с.133].

У доктрині предметами злочинного посягання визначають матеріальні утворення. Це найрізноманітніші фізичні тіла, речі та предмети органічного та неорганічного походження.

Так, фізичні об'єкти характеризуються ознаками агрегатного стану: тверді, рідкі, газоподібні; споживчим призначенням – предмети праці: знаряддя, інструменти, предмети побуту, туалету, прикраси і т.п.; фізико-хімічними властивостями – колір, розмір, хімічна активність та ін.

Дефініцію змісту та юридичної природи предмета злочинного посягання визначено не менш важливою та до кінця не вирішеною проблемою об'єкта злочину. У науці повсякчас виникають суперечки про те, що ж є предметом злочинного посягання: суспільні відносини, норма права, матеріальні цінності та блага, інтереси особи й суспільства тощо.

Щодо вказаного питання є багато точок зору, проте однозначно розв'язати її досі так і не вдається.

Існує позиція, згідно з якою газ може характеризуватися саме з фізичного боку: по-перше, він є матеріальним, існує у відповідних зовнішніх формах, визнається рухомим майном; по-друге, газ фізично відчувається людиною [197, с. 8–9; 42].

Деякі вчені вважають, що енергію варто відносити до неуречевленого майна і вивчати як предмет заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою [9].

Найбільш аргументованою, на наш погляд, є позиція тих вчених [206], які зазначають, що теплова енергія являє собою товарну продукцію, що в свою чергу характеризується як матеріальна цінність; тобто їй характерні всі ознаки предмета злочинів проти власності.

Отже, фізичним ознакам притаманна можливість приймати такий предмет органами чуття, виміряти особливими технічними засобами – такий предмет можна забрати, привласнити, використати тощо.

Що стосується соціально-економічної складової, то енергія (а тому числі і теплова) має визначену споживчу вартість, у той же час з точки зору юридичної властивості - енергія є чужим для винного майном.

Інша ознака – економічна. Згідно з нею, предметом злочинів проти власності може бути не кожна річ, а лише та річ, яка має матеріальну цінність. Така річ теж повинна мати споживчу вартість.

Отже, предметом злочину може бути рухоме та нерухоме майно, незалежно від його фізичного стану, як то: твердий, рідкий, газоподібний, незалежно від виробника, місця знаходження, якщо відповідальність за їх знищення чи пошкодження не передбачені у інших статтях Кримінального Кодексу.

У зв'язку з цим слушно зазначити, що за законодавством деяких зарубіжних країн, предметом злочину, який передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, також є рухома річ.

У відповідності до рішення Імперського Суду ФРН: «Кримінально-правове поняття «рухомі речі» є самостійним, публічно-правовим і таким, що виводиться тільки з чинного кримінального закону та не залежить від визначення речі в приватно-правовому порядку. Рухомими речами, таким чином, визнаються тільки фізичні речі» [2, с. 64].

Отже, у правозастосовній практиці ФРН під рухомими речами розуміють будь-які фізично визначені об'єкти, як у твердому, так і в рідкому або газоподібному станах, а так само тварини і рослини. Категорії «нерухомі речі» як такої, що має юридичне значення у кримінальному законодавстві ФРН не визначається. Таке майно, як і за українським законодавством, має являти собою матеріальну цінність, а його умисне знищення або пошкодження заподіювати шкоду потерпілому.

Саме це викликає низку дискусій стосовно дефініції предмета злочинного посягання та дає основу для виникнення такого спірного питання, як наявність «безпредметних» злочинів [113, с.372], до яких, на думку деяких авторів, відноситься зокрема і викрадення природного газу. Тому припускаємо, що поряд

із проблемою предмета злочинного посягання викрадення природного газу, потрібно розглядати і проблему «безпредметних» злочинів.

Говорячи про предмет злочинного посягання у контексті завдань цього дослідження, варто звернутись до досвіду промислово розвинених країн із ринковою економікою, де природний газ розглядається як будь-який інший товар – об'єкт купівлі-продажу, на який переносяться всі чинні правила комерційного обліку щодо їх кількості та якості.

Так у кримінальних кодексах Туреччини, Австрії, Японії, ФРН, Молдови, Франції під предметом злочинного посягання розуміють майно, річ, предмет матеріального світу, проте прирівнюють природний газ до майна й чітко вказують на те, що останній також є специфічним предметом викрадення.

У Латвії, Литві, Швейцарії, Естонії природний газ розглядають як благо, що має економічну цінність, а його незаконне використання кваліфікують за спеціальною статтею, що встановлює кримінально-правову відповідальність за його незаконне використання [113, с.375].

У Російській Федерації, Азербайджані, Вірменії, Казахстані, Грузії, Узбекистані, Киргизії, Республіці Білорусь незаконне використання природного газу кваліфікується як заподіяння майнової шкоди шляхом обмани або зловживання довірою [113, с.376].

Отже, крізь призму нормативного регулювання та спеціальних знань у відповідній сфері, ми пропонуємо наступне визначення предмета злочинного посягання – природного газу як енергетичного носія, що виступає на ринку як товар, що відрізняється від інших товарів особливими споживчими властивостями, які визначають необхідність регулювання та регламентації використання цього товару.

Криміналістика у своєму розвитку пройшла кілька періодів – від описового, де відбувалось виявлення закономірностей навколишньої дійсності, до аналітичного та логічного вивчення, на основі чого стало можливим створення криміналістичних наукових понять та теорій. Одним з таких наукових понять є спосіб вчинення злочину.

Спосіб вчинення крадіжки є основним елементом криміналістичної характеристики, оскільки часто об'єднує одним задумом систему дій щодо приготування, вчинення і приховання злочину.

Диспозиції відповідних кримінально-правових норм є правовою основою криміналістичної характеристики злочинів, у якій набувають конкретизації описаний у них склад тих чи інших злочинів, його елементи.

Одним з перших науковців, який досліджував спосіб вчинення злочину був австрійський вчений-криміналіст Г. Гросс. Він вказував на те, що за своєю природою криміналістика починається там, де закінчується кримінальне право [64].

Матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння та покарання за нього. Формальне кримінальне право, тобто процес, вміщує правила використання матеріального кримінального права. Як вивчати способи, яким саме вчиняється злочин та розкривати їх, які були мотиви та цілі – все це становить предмет криміналістики [64].

Під способом вчинення злочину у криміналістиці розуміється система дій з підготовки, вчинення та приховання злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними властивостями особи, що може бути пов'язана з вибіркоким використанням відповідних засобів чи знарядь та умов місця чи часу [18, с.217].

С.М. Зав'ялов та В.П. Бахін зауважують, що у зв'язку зі зміною злочинності та умов, у яких здійснюється й розвивається злочинна діяльність, значення, місце та роль способу вчинення злочинів вимагають свіжого осмислення [14, с.179].

Через спосіб головним чином відображується механізм взлочину. Це проявляється постійно, оскільки кожна самостійна дія чи їх комплекс на різних етапах вчинення злочину мають свої, характерні тільки їм, сліди.

Спосіб може змінюватись, видозмінюватись в різних умовах. Динаміка способу вчинення злочинів пояснюється низкою чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, а саме зміною умов охорони об'єкта, вибуттям одного зі співучасників злочину зі злочинної групи і т.ін.

Індивідуальні чинники, що характеризують особу, мають вплив на обрання способу вчинення злочину, продукують манеру злочинця та допомагають висунути версії про особу злочинця.

Разом з тим, слід зазначити, що питання про методи дії особи як елемента криміналістичної характеристики злочину лишилося до кінця невивченим.

Зараз криміналістика досліджує спосіб вчинення злочину як складне явище дійсності на основі пізнання законів, його формування, причин та форм його повторюваності, готує засоби, прийоми та методи виявлення, збирання й дослідження доказів щодо способу вчинення злочину та особи злочинця.

Пізнання способу в криміналістиці розглядається як метод практичної діяльності, шлях встановлення істини у конкретній справі, розслідування якої йде від встановлення способу вчинення злочину до його розкриття, а також встановлення особи злочинця та всіх тісно пов'язаних із нею факторів підготовки, вчинення та приховання злочину [84, с.12].

Дані про способи вчинення злочину збираються, групуються та систематизуються. На цій основі досліджуються фактори, під впливом яких способи складаються, видозмінюються, повторюються стосовно певних видів злочинів.

Наукове узагальнення та типізація способів, які використовують злочинці, слугують визначальним чинником для розробки ефективних методів розкриття злочинів, прогнозування нових способів вчинення злочинних дій.

Варто зауважити, що єдиної точки зору щодо загальнотеоретичних визначень способу вчинення злочину немає [36, с.24].

Обговорюються проблеми про поняття способу вчинення злочинів, структуру, класифікацію, ознаки, створення та перспективи використання криміналістичних обліків за способом вчинення злочину [81, с.56–64; 83, с.14–19; 91; 34, с.89–92; 135; 205, с.45; 192, с.113; 94].

Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної ми вивчаємо як процес взаємодії та слідоутворення. Він містить об'єкти, які взаємодіють, сліди, які виникають, місце їх розташування, ознаки й властивості, які їх розкривають.

Цей опис дозволяє за слідами визначати особу злочинця, характер його дій та ознаки способів скоєння злочину.

За результатами опрацювання емпіричних даних встановлено, що способи викрадень природного газу, як правило, включають дії з підготовки, вчинення та приховання даних злочинів і залежать від таких факторів:

- професійних навичок злочинця;
- конструкції газових мереж;
- способу безпосереднього впливу на газові мережі, газові лічильники та їх складові тощо.

Для вчинення викрадень природного газу злочинець має мати певні знання, уміння та навички, а також певні риси характеру, які дозволяють вчинювати злочинні дії.

Особистий досвід, який відбивається у способах вчинення злочинів, має особливе значення, оскільки дає можливість за ознаками попередніх дій (раніше вчинених злочинів) встановлювати виконавців нових злочинних дій [82].

Як показало проведене дослідження, дії злочинців на підготовчому етапі вчинення злочинів даної категорії мають свої особливості та полягають в:

- дослідженні конструктивних особливостей газового лічильника;
- вивченні пломбірувальних пристроїв;
- вивченні місцезнаходження газових труб;
- обранні найбільш ефективного способу вчинення злочину та підготовці необхідних технічних засобів.

Результати вивчення і узагальнення емпіричних даних дають можливість систематизувати систему дій злочинців, направлених на безпосереднє викрадення природного газу:

1. За часом впливу:

1.1. Регулярні. Для них характерне:

- порушення визначеного законодавством та нормативними актами порядку, умов і правил користування природним газом;
- порушення визначеного законодавством та нормативними актами порядку

оплати за спожитий природний газ;

– порушення правил ліцензування й умов діяльності підприємств на ринку енергоносіїв;

– використання стаціонарно встановлених газових мереж, які використовувались поза обліком.

Такі способи викрадення природного газу використовувались, як правило, в домівках громадян чи на приватних підприємствах, потрапляння сторонніх осіб в які практично виключалось. Виявляти такі способи складно, тому що під час контрольних перевірок мережі терміново відключались.

1.2. Разові, до яких слід віднести:

– гальмування облікових коліс приладу обліку природного газу;

– приєднання до газових мереж поза приладом обліку природного газу;

– порушення цілісності конструкції приладу обліку.

Такі способи застосовуються як безпосередньо в домівках громадян, так і за їх межами, що було характерно для осіб, які мали професійні навички в галузі газової енергетики, а також раніше притягувались до юридичної відповідальності за подібні правопорушення.

2. За формою впливу:

2.1. Механічні способи:

– порушення кліматичних умов роботи приладу обліку природного газу шляхом його охолодження або збільшення вологості;

– порушення герметичності приладу обліку природного газу пошкодженням захисної кришки, оглядового скла. Внаслідок попадання в механізм лічильника різного виду забруднень диск починає повертатися вповільнено або цілком гальмується;

– механічне гальмування облікових коліс приладу обліку природного газу сторонніми предметами;

– пошкодження, зривання пломби на приладах обліку природного газу споживача;

– примусове механічне скидання показань приладу обліку природного газу

обертанням у зворотний бік шестерень передавального механізму (в лічильниках старого типу).

2.2. Магнітні способи:

– вплив на прилад обліку природного газу сильним зовнішнім постійним магнітним полем.

2.3. Під'єднувальні способи:

2.3.1. Відкрите підключення до газової мережі, минаючи прилад обліку природного газу:

– несанкціоноване підключення до газової мережі.

2.3.2. Улаштування додаткової газової мережі:

– прокладання додаткової газової мережі.

3. За об'єктами впливу на:

3.1. Прилад обліку природного газу:

– встановлення додаткових деталей (пружин) в обліковому механізмі;

– заміна шестерень для зменшення нарахування кубів газу;

3.2. Газову мережу:

– встановлення прихованої газової мережі.

Отже, вчинення крадіжок природного газу певним способом включає систему різних методів підготовки та реалізації злочинного наміру і приховання слідів. За наявності деяких слідів, що вказують на потенційний спосіб вчинення конкретного правопорушення, є можливість вже в ході огляду висувати версії щодо способу вчинення правопорушення.

Можливо, що перелік способів викрадень природного газу, які розглянуті, не є повним, адже постійно з'являються нові способи втручання у роботу приладів обліку та їх приховування.

Кожний випадок вчинення злочину обов'язково супроводжується виникненням певної слідової картини. Існує зв'язок між механізмом злочину та іншими процесами, які відбуваються, – це спричиняє зміни середовища, які інформують про злочин [74, с.75].

В структурному аспекті поняття «слідова картина» містить дві семантичні

складові:

1. Слід, який має чотири значення:

- 1) відбиток, відтиск чого-небудь на землі або іншій поверхні;
- 2) залишок або ознака чого-небудь;
- 3) наслідок чого-небудь;
- 4) нижня частина підошви ноги [196, с.258].

2. Картина, під якою розуміють те, що можна бачити, уявляти собі в конкретних образах [186, с.44].

Тобто за своїм змістом слідова картина – це поєднання джерела та інформації, що відображається ним.

Термін «слідова картина» вперше застосував у криміналістичній науці М.В. Салтевський, зазначаючи, що слідова картина у широкому її значенні виникає внаслідок вчинення злочину і є одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів [177, с.14].

Крім того, М.В. Салтевський [177], порівнюючи елементи криміналістичних характеристик злочинів, які запропонували Р.С. Белкін [19], О.М. Васильєв [30], І.Ф. Герасимов [51], О.Н. Колесніченко [94], М.О. Селіванов [181], В.Г. Танасевич [194], О.Г. Філіппов [198], дійшо висновку, що такі елементи, як типові ситуації вчинення злочину (час, місце, умови), типові матеріальні сліди та їх місцезнаходження, досить близькі за змістом і можуть бути об'єднані.

Умови, час і місце вчинення злочину стають відомими тільки після «прочитання» «слідової картини», тобто збору первинної інформації. Саме сліди надають інформацію про місце, час та інші обставини події злочину. Тому «слідова картина», тобто речові обставини, є важливим елементом криміналістичної характеристики [177, с.15–16].

Узагальнення наукових підходів до визначення слідів у криміналістиці дозволив зробити висновок про існування кількох точок зору.

Згідно з першою, сліди в криміналістичній літературі трактуються доволі широко.

Вперше дефініцію сліду запропонував І.М. Якимов, який вважав слідом

відбиток на будь-якому предметі, який дає можливість судити про його форму чи призначення [211, с.44].

На думку Е. Анушат, слідом є все те, що криміналіст може сприйняти і якимось чином криміналістично скористатися [1].

А. Мерген різнив сліди речові (відбитки, плями тощо) і психічні (переживання жертви, злочинця тощо) [3].

Іншої точки зору дотримуються М.Г. Богатирьов [24, с.42–44], А.І. Вінберг [37, с.174], Г.Л. Грановський [62], І.Ф. Крилов [110], Л.К. Литвиненко [120, с.97], С.М. Потапов [141, с.24-27], М.А. Селіванов [181, с.179], Б.І. Шевченко [207, с.13], вони визначають сліди як будь-які матеріально фіксовані зміни середовища.

Відповідно до цієї точки зору, сліди необхідно поділяти на:

- сліди у вузькому розумінні (відбивають зовнішню будову об'єктів, які взаємодіють);
- і в широкому розумінні (які виникають у результаті взаємодії суб'єктів злочину з об'єктами матеріального світу).

На думку вчених, ці сліди можуть бути двох видів:

- матеріальні (відбитки на предметах, зміна обстановки події);
- ідеальні (джерела мовної інформації).

Механізм виникнення ідеальних слідів вивчається криміналістикою лише дотично, оскільки криміналістика отримує основні дані про ці процеси із психології, фізіології та інших наук.

Криміналістичними об'єктами є матеріальні зміни середовища. Саме вони являють зміст поняття «сліди злочину» [20, с.57].

На думку С.М. Потапова, сліди – це відображення на матеріальних предметах ознак явищ, причинно пов'язаних із подією, що розслідується. Сліди можуть виникати від людей, окремих предметів і від дій сил природи» [141, с.24–27].

Це формулювання було першою спробою визначити криміналістичний термін – «слід» [207, с.12].

Наведемо ще декілька визначень поняття «слід», запропонованих науковцями:

Науковець	Дефініція поняття «слід» Сліди – це...
Якимов І.М. (1935 р.)	Відбиток на чому-небудь предмета, який дозволяє говорити про його форму чи призначення [211, с.44].
Потапов С.М. (1940 р.)	Відображення на матеріальних предметах ознак явищ, причинно пов'язаних із подією, що розслідується [141, с.24–27]
Крилов І.Ф. (1961 р.)	Зміни, які з'являються на місці злочину, на жертві або на самому злочинцеві у результаті їх взаємодії [110, с.7].
Сорокін В.С. (1966 р.)	Різноманітні матеріальні зміни в оточуючій обстановці, які пов'язані зі здійсненням злочину і можуть виражатися у переміщенні предметів або речовин, відсутності або наявності їх у певному місці, втраті або набутті яких-небудь якостей [189, с.3].
Колдін В.Я. (1967 р.)	Сліди можуть використовувати відображення у свідомості людей, матеріальні сліди людини, окремих предметів, сліди тварин, сліди речовин, технологічних процесів [93, с.131].
Пророков І.І. (1969 р.)	Зникнення раніше присутніх предметів або зміни їх положення, появи нових предметів або речовин, зміни стану окремих предметів або їх поверхні у результаті зовнішнього впливу [105, с.213].

Знання типізованих для певних категорій злочинів слідів та їх носіїв слугує базисом для формулювання напрямів та методів пошуку реальних слідів, способів їх виявлення, вилучення, виявлення та використання інформації, що в них міститься.

У криміналістичних дослідженнях переважає вивчення слідів у вузькому розумінні, це корелюється із основним завданням трасології – ідентифікацією об'єкта, який залишив слід.

Проте, як зазначає Р.С. Белкін, поняття «сліди в широкому розумінні» і

«сліди у вузькому розумінні» – практично нічого не показують, їх необхідно вилучити з мови криміналістики та замінити на терміни «сліди злочину» та «сліди відображення» [19, с.57].

За результатами вивчення і узагальнення емпіричних даних сліди крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку ми класифікували за способом їх вчинення на декілька груп:

1. Сліди зміни схеми включення приладу обліку природного газу:

- відсутність чи порушення пломби на кришці приладу обліку природного газу;
- уповільнений хід облікових коліс приладу обліку природного газу або його повне гальмування;
- обертання облікових коліс приладу обліку природного газу в зворотному напрямку (для лічильників старого типу);

Виявити даний метод викрадення природного газу можливо тільки в результаті аналізу факту споживання природного газу.

2. Сліди пошкодження приладу обліку природного газу:

- наявність у механізмі приладу обліку природного газу бруду;
- пошкодження оглядового скла приладу обліку природного газу;
- наявність отвору в полімерних елементах (корпус, захисна кришка приладу обліку природного газу);
- наявність сторонніх предметів (шматків дроту, плівки тощо) всередині приладу обліку природного газу;
- наявність щілини між захисною кришкою і корпусом приладу обліку природного газу;
- відсутність чи уповільнений темп обертання диску приладу обліку природного газу внаслідок його механічного гальмування;
- наявність подряпин та нашарувань бруду від дії сторонніх предметів в місці розташування металевої пломби;
- наявність подряпин та нашарувань бруду від дії сторонніх предметів на деталях під кришкою, що закриває лічильний механізм;

– наявність відтиснутого оглядового скла (повторного встановлення) в приладі обліку природного газу.

Знання типових слідів допомагає у визначенні напрямків і методів пошуку реальних слідів, застосування засобів для їх виявлення, вилучення та використання інформації для виконання завдань розслідування.

Викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку становить собою сукупність різних проявів індивідуальної протиправної поведінки.

Особа правопорушника – це один із найважливіших елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Дані про характер слідів, що містить інформацію про особу злочинця, зв'язок між ним та вибраним способом вчинення й приховання викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку, його мотивами – все це входить у сукупність криміналістичних даних про злочин, необхідних для його успішного розкриття й розслідування [54, с.70].

Науковці, які займаються питанням криміналістичної характеристики злочинів та її структурою, аргументовано включають у структуру криміналістичної характеристики дані про особу злочинця [21; 53; 80; 193; 210, с.21–27].

Дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики дозволяє отримати необхідні дані для розкриття злочину, для вибору й застосовування найбільш ефективних тактичних прийомів [133, с.146].

У спеціальній літературі проблемі вивчення особи злочинця приділяється багато уваги [179, с.28; 185, с.12–14].

На початку 70-х років минулого століття були здійснені спроби формування поняття «особа злочинця» та створення криміналістичного вчення про особу як самостійної криміналістичної теорії. Обґрунтовано необхідність вивчення особи злочинця з криміналістичною метою – для розкриття злочинів, отримання доказів, висунення версій, обрання найбільш ефективної тактики слідства, організації розслідування злочинів, виявлення конкретних причин і умов вчинення злочину

[32; 102; 123].

Істотне значення для криміналістичної характеристики злочинів має вивчення особи злочинця у частині інформації про прояви особистості як в основних сферах діяльності суспільства (праця, суспільно-політична діяльність, побут тощо), так і в специфічній сфері, характерній для осіб, що вчиняють злочини (сфера кримінально-правових відносин), даних про його соціально-психологічні й емоційно-вольові якості, а також соціально-демографічна інформація, що містить відомості про вік, стать, освіту, соціальне становище, професію.

В.Л. Васильєв, А.В. Дулов, О.Р. Ратінов, Ф.М. Сокиран, І.В. Строков та інші автори довели значення вивчення психології злочинців і використання її в криміналістичній тактиці та методиці розслідування окремих видів злочинів [30, с.464; 171, с.290; 70, с.103; 188].

На думку науковців, психологічне вивчення особи злочинця має включати комплекс даних, які дозволили б мати повне уявлення про особу й забезпечили б виконання завдань слідства.

До цих відомостей відносять: інтелектуальні, вольові, моральні якості особи, темперамент, тип нервової діяльності, а в деяких випадках і відомості про патологічні відхилення від норми [31, с.36].

Науковці виходять з того, що ознаки, які мають загальний характер для всіх подібних злочинів, об'єднуються у групи. При цьому виділяють, що подібні для групи ознаки, відповідним чином систематизовані, становлять криміналістичну характеристику злочинів даного виду. На основі отриманих відомостей формують типовий «портрет» злочину або злочинця, орієнтуючись на те загальне, що об'єднує конкретні злочини. По суті, це інформаційна модель типового злочину конкретного виду, у якому особливе місце посідає особа злочинця [17, с.182–190].

На першому етапі криміналістичного вивчення особи злочинця визначаються біологічні, фізіологічні й психологічні ознаки особи. На місці вчинення злочину виявляються сліди, які відбилися в об'єктах матеріальної

обстановки, що дають змогу говорити про наявність злочинних навичок особи, яка вчинила злочин, і про її соціально-психологічні особливості.

Спонукальний мотив викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку – корисливий. Такі особи переважно вчиняють правопорушення за заздалегідь обдуманим або відпрацьованим планом з визначеним механізмом вчинення правопорушення [199].

Специфічною рисою осіб, які вчиняють викрадення природного газу шляхом втручання в роботу лічильника, є те, що, поведінка злочинця стає системоутворюючим фактором, що є визначальним у діяльності з виявлення правопорушень даної категорії – від поведінки правопорушника до основних напрямів, засобів і методів його встановлення [130, с.102–109].

Існує думка, що вивчення особи правопорушника мало б одержати закріплення в кримінальному процесуальному законі як самостійний елемент предмета доказування [33, с.74–77].

Відомості про особу правопорушника дозволяють обмежити коло підозрюваних під час розслідування досліджуваного виду злочину, висунути версії про мотив і мету злочину, спосіб вчинення злочину.

До числа визначальних властивостей особи злочинця ми віднесли наступні ознаки:

- 1) демографічні,
- 2) професійні,
- 3) моральні.

До першої групи належать такі ознаки, як стать, вік, місце проживання, сімейний стан, тривалість злочинної діяльності.

До другої – професійний рівень, наявність відповідної освіти, професійних навичок.

Особи, котрі скоюють викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку, мають антисоціальні настрої, наслідують принцип швидкого збагачення незалежно від способів, байдужі до правопорядку та моральності [199].

Такі особи характеризуються сукупністю соціально значущих властивостей і ознак, зв'язків та відносин, які розкривають особу, у поєднанні з іншими умовами й обставинами, що впливають на її антигромадську поведінку [87, с.84; 125, с.27].

О.М. Джужа, виокремлює такі групи кримінологічно значущих ознак, характерних для осіб, які скоїли злочин: соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові [199], що справедливо і для осіб, які вчинили викрадення природного газу шляхом втручання в роботу лічильника.

Як зазначає В.В. Бедь, вкрай важливою характеристикою особистості правопорушника є його освіта. Прямої відповідності між рівнем освіти і формою антисуспільної поведінки не існує, проте рівень освіти впливає і на правосвідомість, і на формування світогляду, і на спроможність вибору того чи іншого варіанта поведінки [16, с.426–430].

За освітнім рівнем серед злочинців, які вчинили викрадення природного газу мають вищу освіту – 57,7%, середню спеціальну – 32,7%, середню загальну – 9,6%. Переважають безробітні і ті, що ніде не навчаються – 44 %, 31,5% – інші категорії (пенсіонери, різноробочі). За місцем проживання: загалом переважають мешканці міст – 58%, сільської місцевості – 42% [199].

Таким чином, характеристика осіб, що вчинили викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку, дала змогу зробити наступні висновки:

– переважно викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку скоюють чоловіки у віці від 40-50 років. Мають середню освіту – 49%. Спостерігається тенденція збільшення кількості осіб з вищою освітою, які вчиняють викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку. [199];

– у більшості епізодів протиправна поведінка була результатом послідовного зростання інтенсивності антисуспільної поведінки. Правопорушення були вчинені з корисливих мотивів [199].

Висновки до першого розділу

1. Розкрито та проаналізовано низку спеціальних категорій («природний газ», «постачання природного газу», «облік природного газу», «газопостачальна організація», «споживач природного газу», «засіб вимірювальної техніки», «лічильник газу» та ін.), а також систему нормативних документів (спеціальні законодавчі акти про порядок регулювання відносин при наданні послуг у сфері газопостачання, підзаконні акти, локальні норми), які мають значення для розуміння змісту спеціальних знань у сфері обліку природного газу, та оцінено можливості їх використання для вирішення завдань досудового розслідування.

2. Суб'єктами (носіями) спеціальних знань є фахівці (інженерно-технічні працівники, спеціалісти-криміналісти, експерти з метрології, представники органів державного нагляду і контролю), які відповідно до своєї професійної діяльності, навичок, досвіду обізнані про організацію і порядок діяльності щодо постачання та обліку природного газу, будову й функціональні характеристики деталей і вузлів лічильника газу, відповідних контрольних пристроїв. Завданнями використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку є встановлення обставин правопорушення про місце, спосіб, обстановку вчинення злочину, отримання та фіксація доказової інформації, зокрема щодо слідів та способу втручання в роботу приладів обліку, правильне й усебічне розуміння специфіки газопостачання та нормативних вимог про права й обов'язки різних суб'єктів, насамперед, споживачів та газопостачальної організації. Межі використання спеціальних знань визначаються завданнями кримінального провадження та нормативною регламентацією діяльності спеціаліста й експерта.

3. Встановлення обставин крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку потребує використання спеціальних технічних знань про природний газ (як матеріальну цінність і товарну продукцію), порядок його постачання та обліку, а також суміжних криміналістичних та економічних знань.

4. Використання спеціальних знань у сфері постачання і обліку природного газу під час розслідування – це діяльність щодо залучення консультативної та практичної допомоги спеціаліста, проведення експертиз з метою встановлення обставин таємного викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, а також опрацювання й аналіз матеріалів технічних досліджень і використання їх результатів для вирішення завдань розслідування.

5. За результатами опрацювання нормативних актів та матеріалів правозастосовної практики, технічної, економічної літератури як джерел спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу й криміналістичної науки в контексті предмета дослідження (криміналістична характеристика злочину, використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, обставини, що підлягають встановленню (доказуванню), методика розслідування злочинів та ін.) виокремлено й охарактеризовано специфічні ознаки предмета злочинного посягання, способи вчинення крадіжок природного газу, визначено характеристику особи злочинця з урахуванням його знань про роботу приладів обліку природного газу, професійних навичок, обізнаності про конструкції газових мереж, способи впливу на газові мережі, газові лічильники, їх складові.

6. Обґрунтовано, що спеціальні знання у сфері постачання та обліку природного газу можуть бути використані й під час розслідування інших злочинів, пов'язаних з утручанням у роботу приладів обліку, як орієнтир або прикладні рекомендації, залежно від слідчих ситуацій.

РОЗДІЛ 2

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ ШЛЯХОМ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ

2.1 Консультативна допомога спеціаліста, її зміст і значення для розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку

Зростання вартості енергоносіїв гостро ставить питання раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів, що споживаються в Україні та розробки технічних засобів для точного їх обліку.

Обсяги споживання паливно-енергетичних ресурсів в житловому фонді України, та витрати на їх виробництво значно перевищують рівень споживання цих видів ресурсів в розвинених країнах. Відсутність належного обліку за використанням цих ресурсів спонукає недобросовісних споживачів до спроб несанкціонованого впливу на роботу засобів для обліку енергоресурсів з метою зменшення їх показів, а отже, і до зменшення оплати за спожиті енергоресурси.

Недобросовісними споживачами здійснюється пошук шляхів і технічних засобів для несанкціонованого впливу на роботу згаданих приладів з метою заниження їх показів.

Зменшенню кількості таких випадків сприятиме своєчасне виявлення та належне реагування на такі дії, що неможливо без використання спеціальних знань.

Як було зазначено, зазвичай, згадані порушення виявляють представники газопостачальних підприємств під час здійснення перевірок.

Так, у 2018 році фахівці ПАТ «Волиньгаз» зафіксували понад 90 випадків втручання в роботу лічильників газу. «Споживачам, які втручаються в роботу лічильника газу для зменшення показань до сплати нараховується вартість

експертизи, монтажу та демонтажу приладу обліку. Також вони зобов'язані купити лічильник газу за власний кошт, який у середньому коштує близько 4 тис.грн.», – зазначив комерційний директор «Волиньгазу» Андрій Карпомиз [22].

Експертизи газових лічильників споживачів проводяться за участю представників служб ПАТ «Волиньгаз», державного підприємства «Волиньстандартметрологія» та споживачів. У разі відсутності запрошеного власника лічильника газу в зазначений день, експертизу приладу обліку газу комісія проводить без його присутності. Якщо втручання в роботу лічильника комісією не підтверджено, вартість експертизи не нараховується до сплати споживачу. Оплата збитків за несанкціоноване використання газу та вартість експертизи лічильника здійснюється тільки за підтвердження факту несанкціонованого використання газу [22].

Фахівці АТ «Запоріжгаз» у 2019 році зафіксували більше 157 випадків несанкціонованого споживання природного газу. Збиток склав 9,8 млн. грн., найбільший штраф в поточному році – 772,45 тис. грн. [128].

Серед виявлених порушень, 139 випадків – втручання в лічильник. У порівнянні з аналогічним періодом минулого року кількість крадіжок побутовими споживачами зменшилась на 12% [128].

У 2019 році спеціалістами АТ «Закарпатгаз» виявлено майже 1200 випадків несанкціонованого відбору природного газу на Закарпатті. Це на 76 випадків більше, аніж у 2018 році [79].

Загалом порушники сплатили суму у розмірі 6,2 млн.грн. Більшість порушень, а саме 993 випадки, здійснено побутовими споживачами, а 204 — непобутовими. Найпоширеніші з них – несанкціоноване втручання в роботу лічильників [79].

У 2019 році абоненти Рівненської області майже 160 разів втручалися у роботу газових лічильників. У результаті цього прилади були пошкоджені. Загальна сума збитків становить понад 520 тис. грн. [129].

З початку осені 2019 р. з боку побутових споживачі спеціалістами АТ «Чернігівгаз» виявлено більше 350 випадків порушень, пов'язаних з обліком

природного газу. З яких 121 – пов'язані з втручанням в роботу засобу вимірювальної техніки. За вказані порушення фізичним особам-порушникам донараховано більше ніж 310 тис.грн. [77].

Впродовж 11 місяців 2019 року АТ «Криворіжгаз» зафіксувало 1389 випадків несанкціонованого використання газу. З них було виявлено 401 факт втручання в роботу газового лічильника побутовими споживачами, донарахування склали понад 13 млн. грн. Дані нарахування не є штрафами, це донарахування за раніше використаний, але неоплачений газ [76].

Минулого року, як повідомили в АТ «Харківгаз», зафіксували 675 фактів втручання споживачів у роботу газових лічильників. За порушення жителі Харківської області заплатили 50 тис.грн. штрафу [200].

Наведемо приклад: ПАТ «Харківміськгаз» звернулася до суду з позовом до відповідача, в якому просить стягнути з відповідача вартість необлікованого (донарахованого) об'єму природного газу за період з 21.11.2017 р. до 27.04.2018 р. у розмірі 8 479,60 грн. Представниками позивача 21.05.2018 року була проведена перевірка дотримання вимог Кодексу газорозподільних систем за місцем проживання та реєстрації відповідача. 21.05.2018 року за результатами перевірки представниками позивача встановлено порушення Кодексу ГРМ, розділу XI Глави 2 п.1 п.п.3 Кодексу ГРМ було виявлено несанкціоноване втручання в роботу ЗВТ (лічильника газу).

Керуючись ст. 12, 13, 81, 141, 263 - 265, 280, 281 ЦПК України, Кодексом газорозподільних систем, суд вирішив стягнути з відповідача на користь ПАТ «Харківміськгаз» вартість необлікованого (донарахованого) об'єму природного газу в розмірі 8 479 грн. 60 коп. [191].

Такі спеціалісти є носіями спеціальних знань, які становлять інтерес для виконання завдань розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку.

У межах дослідження було проведення опитування спеціалістів у сферах інженерії, метрології, державного технічного нагляду про проблеми виявлення

відповідних правопорушень, що може визначати зміст консультативної допомоги спеціаліста залежно від обставин провадження.

Так, опитані вказали, що запобіганням спробам крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку могли б сприяти: зміна конструкції лічильника; підвищення кваліфікації спеціалістів газових підприємств, які безпосередньо проводять першопочатковий огляд лічильника (знімають показники); обов'язкове залучення спеціаліста на стадії проведення експертизи та перевірки в разі виникнення спірних питань.

Також за результатами опитування та узагальнення матеріалів перевірок встановлені наступні дані, що можуть бути використані під час розслідування.

Основними факторами, які можуть бути використані для несанкціонованої дії на лічильники газу, є створення потужного постійного напрямленого магнітного поля за допомогою поширених в побуті постійних магнітів. Крім раніше згаданих способів, існують багато різних, хоч і менш поширених способів впливу на лічильники газу з метою зниження їх показів.

Корпус лічильника має з'єднувальні елементи (гвинти), які легко демонтуються і дають можливість доступу до внутрішніх деталей та вузлів. Він повинен бути вироблений з матеріалу, який не піддається впливу магнітного поля. Вузли та деталі лічильника також мають бути з аналогічного матеріалу. Так в разі, коли магнітне поле не буде впливати на деталі та вузли лічильника, пропаде необхідність встановлення індикаторних пломб типу «Магнет». Корпус лічильника в місці з'єднання повинен бути запресований суцільним кільцем, яке виготовлене з крихкого матеріалу (полімеру). Тобто при будь-якому впливі на дане кільце воно буде мати видимі пошкодження у вигляді тріщин та зламів. Для більшої надійності дане кільце з двох боків можна запломбувати двома полімерними пломбами якірного типу, які встановлюються на лічильниках «Самгаз», або двома навісними металевими пломбами.

У більшості випадків механічні втручання виникають від дії предмета з тонкою робочою частиною (голка, дріт та інші), оскільки обліковий механізм знаходиться зовні корпусу, кріпитися на ньому, тому будуть існують місця, через

які можливо вплинути на внутрішні деталі та механізми. Оглядове скло виготовлено з матеріалу, який піддається термічному та механічному впливу (тобто скла) і кріпиться із зовнішньої частини корпусу.

Замінні частини лічильника не мають єдиних рельєфних позначень, що робить можливою їх заміну. Тому у разі виходу з ладу (зламу) будь-яких деталей чи механізмів потрібно проводити обов'язкову заміну лічильника, а не робити його ремонт.

Такі конструктивні особливості роблять можливим втручання в роботу лічильників зі сторони абонента.

Значну частину крадіжок газу виявляють під час зняття лічильників на державну повірку, а також при візуальній перевірці цілісності пломб та лічильного механізму. При виявлених пошкодженнях, прилади обліку відправляють на державну експертизу для підтвердження або спростування фактів втручання з метою зменшення показань.

Тому виявлення втручання в роботу приладів огляду можливе переважно за допомогою спеціалістів.

Під час розслідування залучення спеціаліста має бути обов'язковим, адже він не є зацікавленою особою (крім деяких випадків) та захищає інтереси як газопостачальної організації, так і користувачів. Спеціаліст повинен, крім виявлення втручання, роз'яснити стадії даного порушення, тобто довести яким чином абонент проводив несанкціоновану зупинку лічильника. Під час огляду необхідно використовувати як спеціальну техніку, так і мати відповідні зразки, які використовуються лише фахівцями.

У ході огляду приладів обліку виникають спірні питання щодо пошкоджень, які могли виникнути в результаті транспортування (злами полімерних частин, оглядового скла та ін.), тому такі питання без застосування відповідних приладів (лупа, цифровий мікроскоп) вирішити неможливо. Також багато питань виникає щодо пошкоджень дроту, який унеможливорює несанкціоноване зняття лічильника. Даний дріт виготовлений з матеріалу, який окислюється (піддається впливу іржі), тому встановити чи був він перекушений, чи пошкодився в

результаті дії корозії під час експлуатації, можливо лише при огляді кінців дроту в місці розділення за допомогою мікроскопа.

Часто виникають питання, які вказують на спробу втручання, тобто на корпусі є одиничні сліди (одиначні подряпини, місця, де сторонній предмет був заблокований, тобто відсутні сліди подальшої дії на деталі лічильника) та відсутній комплекс ознак (наявність трас в напрямку деталей, що сповільнюють роботу лічильника; наявність сторонніх предметів під кришкою, наскрізні пошкодження полімерних частин кришки; наявність слідів приховування втручання (наявність клею); пошкодження окремих деталей лічильника; потертості та нашарування на деталях лічильника), який вказує на втручання в роботі приладу обліку.

Для доведення незаконного викрадення природного газу в результаті сповільнення (зупинки) приладів обліку, необхідно встановити комплекс ознак, який вказує на безпосереднє втручання (сліди дії стороннього предмета), виявлених на окремих деталях та механізмах лічильника.

Аналіз порушень у нафтогазовій галузі дає змогу визначити найпоширеніші серед них, а саме: самовільне використання природного газу без договору на його постачання або транспортування, споживання та транспортування природного газу без виділених в установленому порядку обсягів (лімітів), самовільне підключення до газових мереж тощо.

2.2 Криміналістичне значення відомчої експертизи лічильників газу

Відомчу експертизу лічильника газу здійснює комісія, яка призначається наказом по газопостачальній (газотранспортній) організації. До її складу повинні входити не менше трьох представників Оператора ГРМ зі складу інженерно-технічного персоналу та юристів.

Оператор ГРМ офіційним листом зобов'язаний запросити для участі на постійній основі у складі комісії по одному уповноваженому представнику від метрологічної організації та територіального органу Регулятора [146].

Регуляторним органом є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (ННКРЕ).

Сектор Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг у відповідній області є самостійним структурним підрозділом Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг та діє відповідно до Положення Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [163].

Представник цього органу бере участь в установленому порядку в роботі комісії газорозподільних підприємств з проведення експертизи засобів вимірювальної техніки, пломб та комісії з розгляду актів про порушення в межах компетенції.

За можливості в комісію включають спеціаліста, який має знання в області трасології, оскільки для виявлення втручання в роботу лічильника потрібно досліджувати не тільки пломбувальні елементи (тобто пломби), але й окремі деталі механізмів, на яких відображаються сліди втручань. Виявлення втручань без наявності відповідної техніки (луп, мікроскопа та ін.) та відповідних знань спеціаліста, неможливо.

До проведення експертизи можуть бути додатково залучені представники виробника засобів вимірювальної техніки чи виробника пломби. При цьому уповноважені особи при собі повинні мати документи, які посвідчують їх особу, та оригінал листа від виробника за підписом керівника, завірений за наявності печаткою, в якому чітко зазначаються уповноважені від виробника особи для участі в експертизі та їх кваліфікація.

Споживач також має право бути присутнім під час проведення експертизи лічильника газу. У разі неможливості бути присутнім під час проведення експертизи споживач має право дати письмову згоду на проведення експертизи без його присутності або у присутності уповноваженої ним іншої особи.

У разі відсутності споживача або уповноваженої ним особи при проведенні експертизи (у визначених в акті про демонтаж лічильника газу місці, даті та часі)

така експертиза проводиться без присутності споживача або уповноваженої ним особи [151].

Спочатку комісія проводить зовнішній огляд лічильника газу щодо відповідності фактичного стану лічильника ознакам, зазначеним в Акті про демонтаж лічильника газу. Результати огляду заносять до Акту експертизи лічильника газу. Форму Акту експертизи лічильника газу наведено в Додатку (далі – Акт експертизи).

Якщо при обстеженні пакувального пакета (тари) виявляється факт пошкодження пломби, встановленої на пакувальному пакеті, або пакувальний пакет з пломбою чи засобом вимірювальної техніки не буде своєчасно доставлений відповідальною стороною на експертизу, відповідальною стороною за його доставку на експертизу є оператор ГРМ або споживач.

Об'єм розподіленого природного газу на період відсутності лічильника розраховується за середньодобовими (для неповної доби – за середньогодинними) значеннями за попередні три аналогічні періоди споживання природного газу незалежно від висновків експертизи засобу вимірювальної техніки (ЗВТ). Якщо на експертизу направленні пломби, перерахунки та нарахування в такому випадку не проводяться.

Факт пошкодження пломби або ненадання на експертизу пакувального пакета споживачем розглядається як підтвердження фактів (підозр), визначених у протоколі, з відповідними наслідками.

Акт експертизи складається у трьох примірниках: по одному примірнику для споживача, газопостачальної (газотранспортної) організації та територіального органу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері метрології [151].

Після зовнішнього огляду комісією здійснюється перевірка:

– відповідності місць фактичного розташування пломб місцям, зазначеним в Акті про демонтаж лічильника газу;

– цілісності та місцезнаходження пломб, а також ознак порушень, зазначених в Акті про зняття лічильника газу;

- цілісності заводського та повірчого тавра на лічильнику газу;
- цілісності відлікового механізму та корпусу лічильника газу;
- цілісності конструктивних елементів вихідного патрубку лічильника газу;
- наявності сторонніх предметів у середині лічильника газу;
- відповідності маркування лічильника газу нормативно-технічній документації.

Після виконання вищевказаних робіт, проводиться його позачергова перевірка згідно з Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 08.02.2016 № 193 «Про затвердження Порядку проведення перевірки законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки, що перебувають в експлуатації, та оформлення її результатів» [152].

Результати огляду та позачергової перевірки фіксуються в Акті експертизи. Акт експертизи підписується всіма членами комісії, а також споживачем або його вповноваженою особою [151].

Якщо споживач (або уповноважена особа) чи член комісії мають окрему думку з приводу експертизи, вона має бути зафіксована в Акті експертизи. У разі відмови від підпису будь-кого з членів комісії або споживача чи уповноваженої ним особи в Акті експертизи про це робиться відповідний запис [151].

В залежності від результатів експертизи до Акту експертизи додається довідка про непридатність засобу вимірювальної техніки або свідоцтво про перевірку робочого засобу вимірювальної техніки згідно з ДСТУ 2708-99 [151].

Акт експертизи реєструється:

якщо ініціатором експертизи є споживач – у журналі реєстрації заяв споживачів про проведення експертизи, демонтажу та експертизи лічильника газу;

якщо ініціатором експертизи є газопостачальна (газотранспортна) організація – у журналі реєстрації актів про виявлені порушення, демонтаж та експертизу лічильника газу.

У разі відмови від підпису будь-якого з членів комісії або споживача (уповноваженої особи) в Акті експертизи про це робиться відповідний запис [151].

Після проведення експертизи на вхідний та вихідний патрубки лічильника газу ставляться заглушки, які пломбуються представником газопостачальної організації. Лічильник газу запаковується в поліетиленовий пакет, який пломбується пломбою газопостачальної організації і направляється:

до споживача – у разі визнання комісією лічильника газу придатним до застосування;

на ремонт – у разі висновків комісії про непридатність лічильника газу до застосування та рекомендації щодо проведення ремонту лічильника газу.

У разі висновків комісії про непридатність лічильника газу до застосування та висновків щодо неможливості проведення ремонту, лічильник газу віддається споживачеві [151].

Якщо за результатами експертизи або позачергової чи експертної перевірки лічильника буде підтверджений випадок несанкціонованого втручання в його роботу, в будь-якому випадку витрати, які пов'язані з демонтажем, транспортуванням, монтажем лічильника, та витрати, пов'язані з експертизою або позачерговою чи експертною перевіркою приладу обліку, компенсуються за рахунок споживача.

При цьому, якщо лічильник за результатами експертизи або позачергової чи експертної перевірки буде визнаний таким, що непридатний до подальшої експлуатації та такий, що потребує ремонту, витрати, пов'язані з його ремонтом або встановленням нового приладу, також будить компенсовані за рахунок споживача.

У разі виявлення Оператором ГРМ пошкодження лічильника газу, внаслідок чого споживання природного газу лічильником газу не обліковується або обліковується не в повному обсязі, та за умови відсутності несанкціонованого втручання в роботу лічильника газу визначення об'єму спожитого природного газу здійснюється виходячи з 70 відсотків граничних об'ємів споживання

природного газу з урахуванням усіх газових приладів і пристроїв за період з дня останнього контрольного зняття показань лічильника (контрольного огляду вузла обліку або його перевірки) до дня виявлення порушення (але не більше ніж за 6 місяців) та з урахуванням строку на його усунення [151].

На *третьому етапі* проводиться комісія, яка приймає рішення щодо встановлення вини споживачів та донарахування за використані не обліковані куби газу.

До складу комісії з розгляду Актів про порушення має входити не менше трьох представників Оператора ГРМ зі складу інженерно-технічного персоналу та юристів [146].

Акт про порушення має бути розглянуто комісією з розгляду Актів про порушення Оператора ГРМ, яка визначає його правомірність та приймає щодо них відповідне рішення.

При складанні Акту про порушення представник Оператора ГРМ зазначає в ньому про необхідність споживача бути присутнім на засіданні комісії, на якому буде розглянуто складений Акт про порушення, та визначає:

- 1) місцезнаходження комісії з розгляду актів про порушення;
- 2) дату та орієнтовний час проведення засідання комісії, на якому буде розглядатися складений акт про порушення;
- 3) контактний телефон особи Оператора ГРМ (для уточнення інформації щодо часу та місця засідання комісії) [146].

Споживач зобов'язаний бути присутнім на засіданні комісії з розгляду Актів про порушення, на якому буде розглядатися складений на нього Акт про порушення [146].

За неможливості бути присутнім на засіданні особисто споживач має право дати письмову згоду у довільній формі на проведення засідання без його присутності або у присутності його уповноваженої особи. У разі неприбуття споживача або уповноваженої ним особи на засідання комісії остання розбирає складений акт про порушення без його участі [146].

За результатами розгляду Акту про порушення на засіданні комісії може бути прийнято рішення:

- про його повне або часткове задоволення;
- про необхідність додаткового обстеження чи перевірки;
- про необхідність додаткових пояснень;
- про скасування Акту про порушення.

При задоволенні комісією Акту про порушення складається Акт-розрахунок необлікованого (донарахованого) об'єму та обсягу природного газу і його вартості. При цьому враховується [139]:

1) розрахований відповідно до вимог цього розділу необлікований об'єм природного газу, що припадає на період до 01 числа місяця, в якому прийнято рішення комісії щодо задоволення Акту про порушення (тобто до закритого балансового періоду), не потребує коригування закритих періодів, а його вартість в повному обсязі має бути компенсована споживачем Оператору ГРМ. При цьому вартість природного газу визначається за цінами закупівлі природного газу Оператором ГРМ протягом періоду необлікованого природного газу;

2) розрахований відповідно до вимог цього розділу необлікований (донарахований) об'єм природного газу, що припадає на період після 01-го числа місяця, в якому прийнято рішення комісії щодо задоволення Акту про порушення, включається в баланс поточного календарного місяця за загальними правилами і вважається об'ємом постачання природного газу споживачу його діючим постачальником. Виключенням є об'єм природного газу, нарахований несанкціонованому споживачу та споживачу, у якого відсутній постачальник, вартість якого має бути компенсована Оператору ГРМ за цінами закупівлі ним природного газу в поточному календарному місяці;

3) при розрахунку необлікованого (донарахованого) об'єму природного газу має бути віднятий об'єм природного газу, фактично сплачений споживачем протягом періоду порушення. Виключенням є несанкціонований відбір природного газу поза охопленням комерційного вузла обліку;

4) при розрахунку необлікованого (донарахованого) об'єму природного газу пільги та субсидії, на які має право побутовий споживач, не враховуються.

Вартість необлікованого (донарахованого) об'єму природного газу, яка пред'являється до сплати споживачу в результаті задоволення Акту про порушення, зазначається в окремому платіжному рахунку Оператора ГРМ, який надається під особистий підпис споживача або надсилається йому рекомендованим поштовим відправленням разом із супровідним листом, що оформлюється у довільній формі [146].

Якщо об'єм або вартість необлікованого природного газу буде оскаржуватися споживачем у судовому порядку, тоді до винесення остаточного рішення у судовій справі заборгованість за необлікований (донарахований) об'єм природного газу не вважається простроченою [139].

Акти про порушення реєструються в журналі реєстрації актів про порушення Оператора ГРМ. Журнал має бути пронумерований, прошитий, скріплений печаткою (за наявності) Оператора ГРМ. Строк зберігання журналу становить три роки від дати останнього в ньому запису [146].

Акт про порушення, Акт-розрахунок та Рахунок на сплату вартості необлікованого (донарахованого) об'єму природного газу, а також документи, які підтверджують факт їх отримання споживачем, та інші документи, пов'язані з актом про порушення, зберігаються Оператором ГРМ не менше трьох років від дати оформлення Акту про порушення [146].

У випадку самовільного підключення побутовим споживачем газових приладів промислового характеру (таких як газогенератори тощо) або таких, що використовуються ним для професійної чи комерційної діяльності, перерахунок здійснюється за цінами і тарифами, встановленими для промислових споживачів та суб'єктів господарювання [139].

Якщо до виявлення порушення споживач розраховувався за лічильником, відновлення розрахунків за лічильником здійснюється після усунення порушення та фіксації показань лічильника в Акті про усунення порушення або Акті

відновлення газопостачання, на підставі яких Оператор ГРМ поновлює розрахунки споживача за лічильником [146].

Отже, проведення відомчої експертизи передбачає формулювання обґрунтованих висновків про обставини та наслідки несанкціонованого використання природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку. Діяльність комісії з моменту створення та до формулювання висновків підлягає документуванню, до її складу залучаються фахівці відповідного профілю, висновки можуть мати юридичне значення. Таким чином, можна відзначити певну схожість відомчої експертизи та судової трасологічної експертизи, зокрема щодо деяких методів дослідження.

Криміналістичне значення відомчої експертизи визначається фактом її проведення (підстава), документами, які супроводжують цей процес, фаховим складом, порядком проведення та висновками. Кожна з цих складових може бути використана для виконання завдань розслідування як самостійно, так і у сукупності з іншими. В цілому ж, відомча експертиза дозволяє сформулювати головну версію події, слугує джерелом інформації про обстановку та спосіб учинення злочину, слідову картину, учасників правопорушення, потерпілих, заподіяну шкоду та інші обставини, що мають значення для розслідування.

Приклад⁴. Досудовим розслідуванням встановлено, що 03.01.2012 року працівниками Вільнянським відділення ПАТ «Запоріжгаз» за адресою в с. Люцерна, вул. Дружби, 42, Вільнянського району, Запорізької області. був демонтований побутовий лічильник газу G-6 6 G6 Metrix., заводський номер НОМЕР_1 , по причині витоку газу (це зі слів працівників).

В той же день було проведено заміну лічильника газу новий лічильник типу G-66 G6 Metrix., заводський номер НОМЕР_1 , виробництва Польщі, 2006 року випуску, без паспорта.

⁴ Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 14 червня 2019 р. Справа № 335/6668/19. Провадження №1-кк/335/4174/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82637084>

05.01.2016 року по ініціативі Вільнянського УГГ ПАТ «Запоріжгаз» вищезазначений лічильник був знятий на періодичну повірку та 22.01.2016 року було повернено та встановлено.

Також під час досудового розслідування було встановлено, що 22 листопада 2018 року працівниками Запорізького відділення ПАТ «Запоріжгаз» був оглянутий лічильник газу. Після чого був наданий для підпису Акт про порушення № 252, в якому була вказана причина порушення КГРС розділу Х1 глави 2 п. 1.3 «несанкціоноване втручання в роботу ЗВТ, розділу Х1 гл .2 п.3.1.- пошкодження лічильника газу, або робота комерційного ВОГ чи його складових в позаштатному режимі, внаслідок чого витрата (споживання) природного газу комерційного ВОГ не обліковується або обліковується некоректно».

В Акті експертизи від 05 грудня 2018 року №1525 комісією зроблено висновок : «цілість заводської пломби та повірочного тавра: повірочна пломба не порушені, виявлено несанкціоноване втручання в роботу ЗВТ прихованими заходами: зміна конструкції відлікового механізму лічильника передбаченою заводом-виробником. в середині відлікового механізму видалені фіксатори для запобігання несанкціонованому доступу в роботу відлікового механізму, верхня кришка відлікового механізму відрізняється за кольором від нижньої. Скло відлікового механізму має сліди демонтажу фіксатори скла (в середині корпусу відлікового механізму) в декількох місцях пошкоджені (відсутні фрагменти фіксаторів). Лічильник не придатний для подальшої експлуатації, підлягає заміні». Лічильник упаковано в пакет, опломбовано пломбою № С44567155.

На теперішній час встановлено, що для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, виникла необхідність у проведенні трасологічної експертизи.

На вирішення експерта поставити наступні питання:

– чи можливий механічний вплив на деталі відлікового пристрою лічильника газу G-6 6 G6 Metrix., заводський номер НОМЕР_1 , без порушення цілісності його корпусу та пломб заводу виробника та державного повірника?

– чи є наявні будь-які сліди на обліковому механізмі лічильника, які свідчать про втручання в його роботу з метою спотворення його показників та чи можливо визначити час такого втручання?

– чи можливе спотворення обліку газу шляхом впливу на деталі облікового механізму G-6 6 G6 Metrix., заводський номер 000030 без порушення цілісності його корпусу та пломб заводу виробника та державного повірника?

2.3 Участь спеціаліста в огляді лічильників природного газу під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку

Сторони провадження можуть залучати спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги, а саме для фотографування, складання схем, планів, креслень, відбирання зразків для проведення експертизи і т. ін., а також для надання консультацій або письмових роз'яснень з питань, що потребують відповідних спеціальних знань [109].

Незважаючи на ґрунтовну наукову розробку проблем участі спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій, вона залишається актуальною та вимагає постійного дослідження з урахуванням змін у нормативній базі, які регулюють роботу спеціаліста, розвитку способів вчинення правопорушень та пошуку нових засобів збирання доказів.

Розглянемо окремі аспекти участі спеціаліста в проведенні огляду лічильників природного газу під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку.

Згідно зі ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [109].

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги, наприклад, фотографування, відбору зразків для проведення порівняння, виявлення слабовидимих слідів тощо.

Найпоширенішим видом фіксації пошкодження або зміни конструктивних особливостей об'єкта є його фотозйомка. До фотографічної фіксації визначено наступні правила:

- порядок фотозйомки та всієї процедури огляду є взаємопов'язаними;
- фотозйомка має передувати іншим методам фіксації;
- засоби і методи фотозйомки обирають залежно від ситуації огляду, для забезпечення повноти, всебічності і точності фіксації;
- комплекс фотознімків має надавати повне та чітке уявлення про обстановку злочину, його сліди та деталі;
- до внесення будь-яких змін в обстановку необхідно сфотографувати загальний вигляд об'єкта; окремі сліди і предмети спочатку фотографують у тому вигляді, у якому їх виявили.

На етапі детального огляду з використанням обраних методів і техніко-криміналістичних засобів спеціаліст ретельно оглядає всі об'єкти, що підлягають подальшому дослідженню.

Крім того, він досліджує характер утворення сліду для виявлення його приналежності до правопорушення. Під час детального огляду об'єкти можуть брати в руки, тому слід виконати його вузлову та детальну фотозйомку.

Для виявлення слідів використовують неруйнівні методи, а в разі недосягнення позитивного результату – руйнівні. Перед використанням руйнівних методів приймається відповідне рішення на їх застосування та визначається пріоритетна слідова інформація, яку слід виявити для подальшого проведення досліджень.

Спеціаліст допомагає виявити та зафіксувати всі виявлені пошкодження, зміни конструкції, невідповідності пломб та інші зміни в лічильнику.

Опрацювання емпіричного матеріалу дозволило сформулювати низку положень і висновків про конструктивні характеристики приладів обліку та

способи втручання у роботу таких приладів, які може бути використано у якості рекомендацій щодо змісту діяльності спеціаліста в огляді лічильників природного газу.

Отже, лічильники газу пломбуються чотирма видами пломб:

- металевими пломбами;
- мастичними пломбами;
- полімерними пломбами з якірним механізмом замикання;
- пломбами наклейками.

Під терміном «пломба» слід розуміти – одноразовий сигнально-контрольний запобіжно-охоронний пристрій (знак), навішування якого на певні конструктивні елементи підконтрольного об'єкту унеможливорює непомітність його несанкціонованого знімання, без порушення цілісності самої пломби або пломбувального елемента [43].

Під час огляду металевих пломб (простих пломб), які установлюються на лічильники газу типу «Метрікс», «Галус», «Візар», «Октава» та інші, зустрічаються випадки перепломбування об'єктів саморобними пломбувальними лещатами. Маркувальні позначення на плашках подібні за змістом маркувальним позначенням на знятій пломбі.

Зустрічаються випадки пошкодження або знищення рельєфних маркувальних позначень на пломбах з ціллю маскування перевішування пломб, виконаного оригінальними пломбувальними лещатами, маркувальні позначення на плашках яких частково різняться з маркувальними позначеннями на знятій пломбі. Так, знищуються літери, що значать шифр державного повірювача чи регіон.

Роздільне дослідження слідів та слідоутворюючих об'єктів має за мету створення умов для слідуочого якісного порівняльного дослідження. Роздільне дослідження бажано починати з вивчення відображень на контактних поверхнях пломби.

Такі відображення можуть бути двох типів:

- а) рельєфне відображення тексту чи окремого знаку (цифра чи буква);

б) сліди тиску чи ковзання, утворені знаряддям чи пломбувальними лещатами [114].

При роздільному дослідженні вивчаються загальні, потім окремі ознаки відображень плашок пломбувальних лещат чи знарядь. Особлива увага приділяється розміщенню ознак та механізм їх утворення.

До загальних ознак пломбувальних лещат відносять:

- форма матриці;
- її розмір;
- зміст зображення;
- розміщення тексту, цифр, окремих букв;
- відстань між матрицями.

Рис. 2.1. Виміри основних розмірних х-к відбитка матриці пломбувальних лещат

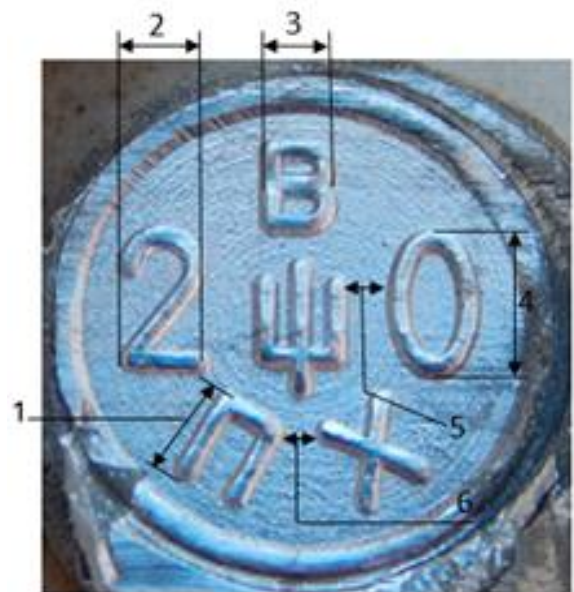

Рис. 2.2. Виміри основних розмірних характеристик буквених та цифрових знаків

До деяких ознак належать ті самі ознаки, що характерні для різних типографських шрифтів:

- форма букв і цифр (загальна будова знаку, за якою один шрифт відрізняється від іншого);

- розмір букв і цифр (висота та ширина знаку, товщина та висота окремих штрихів, величина кутів між одиничними елементами);

- розміщення окремих букв та цифр (визначається інтервалами між ними). Інтервали між цифрами, буквами, знаками є сталими ознаками, враховуючи спосіб яким вони наносяться (гравірування);

- форма ліній верхніх та нижніх закінчень букв (є також окремими ідентифікаційними ознаками, враховуючи, що створення кожного екземпляра матриці є індивідуальним, одиничним процесом, при якому не може бути абсолютно однакове розташування букв та цифр по лінії рядка в різних матрицях);

- нахил букв і цифр – нормальний та радіальний (визначається кутом між повздожньою віссю букви та лінією рядка. Нормальний нахил характеризується кутом, утвореним віссю букви та лінією рядка. Нормальний нахил є в буквах тексту, розташованого по прямій чи ламаній лінії. Радіальний нахил характеризується кутом, утвореним віссю букви та радіусом, проведеним через штрих. Радіальний нахил ймовірний у буквах тексту, розташованого по кривій);

- форма та розміри ободків (обідки можуть бути одинарні чи подвійні, штрих обідка може мати перериви, викривлення, потовщення. Розмір обідка вимірюється за його діаметром; якщо обідок подвійний, то вимірюється відстань між обідками);

- пошкодження букв, цифр та знаків, які утворені в результаті експлуатації та виготовлення пломбувальних лещат (втрата частини елемента, його деформація), є найбільш істотними ознаками;

- мікроструктура поверхні матриці (характер її рельєфу, одержаний внаслідок обробки. Так, якщо матриця оброблена за допомогою токарного обладнання, то на її поверхні існують численні концентричні окружності. При обробці слюсарним інструментом на поверхні матриці існують паралельні траси) [96].

Кожну ознаку вивчають нарізно, оцінюючи її стійкість та ідентифікаційну цінність.

Дослідження ідентифікаційних ознак матриць пломбувальних лещат варто виконувати за відображеннями їх на пломбах (експериментальні відтиски). Експериментальні відтиски варто формувати на тілах пломб, схожих за матеріалом (метал, полімер) та розміром з досліджуваною пломбою.

Пломбувальний елемент належним чином розміщується в тілі пломби, далі робиться натиск на важелі пломбувальних лещат. Якраз так варто виготовити кілька експериментальних відтисків з розбіжною силою натиску, щоб дослідити стійкість окремих ознак, які відображаються на експериментальних пломбах.

Для ідентифікаційного дослідження пломби експерту неодмінно мають надаватися пломбувальні лещата. Порівняльне дослідження полягає у порівнянні ознак, які відбилися на досліджуваній та експериментальних пломбах. Порівняння загальних та окремих ознак здійснюється трьома способами: зіставлення, суміщення та накладання [119, с.4].

Фальсифікація пломби – дії, спрямовані на зняття пломби з підконтрольного об'єкту та навішування іншої пломби з аналогічними за змістом маркувальними позначеннями [115] (рис. 2.3., 2.4.).

Рис. 2.3. Відтиск на верхній пломбі лічильника

Рис. 2.4. Зразок порівняння (відтиск пломби Держповірника)

Розбіжності індивідуальних ознак на відтисках (конфігурація окремих елементів, відстані між ними).

Мастична пломба – одноразовий сигнально-контрольний запобіжно-охоронний пристрій (знак), встановлення якого на певні конструктивні елементи підконтрольного об'єкта унеможливорює непомітність його несанкціонованого знімання без порушення цілісності самої пломби. Однак будь-яка найдосконаліша пломба не виключає можливості несанкціонованого доступу до підконтрольного об'єкта, зокрема встановлення факту несанкціонованого доступу, іноді, під силу тільки досвідченим фахівцям [7].

При обстеженні лічильників газу типу РЛ, «Інтергаз», де застосовуються мастичні пломби, спеціаліст звертає увагу слідчого на наступне:

- конструкція, матеріал, форма та розміри пломби;
- спосіб опломбування (із застосуванням пломбувального елемента чи без нього);
- відповідність способу встановлення пломби встановленим правилам: стан поверхні пломби, зокрема: характер поверхні, читаємість рельєфного тексту (читається, не читається, читається частково);
- зміст маркувальних позначень, чіткість відображення рельєфу літер і цифр тексту (контури штрихів літер і цифр) [126];
- наявність механічних пошкоджень на зовнішній поверхні пломби;
- чи забезпечує пломба пломбуючу дію;
- матеріал, колір, діаметр, довжина пломбувального елемента, його цілісність, міцність знаходження у мастичній масі;
- стан країв (контуру) пломби та предмету (гніздо, воронка), безпосередньо контактуючого з мастичною масою;
- огляд структури мастичної маси (колір, (глянець, матовість), зернистість, хрупкість);
- наявність сторонніх об'єктів (мікрочасток, мікріволокон тощо);
- наявність слідів термічного або хімічного впливу.

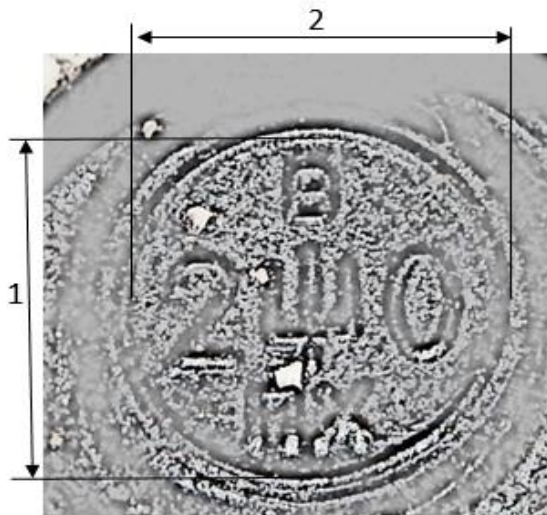

Рис. 2.5. Виміри основних розмірних характеристик відбитка матриці пломбіру

Рис. 2.6. Виміри основних розмірних пломбувальних характеристик буквених та цифрових знаків

Маркувальне позначення – інформація у вигляді літерно-цифрового тексту та інших знаків на поверхнях пломби, контактуючих з відповідною верхньою пломбіру [117].

Стадії дослідження мастичних пломб збіжні з етапам загального дослідження простих пломб, але є певна специфіка дослідження саме такого виду пломб, яка включає оцінку результатів дослідження та формування висновку.

Висновок про те, що пломба могла бути перепломбована, ґрунтується на наявності комплексу ознак:

– наявні пошкодження елементів відбитку матриці, відшарування частини мастичної маси (рис. 2.7.);

Рис. 2.7.

– матовість (колір) мастичної маси;
– відсутність мастичної маси (рис. 2.8., 2.9.);

Рис. 2.8.

Рис. 2.9.

- наявність слідів термічного впливу;
- механічні пошкодження на головках гвинтів, відсутність лакофарбового покриття на краях (рис. 2.10., 2.11.);

Рис. 2.10.

Рис. 2.11.

- наявність слідів з'єднання мастичних мас.

Проте спрогнозувати усі комбінації можливих слідів на пломбах фактично неможливо, особливо у випадках встановлення пломби з грубим порушенням чинних правил.

Спеціаліст може прийти до висновку про те, що досліджувана пломба не здійснює своїх функцій за наявності наступних ознак:

- мастична маса не тісно прилягає до об'єкта (контурів гнізда об'єкта), тобто легко знімається без порушення її цілісності;
- частина мастичної маси з маркувальними позначеннями легко відділяється від іншої кількості мастичної маси;
- наявні механічні сліди на краях мастичної пломби у вигляді втиснень від предмета після її знімання [118].

Пломби-наклейки – один з передових винаходів, який дозволяє опломбувати будь-який пристрій, якщо не ставляться стандартні пломби.

Пломби-наклейки часто називають одноразовими захисними стікерами. Всі вони пронумеровані, що дає можливість минути підробки і є справжнім гарантом

безпеки. Вони застосовуються для опломбування стиків корпусів лічильників газу. Також пломби-наклейки називають і «пломбами-наліпками».

При опломбуванні підконтрольного об'єкту з використанням пломби-наклейки, остання приклеюється на чисту без забруднень поверхню шляхом притискання та розгладжування.

Після опломбування номерні пломби-наклейки виключено відклеїти без їх знищення або появи на них написів, що попереджають про розрив.

Такі пломби використовуються при контрольному опломбуванні всіх типів лічильників газу.

Якщо лічильник газу опломбований пломбами Держпозірника або пломбами заводу виробника, представники газового підприємства теж пломбують їх контрольними пломбами-наклейками різних видів (прості пломби-наклейки та антимагнітні пломби-наклейки типу «Магнет»).

Антимагнітна пломба дає можливість встановити зупинку лічильника за допомогою магніту. Вона встановлюється на сам корпус лічильника в місці передбачуваної установки магніту.

Коли буде задіяно магнітне поле, то пломба може перемінити свою цілісність, а саме: поверхня пломби може бути неоднорідною з проколами, розривами, слідами температурного впливу чи іншими механічними пошкодження. На поверхні пломби не повинно бути зайвих написів, капсула та сегменти суспензії повинні зберегти свою початкову форму.

При наявності на лічильниках газу пломб-наклейок спеціаліст звертає увагу комісії на наступне:

– встановлення виду пломби способом її зіставлення з аналогічними пломбами в натурній колекції або зданими в інформаційно-довідкових джерелах (довідкова література, каталоги виробників, державні стандарти, технічні умови тощо);

– групофікації та ідифікації досліджуваної пломби та пломби, наданої в якості порівняльного зразка, шляхом зіставлення, суміщення, накладання їх фотозображень.

Ідентифікація пломби-наклейки з пломбою, наданою в якості порівняльного зразка, відбувається на основі оцінки сукупності загальних та індивідуальних ознак, а саме:

- форма і розмір пломби;
- зміст і розташування буквених, цифрових та інших знаків;
- розміри, конфігурація та структура поверхні кожного знаку (рис. 2.12.);

Рис. 2.12.

- індивідуальність ознаки виготовлення пломби;

– цілісність капсули та роздільних частинок суміші в пломбі типу «Магнет» (рис. 2.13.).

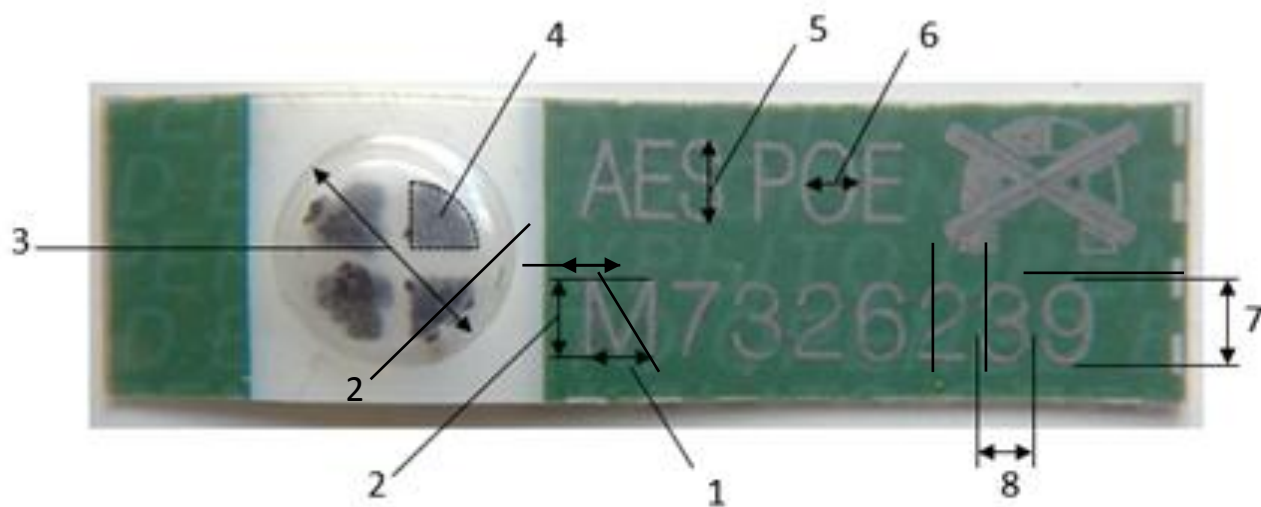

Рис. 2.13.

Висновок про те, що пломба могла бути перепломбована (пошкоджена), базується на повному або частковому комплексі таких ознак:

– наявність прихованого запису (рис. 2.14.);

Рис. 2.14.

– наявність слідів механічного впливу стороннього предмета, насамперед виражені у численних зморшках на краях пломби, або сліди слідів розгладжування пломби у зазначеній зоні (рис. 2.15.);

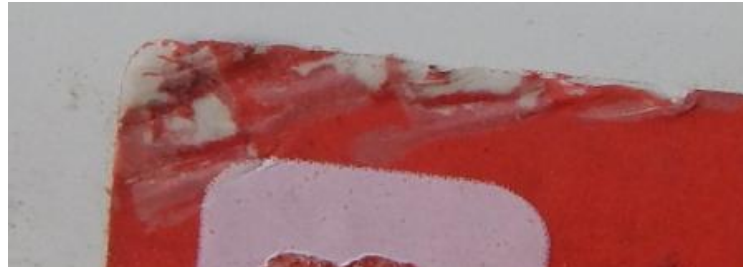

Рис. 2.15.

– наявність механічних слідів на поверхні, яка підлягала опломбуванню у граничній зоні з пломбою наклейкою (рис. 2.16.);

Рис. 2.16.

– наявність слідів клеючої речовини;

– порушена цілісність пломби-наклейки (рис. 2.17.);

Рис. 2.17.

– зміщення суміші в пломбі «Магнет» під дією магнітного поля (рис. 2.18.)

Рис. 2.18.

Коли липкий шар пломби-наклейки повністю або частково (місце з'єднання частин об'єктів) не фіксується з поверхнею, яка підлягає опломбуванню, спеціаліст може дійти висновку про те, що досліджувана пломба не виконує своїх функцій. У таких випадках не слід відносити це до категорії пошкоджень [118].

На сьогодні має місце тенденція заміни та встановлення безкоштовних лічильників газу населенню. Частіше встановлюються лічильнику типу «Самгаз», основними запірними пристроями яких є полімерні пломби з якірним механізмом замикання та пломби-наклейки.

Якірний механізм замикання – деталь пломби, за допомогою якої здійснюється фіксація усіх її складових елементів при замиканні пломби, як правило, складається із корпусу пломби з вхідними та вихідними отворами, якірним механізмом та пломбу вального елемента (дроту), (рис. 2.19.).

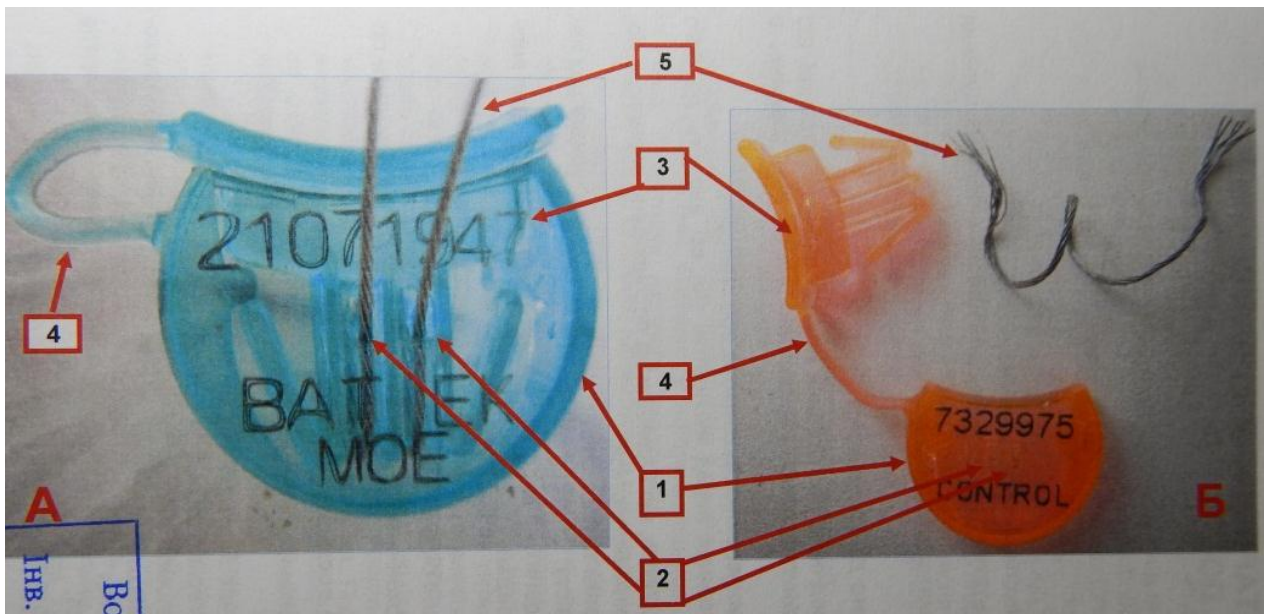

Рис. 2.19. Найменування окремих елементів пломб з якірним механізмом замикання (на прикладі пломби «Кристал»)

Висновок про стан пломб базується на комплексній оцінці виявлених ознак. До них можуть належати:

- перебування пломби (внаслідок механічного, термічного чи іншого впливу) у такому стані за якого її складові елементи дозволяють здійснити її перенавішування (перепломбування);
- наявність слідів механічного, термічного або іншого впливу;
- пошкоджень елементів пломби;

- відсутність частин матеріалу одного з елементів (рис. 2.20.);

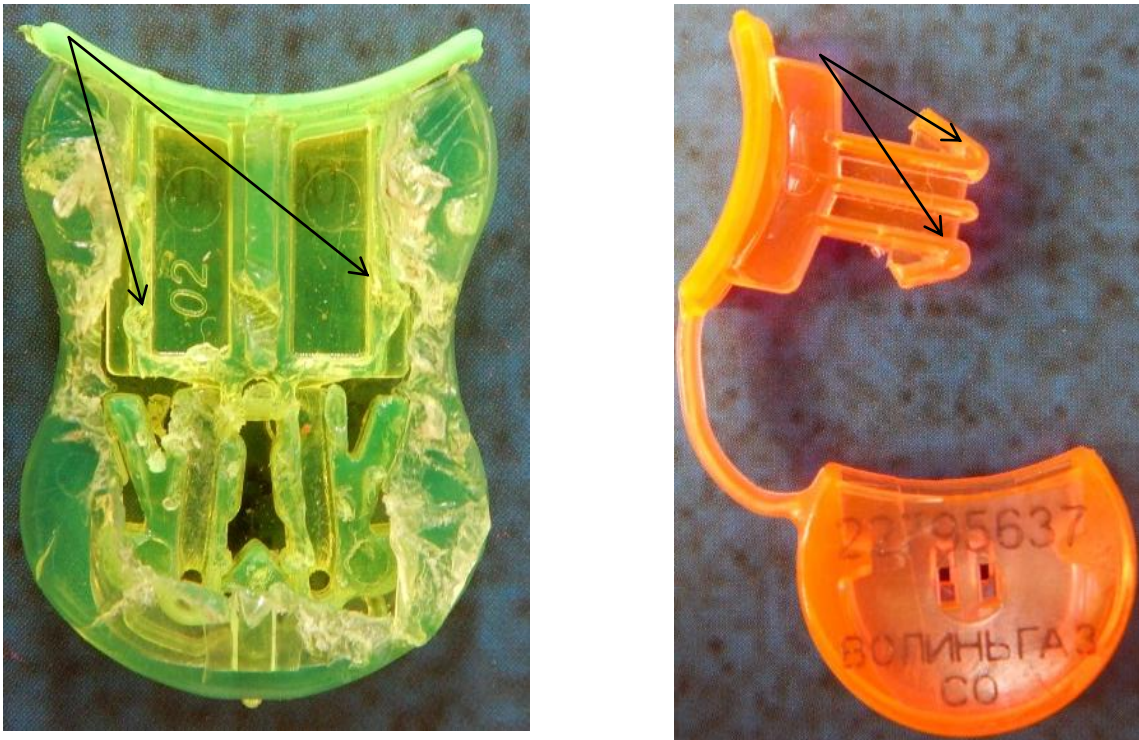

Рис. 2.20.

- порушення цілісності корпусу та елемента замикання (дроту) з подальшим заведенням іншого через висвердлені отвори (рис. 2.21.);

Рис. 2.21.

- слідів хімічного або термічного впливу на пломбу або її складові елементи;

- інших слідів, що виявляються у ході огляду.

Визначити всі комбінації слідів на пломбах майже неможливо, враховуючи конструктивні особливості пломб різних виробників.

Тому в залежності від знань зловмисника правил навішування пломб, їх конструкції, наявного інструменту та матеріалів, у практиці зустрічаються різноманітні способи несанкціонованого знімання пломб, а саме:

- механічний;
- хімічний;
- з попередньою підготовкою;
- комбінований.

Слід пам'ятати про можливість замовлення зацікавленою особою іншої пломби з такими ж самими маркувальними позначеннями, як й у навішеної пломби.

*Приклад*⁵. Згідно клопотання, 12.01.2017 року, до Інгулецького ВП КВП від адміністрації ПАТ «Криворіжгаз» надійшла письмова заява, відповідно до якої, адміністрація підприємства, заявляє про вчинення кримінального правопорушення та просить притягнути до кримінальної відповідальності невстановлену особу, яка протягом 2015-2016 р.р. систематично, шляхом несанкціонованого втручання в роботу лічильників газу встановлених у домоволодіннях фізичних та юридичних осіб, занижує фактичний обсяг спожитого природнього газу таким чином спричиняє збитки ПАТ «Криворіжгаз».

Так, під час проведення досудового розслідування, зокрема допитом свідка ОСОБА_2, ОСОБА_3, встановлено, що невстановлена особа, ймовірно з колишніх працівників сервісного центру з перевірки побутових та промислових лічильників газу управління контролю та організації обліку газу ПАТ «Криворіжгаз», володіючи навичками перевірки, ремонту лічильників газу, зняття пломб заводу-

⁵ Ухвала Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 26 січ. 2017 р. Справа № 213/162/17. Провадження 1-кс/213/39/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64352576>.

виробника лічильника та повторного опломбування засобу вимірювальної техніки, вчиняє шахрайські дії (шляхом несанкціонованого втручання у вимірювальну техніку) спричиняючи ПАТ «Криворіжгаз» матеріальний збиток.

Несанкціоноване втручання в прилади обліку газу невідома особа здійснює різними категоріями споживачів (населенню, фізичним особам - підприємцям, та юридичним особам). На об'єктах здійснює незаконні дії з приладами обліку газу, знімаючи заводські пломби, частіше всього зрізаючи або висвердлюючи їх, залежно від типу лічильника, отримує доступ до вимірювального механізму та в залежності від замовлення проводить різні маніпуляції з вимірювальною технікою споживачів на замовлення останніх.

З метою приховування своїх дій з несанкціонованого втручання в роботу лічильників газу невідома особа незаконно користується наявним у неї, виготовленим кустарним способом пломбатором та плашками під кожен тип лічильника, для встановлення підроблених відбитків клейма заводу - виробника лічильника газу або державного повірника на підробленій пломбі.

Для документування злочинної діяльності невідової особи відділом економічної безпеки (далі - ВЕБ) спільно з працівниками управління контролю та організації обліку газу Товариства здійснені виїзні перевірки вузлів обліку газу різних категорій споживачів - клієнтів невідової особи, споживання природного газу яких є безпідставно низьким, а факт заниження показників фактично спожитого природного газу можливо довести за допомогою проведення відповідних експертиз.

Таким чином своїми незаконними шахрайськими діями невідома особа систематично спричиняє ПАТ «Криворіжгаз» матеріальних збитків, суму яких можливо встановити при проведенні відповідних експертиз, частина яких проведена та за результатами яких були складені відповідні акти.

Робота з моніторингу діяльності невідової особи, перевірки лічильників газу на об'єктах споживачів з безпідставно низьким споживанням природного газу проводиться ВЕБ постійно. Крім того, під час проведення досудового розслідування, допитані в якості свідка працівники ПАТ

«Криворіжгаз» ОСОБА_2 та ОСОБА_3 повідомили, що є підстави вважати що вчинення вищезазначених дії здійснював колишній працівник ПАТ «Криворіжгаз» ОСОБА_4, та надали довідку про існуючі у останнього номери телефонів ПАТ «Київстар» а саме: НОМЕР_1, якими він користується для домовленостей з клієнтами про виконання дій по маніпуляції з приладами обліку газу.

Враховуючи викладене з метою розкриття зазначеного кримінального правопорушення, з метою перевірки показань свідків а також не притягнення невинуватої особи до кримінальної відповідальності, для здійснення повного, всебічного та неупередженого розслідування, для викриття злочинних дій ОСОБА_4 та можливих інших фактів вчинення аналогічних кримінальних правопорушень, тобто інших осіб яким він проводив маніпуляції з лічильниками газу, виникла необхідність у тимчасовому доступі до інформації за вищезазначеними номерами.

Вилучення зазначеної інформації надасть змогу документально підтвердити причетність ОСОБА_4 до вчинення даного кримінального правопорушення.

Механічний спосіб – найпоширеніший спосіб використовується при знятті та повторному навішування більшості видів пломб:

- знімання пломби та навішування замість неї вже використаної пломби (рис. 2.22., 2.23., 2.24.) або будь-якої іншої, заздалегідь підготовленої. При цьому іноді на пломбі маркувальні позначення або попередньо знищуються, або проставляються саморобними пломбувальними лещатами;

Рис. 2.22.

Рис. 2.23.

Рис. 2.24.

- розрізання тіла пломби та подальшого склеювання (після доступу до деталей лічильного механізму);

- виведення кінців «якоря» з пазів (для пломб з якірним механізмом замикання);

- виготовлення отворів малого діаметру зі зворотної сторони корпусу пломби (для пломб з якірним механізмом замикання). Потім відгинаються кінці «якоря» та виводиться механізм замикання у положення «відімкнено». Далі отвори маскуються за допомогою клею.

- зрізування верхньої частини механізму замикання в корпусі пломби, далі відгинаються кінці «якоря» та виводиться механізм замикання у положення «відімкнено». Після чого механізм замикання ставлять в положення «замкнено» та за допомогою клею з'єднують з верхньою частиною даного механізму замикання.

Хімічний спосіб з'єднання частин пломби використовується при несанкціонованому зніманні пломби, що складається з двох та більшої кількості деталей, після попереднього або механічного способу несанкціонованого знімання пломб [190].

Подібна пломба, встановлена за видом первинного опломбування, створює видимість захисту контрольованого об'єкта. Основними слідами хімічного впливу на пломбі є:

- порушення структури полімеру;
- частково відсутній полімер під впливом кислоти;
- несумісність лінії розділення;
- наявність клеючої речовини «суперклей».

Пломби з якірним механізмом замикання правопорушники несанкціоновано знімають шляхом загинання кінців «якоря» таким чином, щоб вони не фіксувалися в пазах пломби, а вільно виходили з пазів корпусу пломби [190].

Часто правопорушники поєднують способи знімання та повторного навішування.

Слід зазначити про спосіб «на замовлення». За бажання несанкціонованого знімання пломби, місце виробництва якої не тримається в секреті, зацікавлені особи в першу чергу вдаються до того, що замовляють «приватно» пломбу з потрібним маркуванням на заводі-виробнику.

Огляду пломб не завжди достатньо для виявлення втручань в роботу лічильників газу. Більшість втручань є прихованою і для її з'ясування потрібно проводити демонтаж пломб і подальше детальне обстеження деталей лічильного механізму.

Так після обстеження пломб на лічильнику проводиться зрізання металевих пломб та знімання пломб-наклейок.

Враховуючи конструктивні особливості різних типів лічильників, зазначимо про найбільш поширеніші втручання.

При огляді старих лічильників типу «Метрікс», в яких металева пломба розташована в нижній центральній частині металевої кришки, зустрічаються наступні ознаки втручання:

- нашарування речовини темного кольору та подряпини на корпусі лічильника, які направлені в напрямку магнітної муфти (рис. 2.25., 2.26.);

Рис. 2.25.

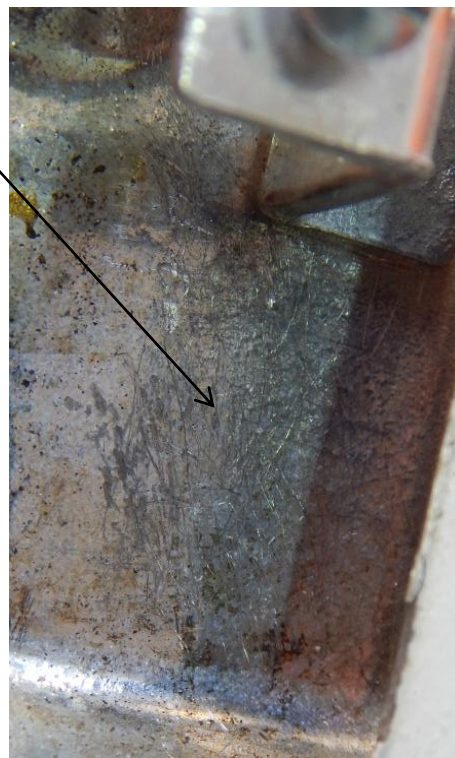

Рис. 2.26.

- подряпини на нижній частині полімерної кришки, які вказують на дію стороннього предмета з тонкою робочою частиною (рис. 2.27.,2.28.);

Рис. 2.27.

Рис.2.28.

- нещільне прилягання металевої кришки до корпусу, що дає можливість просунути будь-який предмет для зупинки магнітної муфти або шестерень облікового механізму (рис. 2.29.);

Рис. 2.29.

- наявність сторонніх предметів під кришкою лічильного механізму (фрагменти металевого дроту (рис.2.30.), полімерні плівки та ін.);

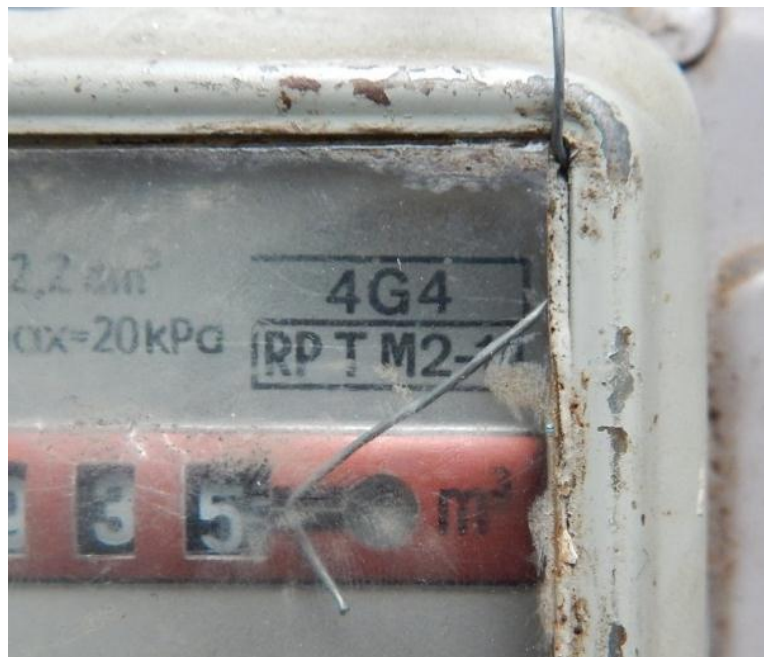

Рис. 2.30.

- пошкодження оглядового скла у вигляді наскрізних отворів (рис. 2.31.) та подряпини на шестерні першого облікового колеса (рис. 2.32.);

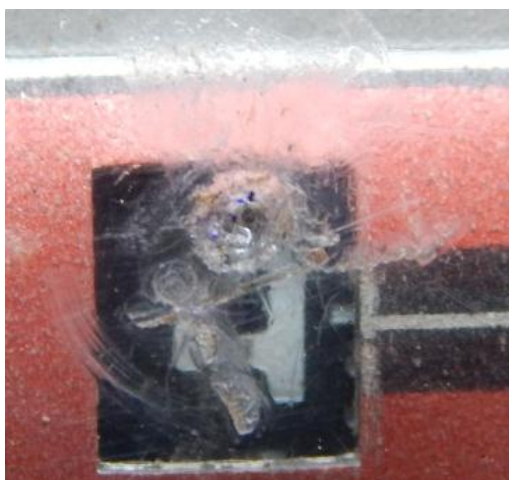

Рис. 2.31.

Рис. 2.32.

- часткове пошкодження, деформація крильчаток магнітної муфти (рис. 2.33., 2.34.);

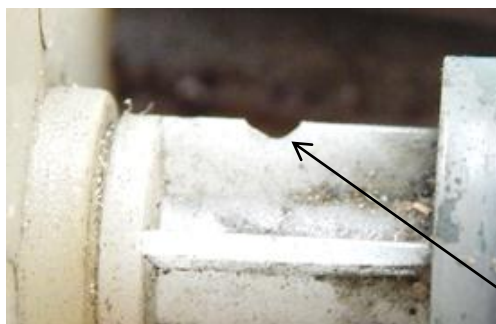

Рис. 2.33.

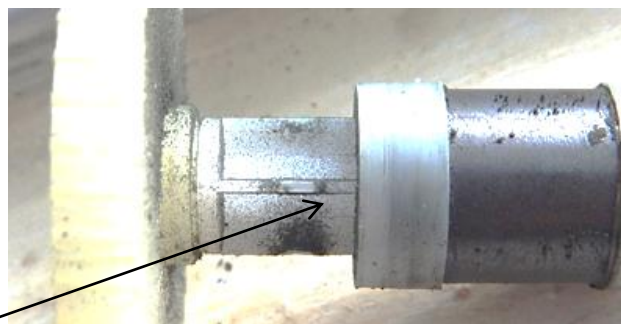

Рис. 2.34.

- злам рамки оглядового скла, можливість доступу до деталей облікового механізму (рис. 2.35.).

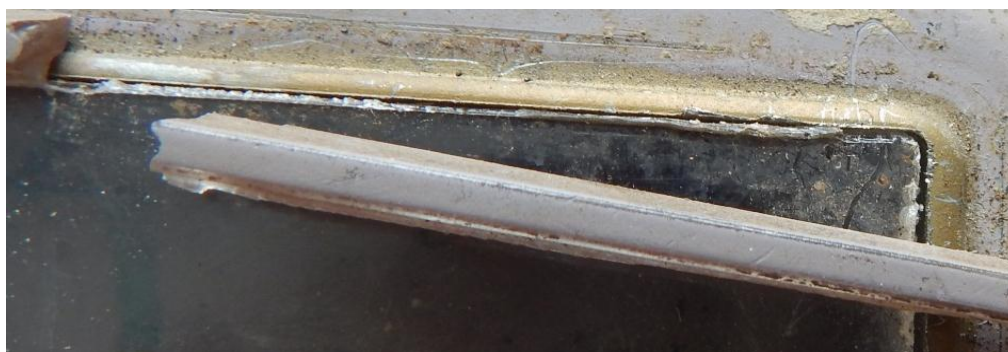

Рис. 2.35.

При обстеженні старих лічильників типу «Метрікс», в яких металева пломба розташована в правій частині полімерної кришки, зустрічаються наступні ознаки втручання:

- нашарування речовини темного кольору на полімерній кришці в місці розташування металевої пломби (рис 2.36.,2.37.);

Рис. 2.36.

Рис. 2.37.

- нашарування речовини темного кольору на полімерному захисті в місці розташування металеві пломби (рис 2.38., 2.39.);

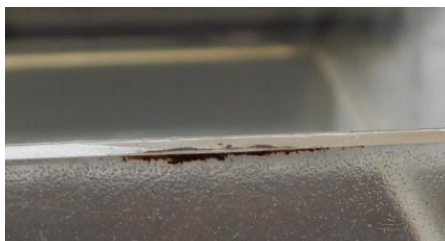

Рис. 2.38.

Рис. 2.39.

- нашарування речовини темного кольору, потертості та подряпини на корпусі лічильника в місці розташування металеві пломби, які направлені в напрямку магнітної муфти (рис 2.40., 2.41.);

Рис. 2.40.

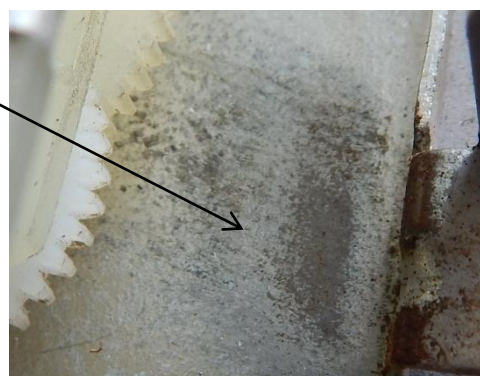

Рис. 2.41.

- часткова деформація кришки металевого захисту (під лічильним механізмом) для можливості зупинки (сповільнення) магнітної муфти (рис. 2.42.);

-

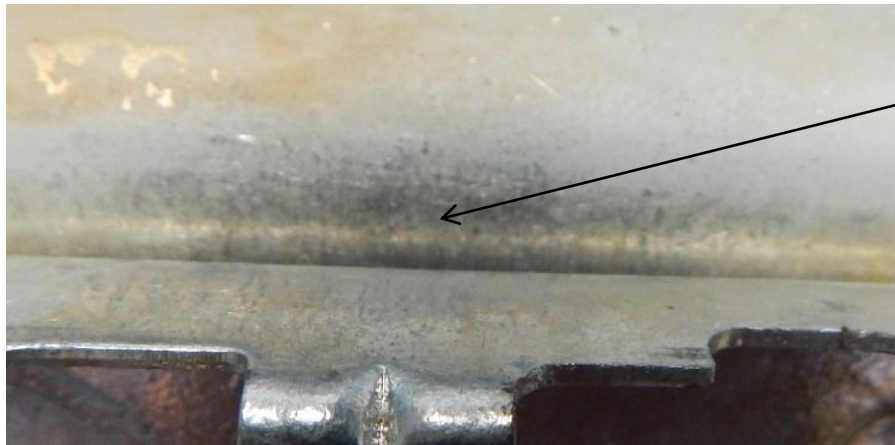

Рис. 2.42.

- потертості та подряпини на корпусі в місці розташування магнітної муфти (рис 2.43.);

Рис. 2.43.

- наявність сторонніх предметів під кришкою лічильного механізму (фрагменти металевого дроту, полімерні плівки та ін.) (рис. 2.44.,2.45.);

Рис. 2.44.

Рис. 2.45.

- пошкодження полімерних частин захисту у вигляді наскрізних отворів та подряпини на шестерні першого облікового колеса (рис. 2.46., 2.47., 2.48.);

Рис. 2.46.

Рис. 2.47.

Рис. 2.48.

- часткова деформація крильчаток магнітної муфти (рис. 2.49.).

Рис. 2.49.

При огляді сучасних лічильників типу «Метрікс», в яких металева пломба розташована в правій частині полімерної кришки, зустрічаються наступні ознаки втручання:

- пошкодження полімерних частин захисту у вигляді наскрізних отворів та подряпини на шестернях облікового механізму (рис. 2.50, 2.51, 2.52.);

Рис. 2.50.

Рис. 2.51.

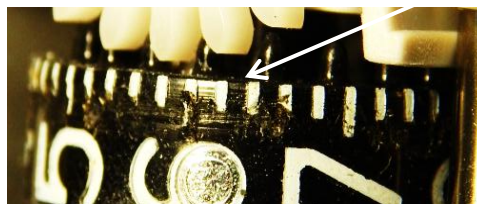

Рис. 2.52.

- нещільне прилягання оглядового скла, що свідчить про його демонтаж (рис. 2.53.);

Рис. 2.53.

- пошкодження нижніх частин зачібок, які утримують оглядове скло на корпусі (рис. 2.54.);

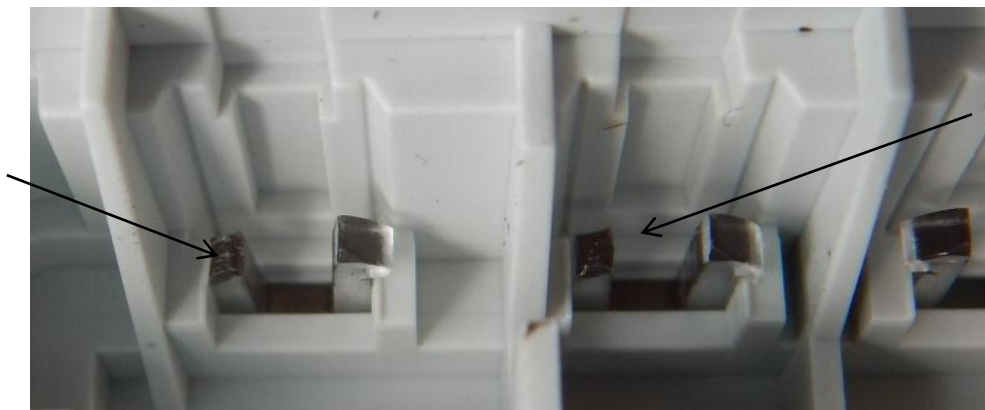

Рис. 2.54.

- відсутність контрольного фіксатора, який унеможлиблює зняття облікового механізму лічильника (рис. 2.55.).

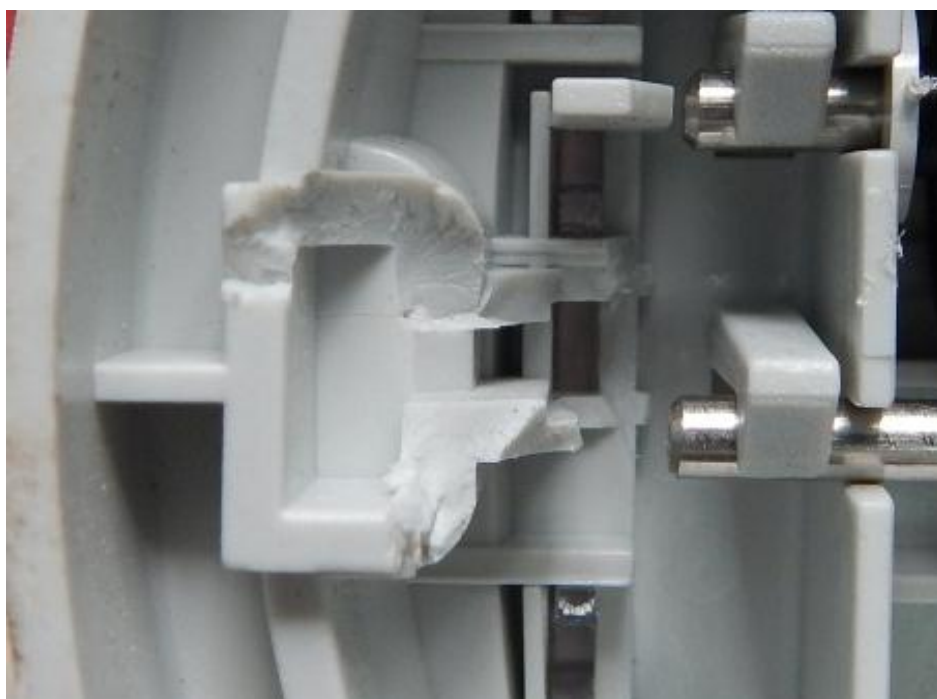

Рис. 2.55.

При огляді лічильників типу «Самгаз», зустрічаються наступні ознаки втручання:

- пошкодження полімерних частин корпусу та наскрізні отвори в оглядовому склі (рис. 2.56, 2.57.);

Рис. 2.56.

Рис. 2.57.

- пошкодження полімерних частин пломб з якірним механізмом замикання, що дає можливість доступу до гвинтів кріплення та в подальшому зупинки облікового механізму (рис. 2.58, 2.59.);

Рис. 2.58.

Рис. 2.59.

- видимі сліди знімання та повторного перепломбування металевих пломб (рис. 2.60, 2.61.);

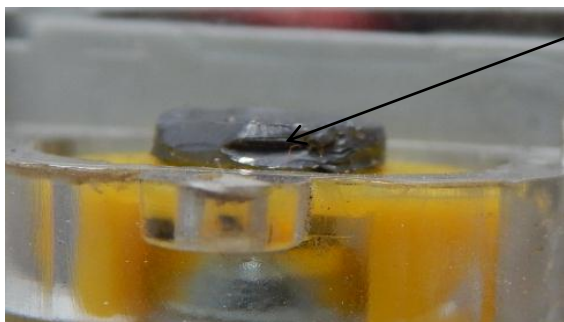

Рис. 2.60.

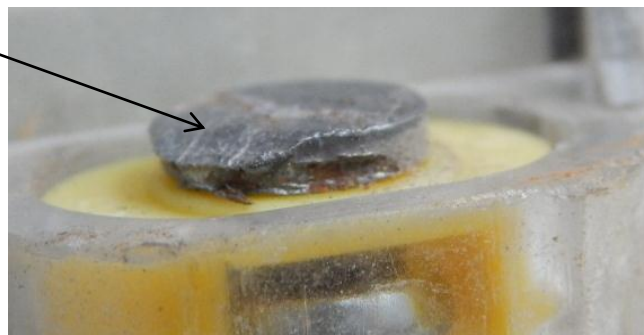

Рис. 2.61.

- нашарування речовини темного кольору на корпусі та шестернях облікового механізму від дії стороннього предмета (рис. 2.62, 2.63.);

Рис. 2.62.

Рис. 2.63.

- наявність сторонніх предметів під кришкою лічильного механізму (фрагменти металевого дроту, полімерні плівки та ін.) (рис. 2.64, 2.65.).

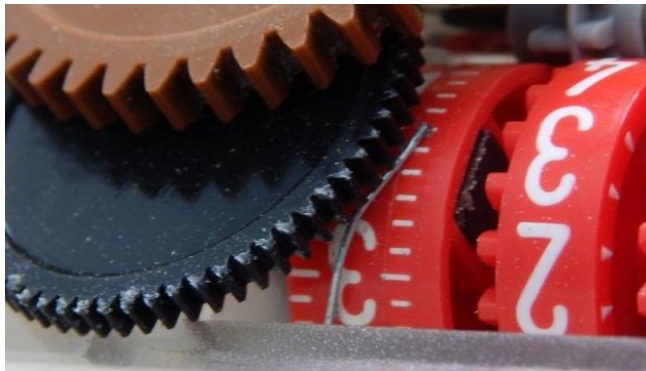

Рис. 2.64.

Рис. 2.65.

Ознаки втручань в лічильниках типу «Інтергаз», «Візар», «Октава» та інші, аналогічні вищевказаним.

Отже, інформація стосовно опломбування приладів обліку, використання пломбувальних пристроїв, можливості виявлення втручань може становити зміст консультативної або безпосередньої допомоги під час проведення огляду. Крім того, наведені дані можуть бути враховуватись під час підготовки та проведення експертиз, підготовки до допиту підозрюваного.

Використання наведених рекомендацій та інших положень не обмежується винятково розслідуванням крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, а може бути ефективним при розслідуванні інших злочинів, під час вчинення яких відбувалось втручання в роботу приладів обліку.

Приклад⁶. 03.06.2018 до Лисичанського ВП ГУНП в Луганській області надійшло повідомлення про те, що внаслідок порушення встановлених вимог

⁶Ухвала Лисичанського міського суду Луганської області від 2 червня 2020 р. Справа № 415/10045/19. Провадження № 1-кс/415/806/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89589524>

законодавства про вимоги пожежної безпеки стався вибух газу за адресою: АДРЕСА_3 , внаслідок якого постраждали ОСОБА_1 та ОСОБА_2.

Відомості за цим фактом 04.06.2018 внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12018130240001321 та розпочато досудове розслідування, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 270 КК України.

За матеріалами кримінального провадження з метою з'ясування, яка технічна причина дефлаграційного вибуху, що стався у будинку родини ОСОБА_1, що саме могло призвести до вибуху, де саме знаходився основний осередок вибуху, чи могли утворитися зазначені руйнування будинку внаслідок дефлаграційного вибуху, чи могла стати причиною вибуху газово-повітряна суміш, що стало джерелом займання, чи міг витік побутового газу стати причиною дефлаграційного вибуху, призначено судову пожежно - технічну експертизу, яка 20 липня 2018 року спрямована на виконання до Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса.

Також під час розслідування вказаного кримінального провадження з метою з'ясування, чи була порушена цілісність пломб, встановлених на газовому лічильнику «Візар G 6», чи відповідають наявні пломби на лічильнику пломбам заводу виробника, чи відповідають відтиски на пломбах, встановлених на лічильнику відтискам пломб заводу виробника, чи є на лічильнику сліди механічного чи іншого пошкодження, які б свідчили про втручання в роботу лічильного механізму газового лічильника, було призначено судову трасологічну експертизу по газовому лічильнику «Візар G6», яка 04 жовтня 2018 року спрямована на виконання до Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса.

У провадженні виконано наступне: витребувано та долучено до матеріалів кримінального провадження висновок судової пожежно - технічної експертизи № 17793, згідно якого джерелом запалювання було джерело, яке відноситься до групи - теплові прояви електричної енергії. Причиною пожежі (дефлаграційного вибуху) є утворення газоповітряної суміші природного газу (яка знаходилась у вибухонебезпечній концентрації) в об'ємі приміщень першого поверху житлового

будинку (кухні і котельні), за адресою: АДРЕСА_3 , та виникнення в зазначеному об'ємі джерела запалювання, яке відноситься до групи теплові прояви електричної енергії. Встановити, яким чином та за яких умов утворилася газоповітряна суміш в об'ємі приміщень першого поверху будинку, за адресою: АДРЕСА_3 , під час проведення експертизи не сталося можливим; витребувано та долучено до матеріалів кримінального провадження висновок судової трасологічної експертизи №22693, згідно якого пломба повірника, встановлена на наданому для дослідження лічильнику газу «Візар G6» зав. № 0247295, та відтиск на ній не відповідають за загальними ознаками зразкам пломб повірника лічильників газу типу «Візар G6». На наданому для дослідження лічильнику газу «Візар G6» зав. № НОМЕР_2 є сліди механічної дії та додатковий елемент у конструкції, які свідчать про втручання у роботу його лічильного механізму.

Необхідно встановити обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, зокрема, наявність причинно-наслідкового зв'язку між виявленими на лічильнику газу «Візар G6» слідами втручання у роботу лічильного механізму та утворенням газоповітряної суміші природного газу, яке було причиною пожежі (дефлаграційного вибуху), що стався у будинку родини ОСОБА_1.

Інший *приклад*⁷. 28.02.2018 року в Шевченківський ВП ГУ НП у Львівській області надійшло звернення від директора ДП «Львівський державний завод «Лорта», згідно якого вбачається, що 31.08.2017 працівниками ПАТ «Львівгаз» були вчинені шахрайські дії в ході здійснення перевірки ВОГ.

В ході досудового розслідування встановлено, що на території заводу в приміщенні ГРП знаходиться газовий лічильник ЛГ-К-200-1600-1, 6-01-ЕХ заводський номер 4834. За роки експлуатації даного лічильника періодично, відповідно до п.1.13 паспорта лічильника газу кожні 2 роки проводилася перевірка. Остання перевірка проводилась 06.06.2016 у сервісному центрі ПАТ

⁷ Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова від 26 жовт. 2018 р. Справа № 466/8224/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77486510>

«Львівгаз» з наступним висновком: «придатний до експлуатації», що зафіксовано у паспорті лічильника газу і протоколі перевірки. 31.08.2017 проводилась остання перевірка комерційного ВОГ представниками ПАТ «Львівгаз», зокрема вищевказаного лічильника. Під час перевірки представники ПАТ «Львівгаз» виявили наявність наскрізного отвору під правим верхнім гвинтом бірки лічильника газу, про що був складений відповідний акт контрольного огляду вузла обліку від 31.08.2017 року № 17-157/01. Того ж дня, 31.08.2017 року на підставі акту № 17-157/01, яким встановлено втручання у конструкцію лічильника, було складено Акт про порушення № 17-157/02, у якому ПАТ «Львівгаз» завчасно (до проведення експертизи зробили безпідставний висновок про несанкціоноване втручання в роботу ЗВТ. Однак, відповідно до п. 5-7 гл. 10 р. 10 Кодексу ГРС тільки експертиза встановлює наявність чи відсутність втручання в роботу ЗВТ. Також, згідно протоколу щодо направлення ЗВТ та /або пломби на експертизу (Акт від 31.08.2017 року № 17-157/03) лічильник демонтовано та направлено на експертизу в сервісний центр. 29.09.2017 року було прийнято рішення про задоволення акту про порушення № 002423 від 31.08.2017 та виставлено рахунок на оплату не облікованого об'єму природного газу. ДП «ЛДЗ «Лорта» із таким рішенням не погоджується. Окрім того встановлено, що на підприємствах, які знаходяться у інших областях України, були виявлені аналогічні дефекти лічильників виробництва ВАТ «Промприлад», однак представники цих газових підприємств стверджують що це заводський брак та відправляють лічильники на завод-виробник ВАТ «Промприлад» і не вбачають порушень КГС.

22.10.2018 року заступником начальника відділу управління захисту економіки у Львівській області ОСОБА_2, за дорученням слідчого СВ Шевченківського ВП ГУ НП у Львівській області ОСОБА_1, наданого в порядку ст. 40,41 КПК України, на підставі ухвали слідчого-судді Шевченківського РС м. Львова ОСОБА_3 про тимчасовий доступ до речей та документів від 17.10.2018 року по справі № 466/8224/18, вилучено в ПАТ «Львівгаз» за адресою: м. Львів, вул. Золота, 42, газовий лічильник ЛГ-К-200-1600-1,6-01 ЕХ споживачем якого є

ДП ЛДЗ «Лорта» № 4834, 1998 року випуску, упакований в поліетиленовий пакет чорного кольору та опломбований з номером пломби на пакеті R19367414 та двома свинцевими пломбами з одного боку з відтисками ОТК а з іншого боку № 5514 - поміщено в поліетиленовий пакет чорного кольору, горловина якого перев'язана стрічкою на якій є паперова бирка із печаткою та уточнюючими підписами слідчого і понятих.

Висновки до другого розділу

1. За результатами опрацювання спеціальної літератури, матеріалів правозастосовної практики і технічної документації сформульовано висновки та криміналістичні рекомендації щодо можливостей використання консультацій спеціалістів у сферах інженерії, криміналістики, метрології, державного технічного нагляду стосовно конструктивних характеристик та способів втручання в роботу приладів обліку, що призводять до уповільнення або зупинки їх функціонування, способів виявлення таких втручань, фіксації та видалення специфічних слідів.

2. Опитані в межах дослідження спеціалісти підприємств газопостачання, які безпосередньо проводять огляд лічильників, вказали на недоліки конструкції приладів обліку (лічильників), що спрощують можливість втручання в їх роботу: наявність на корпусі лічильника з'єднувальних елементів (гвинтів), що легко демонтуються (76 %); виготовлення корпусу, вузлів та деталей лічильника з матеріалу, який піддається впливу магнітного поля (65 %); кріплення облікового механізму зовні корпусу лічильника, що спрощує механічне втручання за допомогою предметів з тонкою робочою частиною (голка, дріт) (58 %); оглядове скло може бути піддане термічному та механічному впливу, замінні частини лічильника не у всіх випадках мають єдині рельєфні позначення, що унеможливорює їх несанкціоновану заміну (55 %). Доведено, що інформація про конструктивні недоліки приладів обліку газу сприяє цілеспрямованому пошуку слідової та іншої інформації про злочин й обставини його вчинення.

3. Проаналізовано порядок призначення і проведення відомчої (за наказом газопостачальної організації) експертизи лічильників газу з метою отримання даних щодо відповідності засобу вимірювальної техніки (пломб) параметрам, визначеним їх виробниками, умовам монтажу та експлуатації, їх цілісності чи відповідності метрологічним характеристикам, а також пересвідчення у відсутності інших ознак впливу на засіб вимірювальної техніки (пломбу), які можуть свідчити про неправомірне втручання та викривлення результатів вимірювання [146].

4. Особливість відомчих експертиз обумовлена специфікою об'єктів досліджень – пломбувальних пристроїв, їх рельєфних знаків та приладів обліку природного газу, результати яких використовувались при з'ясуванні факту та обставин несанкціонованого споживання природного газу та під час призначення судом стягнення завданих збитків.

5. Результати відомчої експертизи можуть бути враховані для ухвалення рішення про початок досудового розслідування, під час проведення слідчих (розшукових) дій, насамперед, огляду, обшуку, призначення судових експертиз. Методика та результати відомчої експертизи підлягають критичній оцінці та потребують перевірки і зіставлення їх з іншими матеріалами та обставинами провадження, оскільки така експертиза проводиться поза процесуальними межами, вона має орієнтує (інформаційне) значення.

6. Розкрито особливості роботи спеціаліста на прикладі огляду окремих типів лічильників (зокрема «Метрікс», «Галус», «Візар», «Інтергаз», «Октава», «Самгаз»), що орієнтований на виявлення характеру і локалізації пошкоджень, ознак зміни конструкції, невідповідності пломб та інших змін у приладі обліку.

Під час огляду лічильників газу, у яких застосовуються мастичні пломби, спеціаліст звертає увагу слідчого на конструкцію, матеріал, форму та розміри пломби; спосіб опломбування (із застосуванням пломбувального елемента чи без нього); відповідність способу встановлення пломби встановленим правилам: 1) стан поверхні пломби: характер поверхні, можливість читання рельєфного тексту (читається, не читається, читається частково); зміст маркувальних

позначень, чіткість відображення рельєфу літер і цифр тексту (контури штрихів літер і цифр); наявність механічних пошкоджень на зовнішній поверхні пломби; можливість забезпечення пломбувальної дії; 2) матеріал, колір, діаметр, довжина пломбувального елемента, його цілісність, міцність знаходження у мастичній масі; стан країв (контуру) пломби та предмета (гніздо, воронка), що безпосередньо контактує з мастичною масою; 3) огляд структури мастичної маси (колір, зернистість, крихкість); наявність сторонніх об'єктів (мікрочасток, мікрОВОЛОКОН тощо); наявність слідів термічного або хімічного впливу. Під час огляду лічильників типу «Самгаз» виявляються такі ознаки втручання: пошкодження полімерних частин корпусу та наскрізні отвори в оглядовому склі; пошкодження полімерних частин пломб з якірним механізмом замикання, що уможлиблює доступ до гвинтів кріплення та в подальшому зупинки облікового механізму; видимі сліди знімання та повторного перепломбування металевих пломб; нашарування речовини темного кольору на корпусі та шестернях облікового механізму від дії стороннього предмета; наявність сторонніх предметів під кришкою лічильного механізму (фрагменти металевого дроту, полімерні плівки та ін.).

Інформація стосовно опломбування приладів обліку, використання пломбувальних пристроїв, можливості виявлення втручань мають значення для встановлення обставин правопорушення та під час проведення експертизи.

РОЗДІЛ 3

СУДОВА ТРАСОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

3.1 Засади судової трасологічної експертизи приладів обліку природного газу

Встановлення факту пошкодження пломб або втручання в роботу лічильника газу здійснюється за допомогою трасологічної експертизи.

Як відомо, що криміналістична експертиза – це вид судової експертизи, яка досліджує сліди для вирішення ідентифікаційних, діагностичних або ситуаційних (встановлення механізму та умов слідоутворення) завдань [105, с.352].

В монографії «Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів» автори виділяють такі роди криміналістичної експертизи:

1. Судово-автотоварознавча;
2. Судово-балістична;
3. Судово-портретна;
4. Судово-почеркознавча;
5. Судово-технічна експертиза документів;
6. Судово-трасологічна;
7. Судово-фототехнічна;
8. Судова експертиза вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу);
9. Судова експертиза відновлення знищених маркувальних знаків;
10. Судова експертиза підроблених грошей та цінних паперів;
11. Судова експертиза холодної зброї;
12. Судово-одорологічна;
13. Судово-фоноскопична [97, с.72].

Криміналістичні експертизи проводяться у судово-експертних установах. Крім того, криміналістичні експертизи поділяють на традиційні (ті, які сформувалися в період виникнення та становлення судових експертиз), нетрадиційні (сформувалися в останні десятиліття ХХ ст.), і також матеріалознавчі – це різні види дослідження матеріалів, речовин і виробів.

Традиційні експертизи – почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; трасологічна; балістична; холодної зброї; вибухотехнічна та ін.

Нетрадиційні експертизи це: фототехнічна; відеофонографічна; експертиза відновлення знищених маркувальних знаків [107].

До матеріалознавчих експертиз належать: експертиза об'єктів волокнистої природи; експертиза лакофарбових матеріалів і покриттів; експертиза нафтопродуктів і паливно-мастильних речовин; експертиза скла; експертиза металів, сплавів і виробів з них (металографічна); експертиза полімерних матеріалів; експертиза пластмас, гуми й виробів з них; експертиза наркотичних та психотропних речовин; експертиза рідин, що містять спирт; експертиза парфумерних і косметичних засобів; експертиза наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі [107].

Метою криміналістичної експертизи є встановлення фактичного стану об'єкта; можливості проведення певних дій; обставин, за яких були проведені дії; невидимих слідів зашифрованого змісту; групової належності об'єктів або їх тотожності [107].

Об'єктами експертизи можуть бути тексти документів та підписи на них, відбитки печаток і штампів, сліди рук, ніг, знарядь злому та інструментів, транспортних засобів, зброя, пристрої, боєприпаси тощо [208].

Основними завданнями трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

Крім того, за допомогою трасологічної експертизи можна також встановлювати факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних та деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворювальних об'єктів [145].

Перед трасологічною експертизою можуть ставитись запитання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації чи про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів [147].

Для вирішення ідентифікаційних завдань експерту-трасологу потрібно надати предмети зі слідами, а у випадку, якщо вилучити їх неможливо, то копії слідів (зліпки або фотознімки); об'єкти, якими, за припущенням органу чи особи, яка призначила експертизу або залучила експерта, могли бути залишені ці сліди; дані про час виявлення слідів, умови, у яких були об'єкти зі слідами до їх направлення на експертизу [145].

Об'єкти дослідження направляються в упаковці, що забезпечує їх збереження. Речові докази і порівняльні зразки впаковуються порізно. Поверхня предмета, на якому є сліди, які легко пошкоджуються, наприклад сліди рук, різного роду нашарування, не повинна контактувати з матеріалом упаковки [145].

Порівняльні зразки позначаються індивідуальними відмітками та посвідчуються підписом органу або особи, яка призначила експертизу або залучила експерта [147].

Виокремлюють такі основні підвиди трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини; експертиза слідів ніг людини, її взуття, шкарпеток, панчіх; експертиза слідів рукавичок, одягу людини, слідів пошкоджень на об'єктах, слідів нашарувань на об'єктах; експертиза слідів ніг (лап) тварини; експертиза знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами, експертиза слідів знаряддя та інструментів; експертиза слідів транспортних засобів; експертиза замикальних та контрольних засобів; експертиза слідів поділу цілого на частини; експертиза рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах; експертиза вузлів та петель [103, с.13].

До теоретичних основ трасології належить система методів, які використовуються для дослідження різноманітних трасологічних об'єктів.

У криміналістиці, як і в інших науках, існує структура методів, заснована на їх науковій класифікації:

1. Діалектичний метод – загальний метод науки, що включають категорії і закони діалектичної (філософської) логіки і формальнологічні методи пізнання.
2. Загальні методи – спостереження, вимір, опис, порівняння, експеримент, моделювання, математичні методи дослідження.
3. Спеціальні методи криміналістики, які включають як запозичені з інших наук і пристосовані для завдань криміналістики, так і розроблені самою криміналістикою для своїх потреб [103, с.21].

Усі ці методи застосовні для дослідження трасологічних об'єктів. В трасологічній експертизі поруч із загальнонауковими методами широко застосовуються методи дослідження морфологічних ознак. За необхідності в комплексі з ними можуть використовуватись і методи дослідження внутрішньої структури, атомного й молекулярного складу. Зазвичай такі комплексні дослідження проводять при експертному встановленні цілого за його частинами.

Методами трасологічної експертизи є: спостереження, вимір, опис, експеримент, порівняльне дослідження, моделювання, фізичні, фотографічні, хімічні, математичні методи [103, с.22].

Спостереження – метод, з якого починається будь-яка трасологічна експертиза і який супроводжує будь-яке дослідження. Спостереження повинне бути планомірним і цілеспрямованим, тільки тоді воно дозволяє виділяти й вивчати досліджувані ознаки. Розрізняють спостереження просте (неозброєним оком) і кваліфіковане з використанням різних додаткових прийомів і засобів. Сюди відносяться: використання лупи, мікроскопа, дослідження в косопاداючому світлі, фарбування слідів, використання електронно-оптичних перетворювачів, ультрафіолетових і інших освітлювачів тощо [103, с.22].

Вимірювання застосовується для отримання кількісних характеристик об'єкта напрямом порівняння отриманих величин з одиницями виміру,

прийнятими в метрології. Кількісні характеристики можуть бути виражені абстрактними числами, а також величинами, що відбивають лінійні і кутові розміри, площу, глибину тощо [106, с.63].

Експеримент застосовують у трасологічній експертизі для отримання порівняльних зразків слідів, а також перевірки правильності гіпотези про механізм виникнення слідів. Експеримент дає можливість відтворити в сліді ознаки відображуваного об'єкта, вибрати умови, наближені до умов утворення сліду при вчиненні злочину. При цьому враховують дані про габарити, призначення досліджуваного об'єкта, про обставини події, що викликали формування слідів [172, с.130].

Порівняльне дослідження як метод є ключовим у процесі ідентифікації трасологічних об'єктів. Воно дає можливість виділити співпадаючі ознаки, пізнати їхній зміст, визначити ідентифікаційну значимість, міру їхньої близькості, виявити й пояснити розходження. Метод порівняльного дослідження здійснюється за допомогою прийомів, які можна об'єднати у дві групи:

1. Прийоми безпосереднього порівняння; фотографічні або оптичні накладення або сполучення двох порівнюваних об'єктів (сліду і експериментального відбитка, сліду і об'єкта, що перевіряється).

2. Прийоми вимірювальних оцінних даних – порівняння даних, отриманих у результаті виміру ознак або їх оцінки на око [122, с.64].

Моделювання як метод включає прийоми й технічні засоби, що слугують для побудови та, при необхідності, перетворення моделей. Модель це спеціально створений предмет, що носить ознаки речового доказу, зразків і інших об'єктів експертизи здатний замінити їх у процесі дослідження для одержання нової доказової інформації, її оцінки і використання в висновку [103, с.23].

Профілограмування як метод моделювання складається з одержання поперечного переріза сліду-профілеграмми, що дозволяє використати аналіз третього виміру (висоту, глибину) деталей, що відобразилися в сліді [103, с.23].

Голографічна модель – це зафіксований хвильовий потік, що виходить від об'єкта, який моделюється, освітленого певним способом. У голограмі може бути

відбита повна інформація про дрібні деталі рельєфу об'єкта. Така модель представляється об'ємною, «висячою в повітрі», і може бути оглянута з усіх боків [103, с. 24].

Оптичне моделювання – співставлення на порівняльному мікроскопі або сполученням фотознімків сліду й зразка. Є спеціальні прийоми, що дозволяють трансформувати шляхом оптичного моделювання контактуючої поверхні рельєфу утворюючого об'єкта в траси [103, с. 24].

Фізичні методи дослідження. До них належать: мікроскопія, дослідження в невидимих променях спектра, виявлення слідів.

У трасологічній експертизі застосовують багато методів науково-дослідної фотографії: масштабна зйомка, контрастуюча й кольороподільна, мікрозйомка, зйомка в інфрачервоних, ультрафіолетових, рентгенівських променях; стереофотографія (у тому числі мікростерео); порівняльна фотозйомка, цифрова фотографія [103, с.24].

Математичні методи застосовують у трасології як для математичного моделювання, так і для оцінки одержуваних результатів.

Наведені вище методи широко використовуються в трасологічній експертизі для вирішення як ідентифікаційних, так і діагностичних завдань [103, с. 24].

Тому основні завдання трасології такі:

- розробка засобів та прийомів виявлення, фіксації та вилучення слідів;
- розробка прийомів і засобів попереднього дослідження слідів;
- розробка засобів і методів експертного дослідження слідів з метою ідентифікації чи встановлення групової належності об'єктів або вирішення діагностичних та ситуаційних завдань;
- розробка прийомів використання слідів або інформації про сліди для розкриття злочинів [103, с.25].

Крім того, трасологія займається встановленням причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, а також розробкою заходів по усуненню цих умов з метою запобігання злочинам [103, с.25].

3.2 Експертиза приладів обліку шляхом дослідження пломб та слідів, які відображаються при несанкціонованому втручанні в роботу облікового механізму лічильників газу

Перш ніж перейти до розгляду особливостей експертизи приладів обліку, хотілося б коротко приділити увагу деяким нормативним положенням, що стосуються проведення експертизи за ініціативою сторін провадження і є актуальними для практики проведення згаданої експертизи.

Відповідно до статті 243 КПК України право залучити експерта надане як стороні обвинувачення, так і стороні захисту, що відповідає закріпленій у пункту 3 частини 2 статті 129 Конституції України і пункту 15 частини 1 статті 7, 22 КПК України засаді змагальності сторін та свободи в подані ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

У той же час, практичний механізм реалізації права на залучення експерта для сторін є різним. Положення чинного законодавства України, якими регулюється залучення експерта і проведення експертизи у кримінальному провадженні, розглядали П.В. Цимбал, Л.В. Омельчук [204, с.75–81], Ю.В. Циганюк [203], О.В. Кравчук, С.А. Крушинський [203, с.28–36], О.Ю. Паладійчук [136, с.87–89] та інші автори. Утім, окремі питання використання можливостей експертизи сторонами у кримінальному провадженні залишилися недостатньо висвітленими.

Аналіз положень, закріплених у ст. 101, 102, ч.1 ст. 242, ч. 1 ст. 243 КПК України, свідчить, що сторона обвинувачення залучає експерта з власної ініціативи у таких формах:

- 1) звернення;
- 2) доручення;
- 3) шляхом складання слідчим, прокурором відповідної постанови.

Крім цього, з ініціативи інших учасників кримінального провадження сторона обвинувачення може здійснити залучення експерта у випадках

задоволення слідчим або прокурором відповідного клопотання сторони захисту або потерпілого [13].

Форми реалізації права на залучення експерта у сторони захисту більш різноманітні та включають:

- 1) звернення до експерта;
- 2) подання клопотання стороні обвинувачення про призначення експертизи;
- 3) самостійне залучення експерта на договірних умовах для проведення експертизи;
- 4) подання клопотання слідчому судді (ч. 1 ст. 242, ч. 1, 2, 3 ст. 243 КПК України).

Ознайомлення з матеріалами слідчої, судової та експертної практики, відсутність у КПК України положень, що якимось окремо регулюють порядок залучення експерта у таких формах як звернення, доручення, а також застосування буквального тлумачення норм, закріплених у ч. 1 ст. 242 та ч. 1 ст. 243 КПК України, вказує на те, що сторона обвинувачення, реалізуючи своє право на залучення експерта для проведення експертизи, використовує відповідні постанови слідчого чи прокурора.

Термін «звернення», застосований законодавцем в ч. 1 ст. 242 КПК України, що за своїм змістом не зовсім відповідає терміну «залучення», зазначеному в ч. 1 ст. 243 КПК України, оскільки звернення до експерта не завжди може пов'язуватися з експертизою та мати результатом надання висновку експерта у розумінні його як джерела доказів, визначення якого наведено у ч. 1 ст. 101 КПК України [13].

Про це свідчить семантичне значення цих слів.

У тлумачних словниках «залучення» – це дія за значенням залучати, тобто заохочувати, спонукати кого-небудь брати участь у чомусь, включати в якусь роботу тощо [187, с.196].

«Звернення» – 1) дія за значенням звернутися, тобто говорити, писати, спрямовуючи свої слова, свою мову до кого-небудь;

2) сповіщення, розпорядження або заклик і т. ін., адресовані організації, спеціалістам якої-небудь галузі [187, с.462–463].

Зміст звернення до експерта включає надання письмових чи усних консультацій, одержання письмових рекомендацій щодо формулювання експертних завдань та підготовки порівняльних зразків для експертного дослідження, експертних довідок, актів, рецензій тощо. Залучення експерта до кримінального провадження передбачає покладання на експерта певних юридичних обов'язків, за невиконання яких він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, встановленої у статтями 384, 385, 387 КК України [13].

У деяких випадках права сторони захисту або потерпілого на залучення експерта не можуть бути реалізовані і недоліки правового регулювання залучення експерта у кримінальному провадженні для проведення експертизи за ініціативою інших учасників кримінального провадження. Це відбувається, коли слідчі відмовляють зазначеним ініціаторам у задоволенні клопотань про залучення експерта, спираючись на наявність у матеріалах кримінального провадження достатніх доказів та первинних висновків експертів, одержаних стороною обвинувачення.

Поширені ситуації, коли сторона обвинувачення, зібравши докази, які вона вважає достатніми для доведення винуватості особи в суді, напередодні закінчення строків досудового слідства вручає їй повідомлення про підозру, проводить її допит, по завершенні якого одразу повідомляє про завершення досудового розслідування і надає матеріали кримінального провадження для ознайомлення [13].

Так, використання стороною захисту спеціальних знань на стадії досудового розслідування стає неможливим.

Правовий механізм забезпечення права сторони захисту на залучення експерта шляхом звернення з відповідним клопотанням до слідчого-судді, передбачений у ч. 3 ст. 243, ст. 244 КПК України не позбавлений певних вад нормативного характеру. Зокрема це стосується змісту обставин, що визначені у

ч. 6 ст. 244 КПК України і які необхідно довести стороні захисту, щоб розраховувати на задоволення слідчим-суддею її клопотання, оскільки їх наявність слугує підставою для постановлення ухвали про доручення проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам [13].

Відповідно до пункту 1 ч. 6 ст. 244 КПК України такі обставини поділяються на дві групи:

1) обставини, які вказують на неповноту досудового розслідування та суттєві недоліки експертизи, яку проводив залучений стороною обвинувачення експерт;

2) обставини, пов'язані з об'єктивними складнощами, що унеможливили залучення експерта.

Обставини першої групи такі:

а) сторона обвинувачення не залучила експерта, хоча для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта;

б) на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи;

в) існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок (п. 1 ч. 6 ст. 244 КПК України).

Необхідність обов'язкового доведення стороною захисту обставин цієї групи безсумнівна. Вони є фактичними підставами для призначення і проведення експертизи, та їхній перелік є вичерпним.

Що ж стосується обставин другої групи, то їх зміст не є чітко визначеним в законі, а це створює певне підґрунтя для розширеного тлумачення і неоднозначного сприйняття.

П. 2 ч. 6 ст. 244 КПК України встановлює, що особа, яка звернулась з клопотанням про залучення експерта до слідчого-судді, повинна довести, що вона не може залучити експерта самостійно:

- 1) через відсутність коштів;
- 2) з інших об'єктивних причин.

Залучення експерта стороною захисту на договірних засадах, у багатьох випадках не пов'язується з перешкодами в частині оплати експертної діяльності, проте з іншого боку відсутність належної і достатньої правової регламентації порядку залучення стороною захисту експерта у кримінальному провадженні частково нівелює дієвість положень ст. 244 КПК України.

Слід звернути увагу на те, що в законах України «Про судову експертизу» [168] і «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [142] не міститься такого терміносполучення як «залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні».

Разом із цим, у пункт 1.8. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [145] та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [145], затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, визначено, що підставою для проведення експертиз відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження, у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню.

Із наведених положень убачається, що у підзаконному нормативно-правовому акті відокремлюються за своїм змістом поняття «процесуальний документ», якими є постанова чи ухвала, і поняття «звернення», яке є підставою для проведення експертизи, але не розглядається в тексті Інструкції як «традиційний» процесуальний документ.

Не зважаючи на те, що Інструкцією передбачена можливість проведення усіх видів судових експертиз на підставі документу про призначення експертизи (залучення експерта), не визначеним залишається порядок надання об'єктів експертного дослідження та одержання зразків для експертного дослідження, які, як правило, перебувають в розпорядженні сторони обвинувачення, є індивідуальними та одиничними за своїм походженням в межах конкретного кримінального провадження, наприклад, об'єкти дослідження трасологічної експертизи.

Об'єкти, які визнані речовими доказами за постановами слідчих або прокурорів, і які частіше відкриваються стороною обвинувачення з наданням до них доступу стороні захисту лише під час виконання вимог ст. 290 КПК України, коли досудове розслідування вже закінчено.

За такої ситуації, навіть залучивши експерта для проведення експертизи, сторона захисту не має можливості надати необхідні для експертного дослідження об'єкти і практично позбавлена можливості самостійно отримати висновок експерта у конкретному кримінальному провадженні.

Ч. 3 ст. 93 КПК України надає стороні захисту право самостійно збирати речі та копії документів, які за визначених умов можуть стати предметом експертного дослідження.

Проте, достовірність висновку експерта, залученого стороною захисту, буде залишати кожному суб'єкту оцінки доказів у кримінальному провадженні місце для сумнівів.

У зв'язку із цим, висновок експерта, одержаний стороною захисту за результатами проведення судової експертизи на договірних засадах на підставі даних, зібраних виключно цією стороною, не відповідає усім вимогам ст. 101 КПК України. Відповідно, і самі фактичні дані, неявні в такому висновку експерта, не є обов'язковими для сторони обвинувачення на стадії досудового розслідування і не враховуються під час складання повідомлення про підозру, обвинувального акту, що в цілому негативно позначається на забезпеченні права на захист.

Вимоги ч. 10 ст. 101 КПК України щодо обов'язкового вмотивування особою або органом, який здійснює кримінальне провадження, своєї незгоди з висновком експерта, залученого стороною захисту, у слідчій практиці нехтуються. Вказаний недолік кримінального провадження повинен бути усунутий, а положення КПК України доповнені нормами, які зобов'язують сторону обвинувачення не лише враховувати під час прийняття процесуальних рішень у стадії досудового розслідування висновки експертів, залучених стороною захисту, а й надавати останнім усі необхідні їм для проведення експертизи матеріали, зібрані стороною обвинувачення.

Ми підтримаємо думку, що необхідно в закони України «Про судову експертизу» і «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також в підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють судово-експертну діяльність, внести зміни і доповнення, які:

1) нададуть стороні захисту право залучити експерта для проведення експертизи у кримінальному провадженні;

2) визначать коло прав сторони захисту під час проведення такої експертизи і процесуальний документ, який повинен скласти адвокат (сторона захисту) для залучення експерта для проведення експертизи у кримінальному провадженні;

3) визначать обов'язки експерта, залученого для проведення експертизи під час досудового розслідування у кримінальному провадженні [13].

Таким чином, можна підсумувати, що:

1) дисбаланс можливостей сторін обвинувачення і захисту у використанні результатів експертиз під час доказування у кримінальному провадженні, причина якого полягає у відсутності надійних процесуальних гарантій реалізації права сторони захисту на залучення експерта для проведення експертизи під час досудового розслідування;

2) неефективність механізму реалізації права сторони захисту на залучення експерта для проведення експертизи під час досудового розслідування;

3) поширене ігнорування стороною обвинувачення під час доказування у стадії досудового розслідування висновків експертів, залучених стороною захисту.

Призначення судових експертиз та експертних досліджень судовим експертам державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим судовим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів відбуваються у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Митним кодексом України, Законами України «Про судову експертизу» та «Про виконавче провадження».

Підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою чи органом, або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню. Результати проведення експертизи викладаються у письмовому документі – висновку експерта [145].

В інших випадках проводиться експертне дослідження, підставою для якого є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовою заявою або листом замовника, з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються. Результати проведення експертних досліджень викладаються у письмовому документі – висновку експертного дослідження [145].

Строк проведення експертизи встановлюється керівником експертної установи, заступником керівника або керівником структурного підрозділу і не повинен перевищувати 90 календарних днів.

У разі значного завантаження експерта більший розумний строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом чи особою, яка призначила експертизу або залучила експерта, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів [145].

Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів.

У разі відмови органу чи особи, яка призначила експертизу або залучила експерта, у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у ст.7 Закону України «Про судову експертизу» [145].

У разі невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення прибуття експерта, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для його роботи (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу чи особі, яка призначила експертизу або залучила експерта, із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення [145].

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день [145].

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом чи особою, яка призначила експертизу або залучила експерта.

Керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу експертної установи організувати проведення експертизи [145].

При цьому він може безпосередньо призначити експерта та встановити строк виконання експертизи відповідно до вимог цієї Інструкції або передати вирішення цих питань заступнику керівника експертної установи чи керівникові підрозділу. Якщо в експертній установі не проводяться певні види експертиз та відсутні фахівці з певної галузі спеціальних знань, керівник експертної установи повідомляє про це орган або особу, яка призначила експертизу чи залучила експерта, та повертає матеріали справи без виконання [145].

Якщо в одному документі про призначення експертизи (залучення експерта) є питання, що стосуються різних видів експертиз, не пов'язаних між собою, керівник установи визначає, які питання підлягають вирішенню у відповідному підрозділі та послідовність їх виконання [145].

Якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які виключають можливість організації проведення експертизи, керівник експертної установи терміново у письмовій формі повідомляє про це орган чи особу, яка призначила експертизу або залучила експерта [145].

Якщо орган чи особа, яка призначила експертизу чи залучила експерта, не вживає належних заходів для усунення цих перешкод, керівник експертної установи по закінченні тридцяти календарних днів з дня направлення повідомлення повертає їй матеріали [145].

У разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи [145].

Експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а

витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим [145].

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені при проведенні відповідного виду експертизи, наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 03 листопада 1998 року за № 705/3145 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5).

Перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів, – відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта), зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання [145].

До експертної установи (експерту) надаються: документ про призначення експертизи (залучення експерта), об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та, за клопотанням експерта, матеріали справи (протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо) [145].

У документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта); назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на вирішення експертів; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертів, або посилення на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи [145].

У документі про призначення експертизи (залучення експерта) перераховуються всі об'єкти, які направляються на експертне дослідження, із зазначенням точного найменування, кількості, міри ваги, серії та номера (для грошей НБУ та іноземної валюти), інші відмінні індивідуальні ознаки [145].

Якщо під час проведення експертизи об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або знищені, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) повинен міститися дозвіл на його пошкодження або знищення [145].

Об'єкти дослідження надсилаються в експертну установу (експертів) в упаковці, яка забезпечує їх збереження, та засвідчуються особою у передбаченому законодавством порядку. Речові докази і порівняльні зразки упаковуються окремо [145].

Коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертів, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта (крім об'єктів почеркознавчих досліджень), його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законодавством порядку, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення відповідних експертиз. Про проведення експертизи за такими матеріалами вказується в документі про призначення експертизи або залучення експерта або письмово повідомляється

експерт органом чи особою, яка призначила експертизу чи залучила експерта [145].

При проведенні експертизи на експерта покладаються наступні обов'язки:

- заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин;
- прийняти до виконання доручену йому експертизу;
- особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його;

- повідомити в письмовій формі органу чи особі, яка призначила експертизу або залучила експерта, про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані;

- з'явитися на виклик органу чи особи, яка призначила експертизу або залучила експерта, для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення;

- забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу чи особи, яка призначила експертизу або залучила експерта;

- не розголошувати без дозволу органу чи особи, яка призначила експертизу або залучила експерта, відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу чи особи, яка призначила експертизу або залучила експерта, чи суду про хід проведення експертизи та її результати [145].

Експерт несе кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи. За злісне ухилення від явки до органів

досудового розслідування або суду експерт несе адміністративну відповідальність згідно з чинним законодавством. За допущені порушення під час проведення експертизи, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності згідно з чинним законодавством. У разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи експерт несе матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством [145].

Експерту категорично забороняється:

- проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника керівника) експертної установи, керівника структурного підрозділу;
- передоручати проведення експертизи іншій особі;
- самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно;
- вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;
- вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах експертизи;
- зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням [145].

Висновок експерта (спеціаліста) оформлюється з дотриманням вимог, установлених стандартами [168], іншими нормативними актами, які регламентують порядок оформлення документів [108] з використанням наукового стилю мови.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [142] та статті 48 Кримінального процесуального Кодексу України [109] за зверненнями адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, за дорученням органів нотаріату, митної служби, інших державних

органів, а також за заявами юридичних осіб, громадян із зазначенням їх реквізитів та питань, що підлягають вирішенню експертне дослідження оформлюється висновком спеціаліста.

Експертне дослідження – це складний процес, у якому окремі його стадії взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Отже, з методологічної точки зору у цьому єдиному процесі можна виділити основні елементи, які створюють стадії проведення експертного дослідження.

Відповідно до тематики роботи, розглянемо методику проведення експертиз пов'язаних з розкраданням природного газу, тобто проведення трасологічної експертизи, а саме дослідження пломб та слідів, які відображаються при несанкціонованому втручанні в роботу облікового механізму лічильників газу.

Судово-трасологічна експертиза – це дослідження слідів, слідоутворюючих, сідосприймаючих об'єктів (носіїв) та інших матеріалів кримінального провадження, що здійснюється особами, які володіють спеціальними знаннями в галузі трасології, для встановлення фактичних даних, які використовуються в якості доказів.

Предметом судово-трасологічної експертизи є фактичні дані, що встановлюють на підставі спеціальних знань, закономірностей відображення доказової інформації в слідах, і розробка методів і засобів виявлення, фіксації, дослідження слідів та їх використання у процесі досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Предметом будь-якого трасологічного дослідження є зовнішня будова слідоутворюючого об'єкта, умови та механізм слідоутворення та їх зв'язок з обставинами події, яка розслідується [57, с.96–97].

Методика криміналістичної експертизи лічильників газу – це система методів, прийомів і технічних засобів, які застосовуються у процесі дослідження одноразових контрольних пристроїв (пломб) та дослідження деталей та вузлів лічильника в цілому.

Однією з складностей проведення трасологічної експертизи є однобічність дослідження. Як показує практика, експерту ставлять питання, які стосуються лише пломб, хоча основна сутність проблеми полягає у встановленні особи, яка приховує розкрадання природного газу.

Тому слід досліджувати і деталі та механізми, які знаходяться під кришкою, яка закриває лічильний механізм. Основна кількість слідів втручання в роботу лічильного механізму прихована, оскільки технологічні характеристики різних видів лічильників дозволяють втрутитися в роботу приладу обліку без пошкодження одноразових контрольних пристроїв (пломб).

При проведенні трасологічної експертизи вирішуються наступні види завдань:

— ідентифікаційні та діагностичні.

Ідентифікаційні завдання поділяють на:

– встановлення тотожності та групової належності знарядь, механізмів, що залишили сліди;

– встановлення тотожності цілого за частинами.

Об'єктами даного виду експертизи є:

- лічильники;
- пломби;
- пломбувальні лещата, пломби надані в якості порівняльного матеріалу;
- знаряддя та інструменти, які використовуються для несанкціонованого знімання та повторного пломбування.

Відповідно до загальної класифікації, об'єктами трасологічної експертизи є:

- матеріальні сліди злочину (все вище зазначене);
- об'єкти, які перевіряються (зразки надані в якості порівняння для встановлення тотожності).

Можливості даного виду дослідження розкриває перелік питань, які вирішує експерт в процесі дослідження.

Як правило, у результаті ідентифікаційного дослідження перед експертом ставляться наступні питання:

Чи відповідають відтиски на пломбах наданого на дослідження лічильника відтискам пломб Держповірника, заводу виробника?

Чи залишені відбитки на контактних поверхнях наданої на дослідження пломби матрицями плашок наданих на дослідження лещат?

При вирішенні діагностичних завдань експерт вирішує наступні питання:

Чи є на пломбах в наданому на дослідженні лічильнику будь-які пошкодження? Внаслідок чого вони були утворені?

Чи перепломбовувалась пломба після первинного обтискання? Якщо так, то чим саме?

У який спосіб відмикався (знімався) та повертався на місце даний контрольний пристрій?

Чи були дотримані правила пломбування при накладанні даної пломби?

Чи є пошкодження на зовнішніх поверхнях наданого на дослідження лічильника (корпусу, кришки, яка закриває лічильний механізм)? Якщо так, то чим вони залишені?

Чи є пошкодження на внутрішніх частинах, елементах лічильного механізму (пошкодження шестерень, облікових колес, магнітної муфти, захисної кришки та пошкоджень внутрішніх частин корпусу)? Якщо так, то чим вони залишені?

Чи вказують виявлені сліди чи залишки сторонніх предметів на несанкціоноване втручання в роботу лічильного механізму?

3.3 Методика криміналістичного дослідження лічильників газу

Методика криміналістичного дослідження лічильників газу складається з наступних стадій:

1. Попереднє дослідження.
2. Детальне дослідження
– роздільне дослідження;

- порівняльне дослідження;
- експертний експеримент.

3. Оцінка результатів дослідження та формулювання висновків.

4. Оформлення експертного дослідження.

Для проведення порівняльного дослідження може проводитися експертний експеримент, зокрема для виготовлення рельєфного відображення матриць пломбувальних лещат для подальшого порівняння [116].

Послідовність застосування методів дослідження та технічних засобів визначається експертом (спеціалістом) відповідно до методик проведення певних досліджень. При цьому експерт (спеціаліст) повинен максимально використати неруйнуючі методи і тільки в разі, якщо в результаті їх застосування не досягнута мета дослідження, застосовувати руйнуючі методи [38].

1. При проведенні попереднього дослідження експерт ознайомлюється з наданими матеріалами (постанова, ухвала, матеріали кримінального провадження тощо), встановлення цілісності упаковки, наявності об'єктів дослідження (досліджуваних та порівнювальних), їх відповідності переліку в супровідних документах.

При проведенні ідентифікаційних експертиз дослідження починається з тих об'єктів, що ідентифікуються [38]:

- ілюстрація упакування, об'єктів дослідження;
- вивчення стану об'єктів дослідження (їх цілісність, відсутність змін, спричинених транспортуванням тощо);
- встановлення достатності та якості представлених матеріалів, об'єктів дослідження;
- вивчення об'єктів порівняння (зразки) на предмет оформлення їх відповідно до вимог процесуального законодавства;
- встановлення достатню кількість об'єктів дослідження наданих для порівняння;
- вивчення питання про необхідність порушення клопотань про надання додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку;

– визначення необхідності комплексу методів дослідження і послідовності їх застосування.

2. При проведенні детального дослідження [38]:

- з'ясовується мета дослідження;
- оцінка представлених у розпорядження експерта (спеціаліста) матеріалів з точки зору достатності для вирішення поставлених питань;
- формування загальної уяви про досліджувані об'єкти, явища, події, їх ознаки;
- побудова гіпотез;
- планування експертного дослідження [38].

Залежно від поставлених питань, виду та кількості об'єктів, його можна розділити на роздільне та порівняльне. Для отримання зразків відбитків матриць пломбувальних лещат в окремих випадках може проводитись експертний експеримент.

У ході роздільного дослідження першопочатково проводиться огляд упаковки об'єкта:

- її цілісність;
- наявність контрольної пломби;
- спосіб її фіксації.

Проводиться звірка номеру на пломбі з номером, зазначеним у супровідних документах. Після цього проводиться фотозйомка упаковки та пломби. У подальшому проводиться демонтаж пломби та огляд лічильника газу.

При візуальному огляді звертається увага на цілісність конструкції та наявність запірних пристроїв (пломб), а саме:

- цілісність корпусу, відсутність тріщин та слідів змін конструкції;
- цілісність полімерної кришки, що закриває лічильний механізм;
- цілісність оглядового скла та видимих частин облікових коліс;
- наявність чи відсутність всіх запірних пристроїв (пломб), відповідно до типу лічильника;

- наявність сторонніх предметів, речовин, які свідчать про можливе втручання;

- наявність приховування видимих слідів пошкодження (лічильник та пломби покритті лакофарбовим покриттям).

Далі проводиться зовнішній огляд поверхонь пломби та з'ясовуються наступні питання:

- Чи відповідає дана пломба вимогам ДСТУ (матеріал, форма та її розміри)?

- Чи навішена досліджувана пломба з дотриманням встановлених правил?

- Загальний стан пломби, а саме характер поверхні (рівна, зі вздуттям чи слідами деформації), рельєфного тексту та його зміст, чіткість відображення рельєфу букв тексту (контури штрихів цифр і букв).

- Наявність механічних пошкоджень на зовнішніх поверхнях пломби.

- Міцність кріплення пломби.

- Наявність попередньої підготовки для подальшого втручання в цілісність пломби перед її встановленням (для пломб з якірним механізмом замикання).

- Відповідність цифр та букв на різних частинах пломби та відстань між ними.

Закінчується детальне дослідження зовнішніх елементів детальною фотозйомкою.

Слід зазначити, що за умови можливості надання висновку про втручання в роботу лічильного механізму без порушення первинної цілісності (явні пошкодження частин лічильника, можливість втручання в роботу деталей обліку; видиме пошкодження (перенавішування) запірних пристроїв), тоді на цьому детальне дослідження закінчується.

Надалі проводиться демонтаж (розрізання) тіла пломби. За допомогою гострого ножа або тонкої пилки розрізається тіло металевої пломби (в лічильниках типу «Метрікс», «Октава» та ін.), при цьому найголовнішим є недопущення деформації країв пломби та пошкодження рельєфного зображення досліджуваної пломби. У разі пошкодження пломби проведення порівняльного дослідження стає неможливим.

У лічильниках з якірним механізмом замикання (типу «Самгаз») проводиться злам тонкої верхньої частини (в місці розташування тавра Держповірника або тавра заводу виробника) та викручуються гвинти кріплення. У лічильниках типу «Галус», «Октава» провести демонтаж пломби без її пошкодження неможливо, тому спочатку проводиться порівняльне дослідження пломби на об'єкті, а вже в подальшому проводиться демонтаж і огляд внутрішніх деталей та механізмів лічильника.

Для вирішення питання про те, чи відповідають відтиски на пломбі наданого на дослідження лічильника відтискам пломб Держповірника, експертові надаються: опломбований лічильник, пломбувальні лещата, якими її повинні були пломбувати, або експериментальні пломби, обтиснені цими лещатами.

У разі наявності пломбувальних лещат експерт може сам виготовити зразки порівняння. Пломбувальними лещатами виготовляються експериментальні відбитки на пломбах, наданих як порівняльний матеріал (для забезпечення проведення експертних експериментів, слід надати експертові 10-15 необтиснених пломб, аналогічних тим, що досліджуються).

При цьому нанесення відбитків пломбувальними лещатами необхідно проводити з різною силою натискання. Експерт при подальшому порівняльному дослідженні зможе вибрати такі експериментальні відображення ознак, які найбільше відповідають механізму утворення в досліджуваній пломбі.

При порівняльному дослідженні ідентифікація плашок пломбувальних лещат за відбитками на пломбах аналогічна ідентифікації частин виробничих механізмів за залишеними ними слідами на виробках. Кожну плашку лещат характеризує сукупність групових та індивідуальних ідентифікаційних ознак:

- форма й розміри матриці;
- зміст і розташування буквених, цифрових та інших знаків;
- розміри, конфігурація й структура поверхні кожного знаку;
- мікрорельєф поверхні матриці.

За походженням дані ознаки є виробничими, але оскільки кожна з плашок виготовляють вручну гравіюванням, її ознаки утворюють індивідуальну

сукупність. Особливістю стадії роздільного дослідження є та обставина, що роздільне дослідження найкраще починати з дослідження лещат та отримання експериментальних зразків⁸. Це пов'язане з тим, що на підставі розбіжності окремих ознак можна зробити висновок про відсутність тотожності, тобто явне втручання в роботу лічильного механізму.

На стадії порівняльного дослідження виявляються збіжні або відмінні ознаки, на досліджуваній та експериментальній пломбах. Визначається розташування окремих знаків та їхніх елементів; відображення нерівностей та інших ознак контактних поверхонь матриць. Комплекс виявлених збіжних ознак дозволяє експерту вирішити питання про тотожність пломбувальних лещат, якими були утворені відбитки на досліджуваній пломбі.

Слід зазначити, що плашки пломбувальних лещат містять клейма з наступними даними: з однієї сторони по центру розміщений малий герб України, з боків від нього дві останні цифри року, в верхній частині розміщений індивідуальний шифр Держповірача, під гербом шифр органу Держпівірки. Кожного року орган Держпівірки отримує нові клейма, а старі здаються для утилізації, тому порівняльне дослідження проводиться з зразками експериментальних пломб, які є на зберіганні органу Держпівірки. У разі, коли лічильник опломбований пломбою заводу виробника слід зробити запит на завод, для надання зразків (в кількості трьох штук) аналогічно таким, якими опломбований досліджуваний лічильник.

На наступному етапі дослідження (після демонтажу пломб) експерт проводить огляд внутрішніх частин, деталей та вузлів лічильника, тобто виявлення прихованих слідів. По-перше, оглядається внутрішня поверхня полімерної кришки для виявлення отворів, які вказують на можливе втручання в роботу лічильного механізму.

⁸ Криминалистическое исследование пломб и закруток. URL: <http://bukvar.su/pravo-jurisprudencija/page,2,94364-Kriminalisticheskoe-issledovanie-plomb-i-zakrutok.html>

Як правило, отвори знаходяться в місцях зупинки першого облікового колеса. У разі виявлення отвору проводиться детальний огляд облікових коліс та шестерень.

Основними слідами зупинки (сповільнення руху) є: наявність подряпин, розволокнень країв полімеру шестерень та глибокі вм'ятини від дії предмета з тонкою (гострою) робочою частиною (голка, дріт та ін.). Нерідко в ході огляду під кришкою знаходяться залишки предметів, які використовувалися для зупинки (сповільнення руху) лічильного механізму, а саме: частини свердл, голок, дротів, полімерних плівок та ін. Часто на краях кришки є сліди у вигляді вищерблення, подряпин, що свідчить про місце ймовірного втручання. На кришці трапляються сліди нашарування речовини темного кольору, які виникають від систематичного тертя стороннього предмета (плівки, дроту та ін.) з кришкою. Але слід зауважити, що дані сліди виникають не в результаті експлуатації лічильника (нашарування пилу, жиру), а є однією з ознак слідів несанкціонованого втручання, оскільки вони знаходяться лише на незначній площі (кришки захисту). Як правило, при виявленні слідів нашарування на кришці виявляються й інші сліди втручання стороннього предмета, які відображаються у вигляді слідів на інших частинах та деталях лічильного механізму.

У лічильниках типу «Метрікс», «Галус» та ін., слід звертати увагу на цілісність оглядового скла. Так в лічильниках «Метрікс» на зовнішніх краях оглядового скла є сліди, які виражені у вигляді подряпин на корпусі та деформації м'яких частин (країв) оглядового скла, що свідчить про можливе його знімання. Також після зняття пломб обов'язково треба перевірити цілісність защіпок, які фіксують оглядове скло на корпусі лічильника. При виявленні деформації (згину) защіпок слід визначити чи можливе знімання скла без видимих його пошкоджень. При виявленні пошкодження, відсутності або деформації (згину) защіпок можливо прийти до висновку про те, що оглядове скло має механічні пошкодження та знімалося.

Так в лічильниках «Галус» при огляді зовнішніх країв оглядового скла слід звертати увагу на подряпини на краях в місці кріплення оглядового скла з

корпусом. Основними ознаками несанкціонованого знімання є: випуклість оглядового скла, наявність залишків сторонньої речовини (клею), порушення кріплення, можливість повторного знімання оглядового скла.

У разі виявлення вищевказаних пошкоджень можлива зупинка облікових коліс лічильника та використання газу без обліку.

Після зняття кришки слід звертати увагу на однорідність захисного покриття на корпусі, під лічильним механізмом. Як показує практика, основні сліди пошкоджень виявляються біля встановлення металевої пломби. Дані сліди виражені у вигляді хаотично розміщених трас (подряпини), які направлені в напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму. Велика кількість трас на невеликій площі корпусу свідчить про неодноразове втручання в роботу приладу обліку. Також на корпусі є сліди пошкоджень у вигляді потертостей, які виражені у відсутності захисного покриття корпусу лічильника. Дані потертості виникають від дії полімерних плівок та направлені в напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму.

Надалі проводиться огляд інших полімерних деталей лічильника. Основними слідами пошкоджень є: часткова деформація елементів, розволокнення країв полімеру, подряпини та нашарування частинок темного кольору в місцях контакту стороннього предмету з поверхнями шестерень та магнітної муфти.

У процесі огляду слід звертати увагу на зміну конструкції лічильника, встановлення, заміну або вилучення окремих комплектуючих. Так при порушенні герметичності з'єднання вихідного патрубка і корпусу лічильника (підгинання пластику всередину) за допомогою викрутки або пінцету видаляється кільце ущільнювача, при цьому лічильник буде показувати менші об'єми використаного газу, тобто при проведенні експертного дослідження дані пошкодження виявляються візуально. Таке втручання можливе лише вразі зняття лічильника з газопроводу.

Також слід звертати увагу на присутні зміни в конструкції лічильника, непередбачені заводом-виробником, а саме: на валу цифрових шестерень

встановлюється пружина та підпилюється упорна втулка на шестерні з лівої сторони. Так під дією магнітного поля можна впливати на стиснення або розширення пружини, при чому облікові колеса будуть зміщуватися. У процесі зміщення щеплення між шестернями пропадає і облік газу не фіксується щодо його фактичного використання. Дані зміни, як правило, проводяться на заводі-виробнику за попередньою змовою із замовником.

Нерідко для зупинки (сповільнення) роботи лічильного механізму використовують неодимовий магніт силою на відрив від 200 кг. Але слід зазначити, що для виявлення даного втручання, магніт має бути встановлений безпосередньо на лічильнику і в процесі трасологічного дослідження буде доведено його вплив на роботу лічильного механізму.

Сили магніту вистачить практично на будь-який тип газового лічильника, крім таких моделей приладу як: «Візар G6», «Октава СГМН-1», «СГК», «MGM-UA G4», «NPM G4» (коли є пластикові деталі), «Premage G6», «Gallus +2000 Inron» (після 2011 року випуску) та інші.

Будь-які вищевказані пошкодження мають бути зафіксовані за допомогою детальної фотозйомки.

3. У подальшому при трасологічному дослідженні проводиться оцінка результатів проведеного дослідження і формулювання висновків. Комплексна оцінка результатів проведеного експертного дослідження включає наукове обґрунтування походження встановлених ознак, а саме:

– визначення стійкості й індивідуальності виявлених ознак; визначення суттєвості комплексу ознак, що збігаються і різняться, їхньої значимості для висновку про наявність чи відсутність тотожності [100];

– оцінка результатів проведеного дослідження, ґрунтована на всебічному, повному й об'єктивному науковому аналізі всіх ідентифікаційних ознак;

– встановлення, чи утворюють ознаки, що збігаються, сукупність, достатню для ідентифікації конкретного об'єкта, явища, процесу; встановлення, чи є розбіжність стійкою і суттєвою, чи достатня вона для висновку про відсутність тотожності; якщо в процесі порівнювального дослідження виявлені ознаки, що

збігаються, й ознаки, що різняться, то чим це пояснюється, та які з них більш суттєві; оцінка ознак, що збігаються, на основі [100]:

1. Визначення стійкості ознак (чи повторюються ознаки, чи не випадкові вони, чи не піддалися ознаки викривленню, якщо так, то якою мірою);

2. Визначення частоти зустрічальності ознак; збігу варіацій ознак;

3. Визначення достатності сукупності ознак, що збігаються, для ідентифікації конкретного об'єкта, явища, події; оцінка ознак, що різняться, на основі визначення: стійка чи випадкова розбіжність ознак;

4. Чи не обумовлена розбіжність ознак їхньою видозміною або викривленням унаслідок різних умов формування і відображення ознак; чи не є розбіжність результатом того, що в розпорядженні експерта (спеціаліста) було недостатньо зразків (якщо розбіжність стійка і не може бути пояснена причинами, зазначеними в попередніх двох підпунктах, то експерт (спеціаліст) визнає її суттєвою, а це є підставою для негативного висновку) [100].

На підставі оцінки результатів проведеного дослідження розрізняють наступні формулювання висновків: категоричний позитивний чи негативний; вірогідний позитивний чи негативний; про неможливість вирішення питання. Оцінка встановлених ознак може бути розпочата як з ознак, що збігаються, так і з ознак, що різняться [100]. Тобто висновок та ілюстрації відображають хід дослідження, оформлюються відповідно до загальних правил оформлення трасологічної експертизи. У висновках викладаються відповіді в тій послідовності, в якій наведені питання у вступній частині висновку експерта (спеціаліста).

Формулювання відповідей повинні бути короткими, але зрозумілими, повними, конкретними, такими, які б не допускали двозначних тлумачень [100].

На кожне з поставлених питань має бути дана відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити [100].

При формулюванні висновків недопустимо застосовувати будь-які позначення, які для зручності використовувалися при описі об'єктів, явищ, подій у ході дослідження [38; 100].

До висновку експерта (спеціаліста) додається ілюстративний матеріал (фотознімки, зображення, виконані за допомогою цифрової та розмножувальної техніки, в тому числі з розміткою ознак, зарисовання ознак, схеми, креслення, діапозитиви, макети тощо), який робить висновок більш зрозумілим і переконливим. Ілюстративний матеріал може розміщуватися в тексті висновку, він повинен наочно висвітлювати процес експертного дослідження та його результати. Також ілюстративний матеріал може бути сформований в окрему ілюстративну таблицю, яка додається до висновку експерта (спеціаліста). В верхній частині даної таблиці вказано номер експертного дослідження та дату проведення дослідження. Кожна ілюстрація повинна супроводжуватися пояснювальним текстом, який містить інформацію про зображення на ній. Нумерація зображень відповідає вставкам в експертному дослідженні. В ілюстративному матеріалі повинно бути відображено:

- упакування об'єктів дослідження (можливі порушення упаковки); надані об'єкти дослідження; встановлені конкретні властивості (ознаки) об'єктів, зміна їх стану;

- ознаки об'єктів дослідження, що збігаються або різняться, з розміткою; при нанесенні на зображення зарисовання, розмітки нижче розміщують аналогічні зображення, але без зарисовання, розмітки (контрольні зображення); розмітка здійснюється по колу за годинниковою стрілкою, починаючи з нижнього лівого кута зображення, ознак, що збігаються, – барвником червоного кольору; ознак, що різняться – барвником синього кольору; з лівого боку розміщують ілюстрації об'єкта, що ідентифікується, з правого – порівнювального об'єкта [100].

Слід зазначити, що при комп'ютерній обробці зображень категорично забороняється:

- змінювати форму та розміри зображення об'єкту в цілому або його окремих частин, рельєфних елементів;

- змінювати колір досліджуваного об'єкту в кольоровому зображенні.

При обробці зображення допускається:

- змінювати різкість зображення об'єкта тільки в напрямку підвищення;

- змінювати контрастність та яскравість об'єкту, фону.

Вході оформлення висновку необхідно зазначити всі прилади вимірювання та спостереження, а саме:

- перевірка зовнішнього вигляду проводиться, як візуально неозброєним оком, так і за допомогою мікроскопів (вказати марку та кратність збільшення);
- порівняння конструкції способом зіставлення з натуральними зразками їх аналогів або їх зображеннями та описом у довідковій літературі;
- визначення розмірних характеристик за допомогою вимірювальних пристроїв (штангенциркуль типу ЩЦ-1 ГОСТ 166-89, металева вимірювальна лінійка ГОСТ 427-75), які забезпечують необхідну точність вимірювання лінійних розмірів;
- фотофіксація здійснюється за допомогою цифрового фотоапарату (вказується марка) з подальшою обробкою та друком зображень за допомогою комп'ютера.

Висновки до третього розділу

1. Визначено вимоги до постанови про призначення експертизи, порядок опису об'єктів, які направляються для проведення експертизи, вказано про дозвіл на пошкодження або знищення об'єкта (якщо це потрібно), порядок та вимоги до пакування об'єктів, права, обов'язки та відповідальність експерта, вимоги до висновку експерта.

2. Завдання трасологічної експертизи полягає у встановленні (діагностиці) стану приладу обліку газу, визначенні способу, механізму слідоутворення на приладі обліку газу, а також встановленні фактів, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних та деяких інших характеристик процесу слідоутворення, особливостей слідоутворювальних об'єктів.

3. Охарактеризовано методи трасологічної експертизи: загальнонаукові (спостереження, вимірювання, опис, експеримент; порівняння; моделювання; реконструкція); спеціальні (візуальні, морфологічні, мікроскопічні, фотографічні,

фізичні, хімічні, біологічні, математичні тощо). Виокремлено специфіку застосування експертом методів дослідження й технічних засобів на етапах попереднього, детального (роздільного, порівняльного та експериментального) дослідження, оцінювання результатів дослідження та формулювання висновків.

4. Визначено ідентифікаційні й діагностичні завдання експертизи пломб та слідів, що відображаються під час несанкціонованого втручання в роботу облікового механізму лічильників газу.

5. Запропоновано орієнтовний перелік запитань для проведення експертизи:

1. Ідентифікаційні: чи відповідають відтиски на пломбах наданого на дослідження лічильника відтискам пломб Держповірника, заводу виробника? Чи залишені відбитки на контактних поверхнях наданої на дослідження пломби матрицями плашок, наданих на дослідження лещат? 2. Діагностичні: чи є на пломбах в наданому на дослідженні лічильнику будь-які пошкодження? Унаслідок чого вони були утворені? Чи здійснювалося повторне пломбування первинного обтискання? Якщо так, то чим саме? У який спосіб відмикався (знімався) та повертався на місце даний контрольний пристрій? Чи були дотримані правила пломбування при накладанні даної пломби? Чи є пошкодження на зовнішніх поверхнях наданого на дослідження лічильника (корпусу, кришки, яка закриває лічильний механізм)? Якщо так, то чим вони залишені? Чи є пошкодження на внутрішніх частинах, елементах лічильного механізму (пошкодження шестерень, облікових коліс, магнітної муфти, захисної кришки та пошкоджень внутрішніх частин корпусу)? Якщо так, то чим вони залишені? Чи вказують виявлені сліди чи залишки сторонніх предметів на несанкціоноване втручання в роботу лічильного механізму?

6. Суттєвим недоліком призначення експертиз більшість опитаних назвали однобічність у формулюванні запитань, переважно стосовно зовнішнього стану пломб і способу їх пошкодження (63 %). Зазначене враховано під час підготовки відповідних методичних рекомендацій.

7. Визначено особливості здійснення візуального огляду щодо цілісності конструкції та наявності запірних пристроїв (пломб), а саме: цілісність корпусу,

відсутність тріщин та слідів змін конструкції; цілісність полімерної кришки, що закриває лічильний механізм; цілісність оглядового скла та видимих частин облікових коліс; наявність чи відсутність усіх запірних пристроїв (пломб), відповідно до типу лічильника; наявність сторонніх предметів, речовин, які свідчать про можливе втручання; наявність приховування видимих слідів пошкодження (лічильник та пломби покритті лакофарбовим покриттям).

8. Зовнішній огляд поверхонь пломби здійснюється для з'ясування таких питань: чи відповідає дана пломба вимогам ДСТУ (матеріал, форма та її розміри); чи навішена досліджувана пломба з дотриманням встановлених правил; загальний стан пломби, а саме характер поверхні (рівна, зі здуттям чи слідами деформації), рельєфного тексту та його зміст, чіткість відображення рельєфу букв тексту (контури штрихів цифр і букв); наявність механічних пошкоджень на зовнішніх поверхнях пломби; міцність кріплення пломби; наявність попередньої підготовки для подальшого втручання в цілісність пломби перед її встановленням (для пломб з якірним механізмом замикання); відповідність цифр та букв на різних частинах пломби та відстань між ними.

9. Підкреслено, що у лічильниках слід звертати увагу на цілісність оглядового скла. На зовнішніх краях оглядового скла сліди у вигляді подряпин на корпусі та деформації м'яких частин (країв) оглядового скла свідчать про можливе його знімання. Після зняття пломб обов'язково потрібно перевірити цілісність заціпок, які фіксують оглядове скло на корпусі лічильника. При виявленні деформації (згину) заціпок слід визначити, чи можливе знімання скла без видимих його пошкоджень. При виявленні пошкодження, відсутності або деформації (згину) заціпок можливо дійти висновку про те, що оглядове скло має механічні пошкодження та знімалося (лічильники «Метрікс»). При огляді зовнішніх країв оглядового скла слід звертати увагу на подряпини на краях у місці кріплення оглядового скла з корпусом. Основними ознаками несанкціонованого знімання є опуклість оглядового скла, наявність залишків сторонньої речовини (клею), порушення кріплення, можливість повторного знімання оглядового скла. У разі виявлення таких пошкоджень можлива зупинка

облікових коліс лічильника та використання газу без обліку (у лічильниках «Галус»).

10. Основні сліди пошкоджень виявляються біля встановлення металевієї пломби, вони виражені у вигляді хаотично розміщених трас (подряпини), які направлені в напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму. Велика кількість трас на невеликій площі корпусу свідчить про неодноразове втручання в роботу приладу обліку. Також на корпусі можуть бути сліди пошкоджень у вигляді потертостей, які виражені у відсутності захисного покриття корпусу лічильника. Такі потертості виникають від дії полімерних плівок та направлені в напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні теоретичних положень і практичних рекомендацій стосовно використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. До основних з них належать такі:

1. Як важлива складова внутрішньовидової криміналістичної методики розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку спеціальні знання у сфері постачання та обліку природного газу, що використовуються при розслідуванні – це спеціальна термінологія, нормативні акти, технічна документація (у тому числі метрологічні документи), спеціальна література, акти реагування газопостачальних організацій на порушення споживачами встановлених правил використання природного газу.

2. В основу підходу до визначення і характеристики предмета злочинного посягання – природного газу покладено його розуміння як енергетичного носія, товарної продукції, матеріальної цінності, а отже, йому притаманні ознаки предмета злочину проти власності. Розкрито зміст і можливості використання спеціальних знань про будову, технічні характеристики, принцип роботи приладів обліку для з'ясування способів учинення злочину, які класифіковано: 1) за часом впливу: 1.1) регулярні, для яких характерні порушення визначеного законодавством та нормативними актами порядку, умов і правил користування природним газом; визначеного законодавством та нормативними актами порядку оплат за спожитий природний газ; правил ліцензування й умов діяльності підприємств на ринку енергоносіїв; використання стаціонарно встановлених газових мереж поза обліком; 1.2) разові, а саме: гальмування облікових коліс приладу обліку природного газу; приєднання до газових мереж поза приладом обліку природного газу; порушення цілісності конструкції приладу обліку; 2) за формою впливу: 2.1) механічні – порушення кліматичних умов роботи приладу

обліку природного газу шляхом його охолодження або збільшення вологості; порушення герметичності приладу обліку природного газу пошкодженням захисної кришки, оглядового скла. Унаслідок попадання в механізм лічильника різного виду забруднень диск починає повертатися вповільнено або цілком гальмується; механічне гальмування облікових коліс приладу обліку природного газу сторонніми предметами; пошкодження, зривання пломби на приладах обліку природного газу споживача; примусове механічне скидання показань приладу обліку природного газу обертанням у зворотний бік шестерень передавального механізму; 2.2) магнітні – вплив на прилад обліку природного газу сильним зовнішнім постійним магнітним полем; 2.3) під'єднувальні – відкрите підключення до газової мережі, минаючи прилад обліку природного газу: несанкціоноване підключення до газової мережі. Улаштування додаткової газової мережі: прокладання додаткової газової мережі; 3) за об'єктами впливу: 3.1) на прилад обліку природного газу – встановлення додаткових деталей (пружин) в обліковому механізмі; заміна шестерень для зменшення нарахування кубів газу; 3.2) на газову мережу – установа прихованої газової мережі. Спосіб учинення злочину виявляється у вчиненні певних дій та відображається у виді змін обстановки й інших предметних елементах середовища. Ці зміни містять дані про спосіб, про особу злочинця та свідчать його професійні й злочинні навички.

Охарактеризовано специфічну слідову картину втручання в роботу приладів обліку та здійснено розподіл слідів злочинної діяльності: 1) сліди зміни схеми включення приладу обліку природного газу – відсутність чи порушення пломби на кришці приладу обліку природного газу; уповільнений хід облікових коліс приладу обліку природного газу або його повне гальмування; обертання облікових коліс приладу обліку природного газу в зворотному напрямку (для лічильників старого типу); 2) сліди пошкодження приладу обліку природного газу – наявність у механізмі приладу обліку природного газу споживача бруду; пошкодження оглядового скла приладу обліку природного газу споживача; наявність отвору в полімерних елементах (корпус, захисна кришка приладу обліку природного газу споживача; наявність сторонніх предметів (шматків дроту,

плівки тощо) усередині приладу обліку природного газу споживача; наявність щілини між захисною кришкою і корпусом приладу обліку природного газу споживача; відсутність чи уповільнений темп обертання диску приладу обліку природного газу споживача внаслідок його механічного гальмування; наявність подряпин та нашарувань бруду від дії сторонніх предметів у місці розташування металевієї пломби; наявність подряпин та нашарувань бруду від дії сторонніх предметів на деталях під кришкою, що закриває лічильний механізм; наявність відтиснутого оглядового скла (повторного встановлення) в приладі обліку природного газу споживача.

3. За результатами узагальнення матеріалів правозастосовної практики встановлено, що спеціаліст робить припущення та/або виявляє ознаки втручання в роботу приладу обліку (наявність трас у напрямку деталей, що сповільнюють роботу лічильника; наявність сторонніх предметів під кришкою, наскрізні пошкодження полімерних частин кришки; наявність слідів приховування втручання (наявність клею); пошкодження окремих деталей лічильника; потертості та нашарування на деталях лічильника та ін.), надає роз'яснення про механізм втручання (якщо це можливо), здійснює допомогу щодо фіксації та вилучення слідів правопорушення.

4. Криміналістично значущими визначено матеріали відомчої експертизи лічильників газу, які мають орієнтує значення для вирішення завдань розслідування, а саме дані й відомості про: 1) участь у проведенні експертизи інженерно-технічних працівників, представників метрологічної організації, які володіють відповідними спеціальними знаннями, представників виробника засобів вимірювальної техніки чи виробника пломби; 2) порядок діяльності комісії: зовнішній огляд, перевірка відповідності місць фактичного розташування пломб місцям, зазначеним в Акті про демонтаж лічильника газу; цілісності та місцезнаходження пломб, а також ознак порушень, зазначених в Акті про зняття лічильника газу; цілісності заводського та повірчого тавра на лічильнику газу; цілісності відлікового механізму та корпусу лічильника газу; цілісності конструктивних елементів вихідного патрубку лічильника газу; наявності

сторонніх предметів у середині лічильника газу; відповідності маркування лічильника газу нормативно-технічній документації; 3) підсумковий документ – Акт експертизи лічильника газу, що містить відомості про результати огляду та позачергової повірки лічильника газу; 4) вимоги до реєстрації акта експертизи; 5) дії комісії щодо встановлення причетності споживача до втручання в роботу приладу обліку та його наслідки; 6) складання акта про порушення та його зміст та акта-розрахунку необлікованого (донарахованого) об'єму та обсягу природного газу і його вартості.

5. Діяльність спеціаліста під час проведення огляду лічильників газу включає: огляд різних видів пломб: металеві, мастичні, полімерні пломби з якірним механізмом замикання, пломби-наклейки (можливість повторного пломбування саморобними пломбувальними лещатами, пошкодження або знищення рельєфних маркувальних позначень на пломбах з метою маскування перевішування пломб, виконаного оригінальними пломбувальними лещатами та ін.); пошук слідів (рельєфне відображення, сліди тиску, ковзання тощо); виявлення ознак відображень плашок пломбувальних лещат чи знарядь; пошук слідів приховування незаконного втручання в роботу приладу обліку.

6. Встановлення факту пошкодження пломб або втручання в роботу лічильника газу здійснюється за допомогою проведення трасологічної експертизи. Метою трасологічної експертизи приладів обліку газу є встановлення фактичного стану приладу обліку газу, можливість проведення певних дій щодо втручання в роботу приладу та обставин, за яких такі дії були проведені. Об'єктами експертизи можуть бути прилади обліку газу зі слідами втручання або без таких, копії слідів, якщо прилад обліку вилучити неможливо, предмети, якими, на думку слідчого, могли бути залишені сліди.

7. Експертиза приладів обліку як дослідження пломб та слідів, що відображаються при несанкціонованому втручанні в роботу облікового механізму лічильників газу, вирішує ідентифікаційні й діагностичні завдання. Об'єктами експертизи можуть бути: лічильники; пломби; пломбувальні лещата, пломби, надані як порівняльний матеріал; знаряддя та інструменти, які використовуються

для несанкціонованого знімання та повторного пломбування. Обґрунтовано необхідність дослідження деталей і механізмів, що розташовані під кришкою, яка закриває лічильний механізм, адже основна кількість слідів втручання в роботу лічильного механізму прихована, оскільки технологічні характеристики різних видів лічильників дозволяють втрутитися в роботу приладу обліку без пошкодження одноразових контрольних пристроїв (пломб).

8. Методика криміналістичної експертизи лічильників газу – це система методів, прийомів і технічних засобів, які застосовуються у процесі дослідження одноразових контрольних пристроїв (пломб) та дослідження деталей в вузлів лічильника загалом. Акцентовано на особливостях демонтажу (розрізання) пломби в різних лічильниках щодо недопущення деформації країв пломби та пошкодження рельєфного зображення досліджуваної пломби. Підкреслено значення ілюстративного матеріалу, що додається до висновку експерта (фотознімки, зображення, виконані за допомогою цифрової та розмножувальної техніки, у тому числі з розміткою ознак, зарисування ознак, схеми, креслення, діапозитиви, макети тощо), який робить висновок більш зрозумілим і переконливим. В ілюстративному матеріалі має бути відображено: упакування об'єктів дослідження (можливі порушення упаковки); надані об'єкти дослідження; встановлені конкретні властивості (ознаки) об'єктів, зміна їх стану; ознаки об'єктів дослідження, що збігаються або різняться, з розміткою; при нанесенні на зображення зарисування, розмітки нижче розміщують аналогічні зображення, але без зарисування, розмітки (контрольні зображення); розмітка здійснюється по колу за годинниковою стрілкою, починаючи з нижнього лівого кута зображення, ознак, що збігаються, – барвником червоного кольору; ознак, що різняться – барвником синього кольору; з лівого боку розміщують ілюстрації об'єкта, що ідентифікується, з правого – порівнювального об'єкта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anushat E. Kriminalische Spurenkunde. Berlin, 1943.
2. Kuper W. Strafrecht Besonderer Teil: Definitionen mit Erläuterungen 3 Auf. Heidelberg : C.F. Muller Verlag, 1999. 402 s.
3. Mergen A. Die Wissenschaft vom Verbrechen. Eine Einführung in die Kriminologie. Hamburg, 1961.
4. Аверьянова Т.В. Субъекты экспертной деятельности. Вестник криминалистики. Выпуск 2. М., Спарк, 2001.
5. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учеб. для вузов. 3-е изд., перераб и доп. М. : Норма, 2008. 992 с.
6. Алиев А.И. Проблемы экспертной профилактики. Баку, 1991.
7. Андрусяк Г.М., Батюк О.В., Гончаров І.В., та ін. Криміналістика: науковий довідник. / за ред. Гончарова І.В. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки 2018. 112 с.
8. Андыбур А.П., Коцко Т.А., Мылько И.П. Обеспечение конкурентоспособности предприятий топливно-энергетического комплекса. *Инновационное развитие топливно-энергетического комплекса: проблемы и возможности* / Под общ.ред. Г.К.Вороновского, И.В.Недина. Киев: Знания Украины, 2004. С. 206-213.
9. Антонюк Н.О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою: монографія. Львів: ПАІС, 2008. 216 с.
10. Арсеньев В.Д. Содержание, предмет и задачи общей теории судебной экспертизы. Вопросы теории судебной экспертизы : сб. науч. трудов ВНИИСЭ. М., 1977. Вып. 31. С. 12–14 .
11. Бабіч І. Проблема визначення поняття «предмет договору» у цивільному праві та цивільному законодавстві України. Підприємництво, господарство і право. 2005. № 12. С. 29-32.

12. Баулін В., Борисов В. та ін. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. Х., 2006., с.1184.

13. Баулін О.В., Шевчук В.М. Використання можливостей експертизи сторонами кримінального провадження під час доказування на стадії досудового розслідування. Міжвідомчий науково-методичний збірник «Криміналістика і судова експертиза», 2017. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/krise_2017_62_14.pdf.

14. Бахін В.П. Актуальні проблеми способу вчинення злочинів за умов істотної зміни характеру злочинної діяльності. Науковий вісник НАВСУ. К., 2000. Вип. 2. С.178-182.

15. Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: курс лекцій. Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. Ч. 1. 356 с.

16. Бедь В.В. Юридична психологія: Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. К.: МАУП, 2004. 436 с.

17. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. М. : Юрид. лит., 1988. 302 с.

18. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М. : БЕК, 1997. 342 с.

19. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Т. 3. М. : Юристъ, 1997. 478 с.

20. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Частные криминалистические теории. Т. 2. М. : Юристъ, 1997. 464 с.

21. Биленчук П.Д. Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 1983. 16 с.

22. Більше сотні волинян спіймали на крадіжці газу. ВолиньPost: веб-сайт. URL: <http://www.volynpost.com/news/137585-bilshe-sotni-volynian-spijmaly-na-kradizhcsi-gazu>. (дата звернення: 09.05.2019).

23. Блинкова Е.В. Договор водоснабжения в российском праве. Москва: Горизонт, 2001. 115 с.

24. Богатырев М.Г. О транспортной трасологии, ее предмете, системе. Рефераты докладов 2-й научной конференции Ташкентского НИИСЭ. Ташкент, 1964. С. 42-44.

25. Бондар М.Є. Проблемні питання застосування експертних методик при проведенні конкретних досліджень. Криміналістика і судебна експертиза. 2013. Вып. 58(1). С. 116-124 .

26. Брагинский М.И. Договорное право. Москва : Статут, 1997. 848 с.

27. Бычкова С.Ф. Становление и тенденция развития науки о судебной экспертизе. Алма-Ата, 1994.

28. Варналій З.С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія. К. : НІСД, 2007. 768 с.

29. Васильев А.М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва. Юридическая литература, 1976.

30. Васильев В.Л. Юридическая психология: учебник. М. : Юрид. лит., 1991. 464 с.

31. Васильев В.Л. Юридическая психология: учебное пособие. Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. 96 с.

32. Ведерников Н.М. Изучение личности преступника в процессе расследования. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1968. 84 с.

33. Ведерников Н.Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений. М., 1984.

34. Великородный П.Г. Криминалистическая характеристика и классификация способов преступлений и способов уклонения от ответственности. Криминалистическая характеристика преступлений: [сб. науч. тр.]. М., 1984. С.89-92.

35. Вельможний С.А. Основи методики розслідування викрадень електричної енергії шляхом її самовільного використання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 09. Харків, 2009. 20 с.

36. Весельський В.К., Зав'ялов С.М., Пясковський В.В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю: навч. посіб. К. : КНТ, 2009. 160 с.

37. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. М. : Госюриздат, 1956. 220 с.

38. Стадії проведення експертного дослідження. URL: <https://infopedia.su/10x33b9.html>.

39. Винберг А.И. Судебная экспертология – новая отрасль науки. Социалистическая законность. 1973. № 11. С. 48–50.

40. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие. Волгоград, 1979.

41. Висновок на проект Закону України «Про внесення зміни до статті 1881 Кримінального кодексу України» (щодо недопущення розкрадання природного газу)» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/xg3w000a?an=3>.

42. Вишнякова Н.В. Объект и предмет преступлений против собственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М. : РГБ, 2003. 213 с.

43. Виявлення знищених та пошкоджених маркувальних. Виявлення знищених та пошкоджених маркувальних позначень на пломбі з наступною ідентифікацією пломбувальних лещат. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=21800&chapter=1>.

44. Вовченко А. Проблеми реформування вугільної промисловості України. Економіка України. 2008. № 5. С. 19-23.

45. Волженкин Б.В. Мошенничество. *Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе»*. Спб., 1998. 67 с.

46. Вороновський Г.К., Денисюк С.П., Кириленко О.В. та ін. Енергетика світу та України. Цифри та факти. К.: Українські енциклопедичні знання, 2005. 404 с.

47. Гавло В.К. К вопросу об актуальных направлениях развития криминалистической методики и тактики расследования. *Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования: материалы расширенного заседания Ученого совета Всесоюзного института по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности*. Москва, 1978.

48. Гавло В.К. О понятии криминалистического механизма преступления и его значении в расследовании криминальных событий. *Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр.* Иркутск, 1982. С.75-78.

49. Газопостачальне підприємство. Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.

50. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск : Урал. гос. ун-т, 1975.

51. Герасимов И.Ф. Общие положения методики расследования преступлений. *Криминалистика: учебник* / под ред. И.Ф.Герасимова, Л.Я.Драпкина. М., 1994. С.328-332.

52. Герасимчук О. Система цивільно-правових договорів: стан і перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 2. С.67-72.

53. Глазырин Ф.В. Криминалистическое изучение личности обвиняемого: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Свердловск, 1973. 35 с.

54. Глазырин Ф.В. Личность обвиняемого и тактика следствия. *Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики*. Свердловск, 1972. С.70-76.

55. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. 127 с.

56. Голунский С.А. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. М., 1939. 252 с.

57. Гончаренко В.Г., Гори І.В. *Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2015.*

58. Гончаренко В.И. Кушнир Г.А., Подпалый В.А. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33.

59. Гончарук А. До питання про ефективність газорозподільних компаній в Україні. *Економіка України*. 2008. № 2. С. 26-36.

60. Гончарук А. Про ефективність розподілу електроенергії в Україні. *Економіка України*. 2007. № 4. С. 28-35.

61. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15> .

62. Грановский Г.Л. Основы трассологии (общая часть). Х. : Харьковский НИИСЭ, 1965. 123 с.

63. Громов В. Методика расследования преступлений. Руководство для органов милиции и уголовного розыска. М. : Сов. законодательство, 1929. 149 с.

64. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистик. СПб., 1905. 940 с.

65. Данилишина Б.М. Ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів у регіонах України. К. : РВПС України НАН України, 2006. 54 с.

66. Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе. Баку, 1998

67. Дорогунцов С.І., Пітюренко Ю.І., Олійник Я.Б. та ін. Розміщення продуктивних сил України. *Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.* К.: КНЕУ, 2000. 364 с.

68. Дорохіна Ю.А. Характеристика предмету злочинів проти власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. № 28.

69. Друга газова директива ЄС №2003/55/ЄС від 26.06.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_380.

70. Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. М. : Юрид. лит. 1973. 168 с.

71. Евгеньев М.Е. Методика и техника расследования преступлений. М., 1940.

72. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. URL: <https://de.com.ua/uploads/0/1703-EnergyStratagy2030.pdf>

73. Ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів у регіонах України / за ред. Б. М. Данилишина. К. : РВПС України НАН України, 2006. 54 с.

74. Євдокіменко С.В., Кузьмічов Я.В., Семенов В.В., Хільченко С.В. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми й засоби протидії злочинній діяльності: монографія. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2006. 352 с.

75. Єрмолов С. Формування конкурентних енергоринків в Україні. *Економіка України*. 2007. № 10.

76. За 11 місяців 2019 році АТ «Криворіжгаз» зафіксувало майже 1400 випадків незаконного використання газу. Інтерфакс-Україна: веб-сайт. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/628161.html> (дата звернення: 03.12.2019).

77. За останні два місяці «Чернігівгаз» виявив 353 випадки крадіжок газу. РБК-Україна : веб-сайт. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/poslednie-dva-mesyatsa-chernigovgaz-obnaruzhil-1574178501.html> (дата звернення: 19.11.2019).

78. Завербний А.С. Економічна політика України в сфері енергетики в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2019. 47 с.

79. Закарпатці, що здійснювали крадіжки газу, у 2019 році відшкодували збитки у 6,2 млн.грн. Інтерфакс-Україна : веб-сайт. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/640647.html>, <https://www.epravda.com.ua/press/2020/02/11/656948> (дата звернення: 11.02.2020).

80. Зорин Г.А., Танкевич О.В. Криминалистическая характеристика транснациональных преступных групп. Гродно : Изд-во Грод. фил. Негос. ин-та соврем. знаний, 1997. 104 с.

81. Зуйков Г.Г. О способе совершения и способе сокрытия преступления. *Оптимизация расследования преступлений*. Иркутск, 1982. С.56-64.
82. Зуйков Г.Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений. М. : МВШ МВД СССР, 1970. 191 с.
83. Зуйков Г.Г. Развитие криминалистического учения о способе совершения преступления и проблема способа сокрытия преступления. *Повышение эффективности расследования преступлений*. Иркутск, 1986. С.14-19.
84. Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. М. : МВШ МВД СССР, 1970. 45 с.
85. Илюшина М.Н., Челышев М.Ю., Ситдикова Р.И. Коммерческие сделки: теория и практика : уч.-метод. пос. Москва : РПА МЮ РФ, 2005. 266 с.
86. Іваницький С.О. Судова влада та правоохоронні органи України: практикум. 2-ге вид., перероб. та доп. К. : Кондор, 2009. 150 с.
87. Иванов Ю.Ф., Джужа О.М., Паливода А.В. Кримінологія: навч. посіб. К., 2006. 264 с.
88. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5.
89. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил (Теорія, методи, практика). Вид. 4-е, доп. К. : Європ. ун-т, 2002. 210 с.
90. Клименко Н.І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К., 2007
91. Коврижных Б.Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых убийствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 1969. 22 с.
92. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-Х від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
93. Колдин В.Я. Задачи, объекты и этапы судебной идентификации. Изд. вузов. Правоведение. 1967. № 3. С.129-133.

94. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 1967. 45 с.

95. Колесниченко А.Н., Коновалова Е.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие. Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1985. 93 с.

96. Колмаков В.П. Следственный осмотр оттисков печатей и штампов, подготовка и направление их на экспертизу. *Советская криминалистика на службе следствия*. 1951.

97. Комаха В.О. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.

98. Коновалюк В.И. Роль топливно-энергетического комплекса в обеспечении экономической безопасности государства. *Менеджер*. 2004. № 1 (27).

99. Коновалюк В.І. Державне регулювання монополій видобувної промисловості: дис... д-ра екон. наук: 08.07.01. НАН України; Інститут економіки промисловості. Донецьк, 2004.

100. Інструкція про порядок проведення та оформлення експертних досліджень. Наказ ДНДЕКЦ МВС України від 31.10.2013 №19/1-272н. URL: <https://expertize-journal.org.ua>.

101. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція. К. : НАВСУ, 1997. 111 с.

102. Коршик М.Г., Степичев С.С. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии. М. : Юрид. лит., 1969. 78 с.

103. Кофанов А.В., Волошин О.Г., Літвінова О.В. Трасологічні дослідження: Курс лекцій. Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010.

104. Кравцов С.Ф. Предмет преступления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Л., 1976. 19 с.

105. Криміналістика: учебник: в 2-х ч. Т. 1. М. : Акад. МВД СССР, 1969. 213 с.
106. Криміналістика. Підручник. Видавництво «Центр учбової літератури». Київ. 2015.
107. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
108. Кримінальний Кодекс України № 2341-III від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
109. Кримінальний Процесуальний Кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
110. Крылов И.Ф. Следы на месте преступления. Л. : Изд-во ЛГУ, 1961. 132 с.
111. Кузнецова Н.Ф. Рынок и проблемы преступности. Вестник Моск. ун.-та. Сер. 11. Право. 1993. № 6.
112. Куц В.М., Кириченко Ю.В. Кримінальна відповідальність за незаконне використання електричної або теплової енергії : моногр. 2010. с.121.
113. Лашук Є.В. До питання про «безпредметні» злочини. *Держава і право*. 1998. № 8. С.372-378.
114. Левицький А.О. Виявлення знищених та пошкоджених маркувальних позначень на пломбі з наступною ідентифікацією пломбувальних лещат. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2011. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/01_2011_2/laoipl.pdf.
115. Левицький А.О. Про необхідність обов'язкового проведення порівняльного дослідження при трасологічному дослідженні свинцевих та полімерних пломб. *Науково-практичний збірник «Криміналістичний вісник»*. ДНДЕКЦ, КНУВС, Київ, 2008.
116. Левицький А.О., Ваколюк С.М. Методичні рекомендації. Пломби для опломбування приладів обліку. НДЕКЦ при УМВС України в Миколаївській області. Миколаїв, 2008. 128 с.

117. Левицький А.О., Ваколюк С.М. Пломби для опломбування приладів обліку: методичні рекомендації. Миколаїв, 2008.

118. Левицький А.О., Грищенко О.В. Методика криміналістичного дослідження мастичних пломб. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2011. 15 с.

119. Левицький А.О., Прокопович Р.О. Криміналістичного дослідження простих пломб : методика. К. : ДНДЕКЦ МВС України. 19 с.

120. Литвиненко Л.К. Понятие и классификация следов в трассологии. *Материалы 3-й научной конференции, посвященной памяти М.И.Райского*. К., 1958. С.95-99.

121. Лопашенко Н.А. Преступление против собственности : теоретико-прикладные исследования. М. : Лекс Эст, 2005. 408 с.

122. Лукьянчиков Б.Є., Лукьянчиков Є.Д., Петряев С.Ю. Криміналістика. Частина I. Вступ до курсу криміналістики. Навчальний посібник. Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського. Київ. 2017

123. Матусевич И.А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования. Минск : Изд-во БГУ, 1975. 128 с.

124. Матусовський Г.А. Криміналістична характеристика злочинів. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Х., 1998.

125. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні. За заг. ред. О. М. Джужі. Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 192 с.

126. Метрологія. Тавра повірочні та калібрувальні. Правила виготовлення, застосування і зберігання. : ДСТУ 3968-2000. К.: Держспоживстандарт України, 2000. - 42 с.

127. Митричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза: респ. межвед. науч.-метод. сб.* КНИИСЭ. Киев, 1973. Вып. 10.

128. Найбільший штраф за крадіжку газу в Запорізькій області склав 700 тис. грн. Інтерфакс-Україна: веб-сайт. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/599735.html>. (дата звернення: 12.07.2019).

129. Намагаючись зекономити рівняни наламали лічильників на 520 тисяч. Все - тобі зрозуміло: веб-сайт. URL: <http://vse.rv.ua/article/namagaucis-zekonomiti-rivnani-nalamali-licilnikiv-na-520-tisac.html>. (дата звернення: 10.02.20200.

130. Образцов В.А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1977. Вып. 27. С.102-109.

131. Образцов В.А. Криминалистика : курс лекций. М. : Право и Закон, 1996. 447 с.

132. Образцов В.А. Общие положения криминалистической методики расследования. *Криминалистика: учебник.* / под ред. В. А. Образцова. М., 1995.

133. Образцов В.А. Проблемы совершенствования научных основ методики расследования преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1985. 146 с.

134. Образцов В.А. Учение о криминалистической характеристике преступлений. *Криминалистика: учебник.* / под ред. В. А. Образцова. М., 1995.

135. Овечкин А.В. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками. Х. : Юрид. ин-т, 1975. 175 с.

136. Паладійчук О.Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2015. Випуск 34. Том 3. С.87-89.

137. Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. Настільна книга слідчого. Ін Юре, 2007 р. 728 с.

138. Пантелеев И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистика: учебник* / под ред. И.Ф.Пантелеева, Н.А.Селиванова. М., 1984.

139. Порядок перевірки вузлів обліку та їх складових. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*
URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=39320>.

140. Порядок укладання договору постачання природного газу. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.* URL:
<https://www.nerc.gov.ua/web/printable.php?id=18962&lang=UA>.

141. Потапов С.М. Принципы криминалистической идентификации. *Советское государство и право*. 1940. № 1. С.24-27.

142. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 05.07.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

143. Про газ (метан) вугільних родовищ: Закон України № 1392-VI від 21.05.2009. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-17>.

144. Про енергозбереження: Закон України № 74/94-ВР від 01.07.1994. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/74/94-вр>.

145. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

146. Про затвердження Кодексу газорозподільних систем: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2494 від 30.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1379-15>.

147. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 року № 53/5. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/REG3145.html.

148. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності на ринку природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 201 від 16.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0201874-17>.

149. Про затвердження Мінімальних стандартів та вимог до якості обслуговування споживачів та постачання природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та

комунальних послуг № 1156 від 21.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1156874-17>.

150. Про затвердження Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Указ Президента України № 715/2014 від 10 вересня 2014 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715/2014>.

151. Про затвердження Положення про проведення експертизи лічильників газу, установлених у споживачів і призначених для обліку природного газу в побуті: Наказ Міністерство палива та енергетики України № 619 від 27.12.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0053-06>.

152. Про затвердження Порядку проведення повірки законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки, що перебувають в експлуатації, та оформлення її результатів: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 193 від 08.02.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0278-16>.

153. Про затвердження Правил безпеки систем газопостачання: Наказ Міністерство енергетики та вугільної промисловості України № 285 від 15.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0674-15>.

154. Про затвердження Правил постачання природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2496 від 30.09.2015. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1382-15>.

155. Про затвердження розміру страхового запасу природного газу на 2019 рік: Постанова Кабінету Міністрів України № 35 від 23 січня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-2019-%D0%BF>.

156. Про затвердження Типового договору зберігання (закачування, відбору) природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державнерегулювання у сферах енергетикита комунальних послуг № 2499 від 30.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-15>.

157. Про затвердження Типового договору постачання природного газу побутовим споживачам: Постанова Національної комісії, що здійснює державне

регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2500 від 30.09.2015.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1386-15>.

158. Про затвердження Типового договору постачання природного газу постачальником «останньої надії»: Постанова Національної комісії, що здійснює державнерегулювання у сферах енергетикита комунальних послуг № 2501 від 30.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1387-15>.

159. Про затвердження Типового договору розподілу природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2498 від 30.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-15>.

160. Про затвердження Типового договору транспортування природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2497 від 30.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1383-15>.

161. Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-III 11.01.2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

162. Про нафту і газ: Закон України № 2665-III від 12.07.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14>.

163. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України № 1540-VIII від 22 вересня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19>.

164. Про особливості доступу до інформації у сферах постачання електричної енергії, природного газу, тепlopостачання, централізованого постачання гарячої води, централізованого питного водопостачання та водовідведення: Закон України № 887-VIII від 10 грудня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-19>.

165. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1264-XII від 25.06.1991. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

166. Про природні монополії: Закон України № 1682-III від 20.04.2000. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1682-14>.

167. Про ринок природного газу: Закон України № 329-VIII від 9 квітня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19>.
168. Про судову експертизу: Закон України № 4038-XII від 25.02.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
169. Про трубопровідний транспорт: Закон України № 192/96-ВР від 15.05.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80>.
170. Про угоди про розподіл продукції: Закон України № 1039-XIV від 14.09.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>.
171. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М. : ВШ МООП СССР, 1967. 290 с.
172. Россинская Е. Р. Криминалистика: учеб. пособ. для вузов / под ред. Н. Д. Эриашвили. Москва, 1999. 351 с.
173. Россинская Е. Р. Общая теория судебной экспертизы и криминалистика как самостоятельные родственные науки. Режим доступа : <http://rossinskaya.ru/articles/>.
174. Руденко В.П., Вацеба В.Я., Соловей Т.В. Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України: монографія. Чернівці : Рута, 2001. 268 с.
175. Сазонець І.Л. Розміщення продуктивних сил. Навч. посіб. К.: Центр навч. л-ри, 2006. 320 с.
176. Салтевский М.В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы. Специализированный курс криминалистики: учебник. К., 1987.
177. Салтевский М.В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1982. Вып. 25. С.13-20.
178. Салтевський М.В. Криміналістика: навч.-довід. посіб. К. : Правник, 1996. 159 с.
179. Самойлов Г.А. Личностная информация, фиксирующаяся в следах преступления. *Труды ВШ МООП СССР*. 1972. Вып. 34. С.27-29.

180. Сегай М.Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2 (33). № 3 (34). С. 740–762

181. Селиванов Н.А. Общие сведения о следах. *Криминалистическая техника*. М., 1959. С.177-182.

182. Селиванов Н.А. Спорные вопросы судебной экспертизы. *Социалистическая законность*. 1978. № 5.

183. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1966. 16 с.

184. Сергеев Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. *Руководство для следователей*. / отв. ред. Н. В. Жогин. М., 1971.

185. Скибицкий К.В. Теоретические основы получения информации о преступнике из материальных источников на предварительном следствии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Х., 1974. 21 с.

186. Словарь русского языка. Т. 2. М. : Русский язык, 1958. 736 с.

187. Словник української мови. Київ, 1972. Т. 3: «З». с. 196; 5, с. 403

188. Сокиран Ф.М. Правовые и тактические основы психологического воздействия на предварительном следствии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 1987. 20 с.

189. Сорокин В.С. Обнаружение, фиксация следов на месте происшествия: метод. пособ. М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1966. 177 с.

190. Способи несанкціонованого знімання пломб. Сліди на пломбі після несанкціонованого знімання пломби певним способом URL: <https://www.linkedin.com>.

191. Справа № 640/23838/18, Рішення від 22 квітня 2019 року. Київський районний суд м.Харкова. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/81322666>.

192. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.0.09. К., 1998. 242 с.

193. Старушкевич А.В. Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних вбивств. К. : Правник, 1997. 63 с.

194. Танасевич В.Г., Образцов В.А. О криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1976. Вып. 25.

195. Танасевич В.Г., Проблемы борьбы с хищениями государственного и общественного имущества (Расследование, выявление причин и условий, предупреждение хищений) : автореф. дис... д-ра юрид. наук: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. М., 1967. 42 с.

196. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 4. М. : Русский язык, 1940. 632 с.

197. Филаненко А.Ю. Уголовная ответственность за хищение чужого имущества по уголовному законодательству Российской Федерации : монография. Ч. : Фрегат, 2006. 335 с. С. 33.

198. Филиппов А.Г. Общие положения методики расследования отдельных видов и групп преступлений. *Криминалистика: учебник* / под ред. А.Г.Филиппова и А. Ф. Вольнского. М., 1998. С. 270-283.

199. Фінчук В.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Держ. фіск. служба України, Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2017. 20 с.

200. Харків'яни заплатили 50 тисяч гривень за те, що відмотували показання газових лічильників. KharkivToday: веб-сайт. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkivyani-zaplatili-50-tisyach-griven-za-te-scho-vidmotuvali-pokazannya-gazovikh-lichilnikov>. (дата звернення: 05 лютого 2020).

201. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

202. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / упоряд. та гол. ред. В. І. Тертишніков. Х. : Вапнярчук Н. І., 2007. 576 с.

203. Циганюк Ю.В., Кравчук О.В., Крушинський С.А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С.28-36.

204. Цимбал П.В., Омельчук Л.В. Перспективи удосконалення інституту судової експертизи у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С.75-81.

205. Чурпита В.В. Исследование устойчивости способа преступления и ее значение для раскрытия и расследования преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 1989. 145 с.

206. Швець А.Ю. Предмет злочинів проти власності у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Держ. НДІ МВС України. Київ, 2011. 20 с.

207. Шевченко Б.И. Научные основы современной трасологии. М. : Госюриздат, 1947. 73 с.

208. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Київ, 2004.

209. Шляхов А. Р. Предмет, метод и система советской науки криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – АлмаАта, 1959

210. Яблоков Н.П. Проблемы методики расследования преступлений, совершенных организованными преступными сообществами. Вестник МГУ. Сер. II. Право. 1993. № 5. С.21-27.

211. Якимов И.Н. Осмотр. М. : Госюриздат, 1935. с. 44.

212. Яхонтова А.А. Правовое регулирование газоснабжения в Российской Федерации (гражданско-правовой аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Юридический институт Московской академии экономики и права. Москва, 2005. 26 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

МІНІСТЕРСТВО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ, ТОРГІВЛІ ТА
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО
“ВОЛИНСЬКИЙ НАУКОВО-ВИРОБНИЧИЙ
ЦЕНТР СТАНДАРТИЗАЦІЇ, МЕТРОЛОГІЇ ТА СЕРТИФІКАЦІЇ”
(ДП “Волиньстандартметрологія”)

Вул. Світла, 4, м. Луцьк, 43000, тел./факс: (0 332) 28-15-88, Код ЄДРПОУ 02568058

30.06.2022 № 280/53

На № _____

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження

Хомича Дмитра Олеговича

«Криміналістичні прийоми та методики виявлення викрадень природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку»

зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Результати дисертаційного дослідження Д.О.Хомича *«Криміналістичні прийоми та методики виявлення викрадень природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку»* впроваджувалися в виробничий процес фахівців Акціонерного Товариства «Оператор Газорозподільної Системи «ВОЛИНЬГАЗ» протягом 2018-2020 р.р.

Статтею 1 Закону України «Про нафту і газ» від 04.04.2018 р. №2665-III, газ признано товарною продукцією. Статтею 51 Закону передбачено, що особи, які винні у порушенні законодавства, що регулює діяльність у газовому секторі, несуть адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність за крадіжку газу. Несанкціоноване використання природного газу – це кримінальне правопорушення. Статтею 185 Кримінального кодексу України встановлено, що таємне викрадення чужого майна карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Дисертантом вироблена методика криміналістичного дослідження лічильників газу та висунуті пропозиції щодо зменшення розкрадання природного газу, такі як: зміна конструкції лічильника; підвищення кваліфікації спеціалістів газових підприємств, які безпосередньо проводять першопочатковий огляд лічильника (знімають показники); обов'язкове залучення спеціаліста на стадії проведення експертизи та перевірки у разі виникнення спірних питань; зміни в чинному законодавстві, а саме внесенням змін до статті 188¹ Кримінального кодексу України щодо недопущення розкрадання природного газу.

Генеальний директор
ДП «Волинського науково-виробничого
центру стандартизації, метрології та сертифікації»

Б.П. Шіба

РЕГІОНАЛЬНА
ГАЗОВА КОМПАНІЯ
ВОЛИНЬГАЗ

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
Хомича Дмитра Олеговича
*«Криміналістичні прийоми та методики виявлення викрадень природного газу
шляхом втручання в роботу приладів обліку»*
зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Результати дисертаційного дослідження Д.О.Хомича *«Криміналістичні прийоми та методики виявлення викрадень природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку»* впроваджувалися в виробничий процес фахівців Акціонерного Товариства «Оператор Газорозподільної Системи «ВОЛИНЬГАЗ» протягом 2018-2020 р.р.

Статтею 1 Закону України «Про нафту і газ» від 04.04.2018 р. №2665-III, газ признано товарною продукцією. Статтею 51 Закону передбачено, що особи, які винні у порушенні законодавства, що регулює діяльність у газовому секторі, несуть адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність за крадіжку газу. Несанкціоноване використання природного газу – це кримінальне правопорушення. Статтею 185 Кримінального кодексу України встановлено, що таємне викрадення чужого майна карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Дисертантом вироблена методика криміналістичного дослідження лічильників газу та висунуті пропозиції щодо зменшення розкрадання природного газу, такі як: зміна конструкцій лічильника; підвищення кваліфікації спеціалістів газових підприємств, які безпосередньо проводять першопочатковий огляд лічильника (знімають показники); обов'язкове залучення спеціаліста на стадії проведення експертизи та перевірки у разі виникнення спірних питань; зміни в чинному законодавстві, а саме внесенням змін до статті 188¹ Кримінального кодексу України щодо недопущення розкрадання природного газу.

Довідку про впровадження результатів дисертаційної роботи Хомича Дмитра Олеговича обговорено і затверджено на засіданні комісії з розгляду актів про порушення, яке відображено в протоколі № _____ від _____ 2020 року.

Голова правління
АТ «Волиньгаз»

М.І.Коротя

АТ «ВОЛИНЬГАЗ»

Тел.: +380 332 77 69 00 Факс: +380 332 77 69 01
Веб-сайт: vl.104.ua

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук
полковник поліції

Руслан ДУДАРЕЦЬ18 червня 2020 року**АКТ**

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Хомича Дмитра Олеговича на тему: «Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук, доцента Мірковця Д.М., старшого слідчого з особливо важливих справ кандидата юридичних наук Загамули В.В., старшого слідчого з особливо важливих справ Бруссо К.М. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Хомича Дмитра Олеговича на тему: «Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку» виявили значну наукову і практичну цінність та можуть застосовуватись у діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, зокрема під час проведення занять у системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент

Дмитро МІРКОВЕЦЬ

Старший слідчий в ОВС
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

Вадим ЗАГАМУЛА

Старший слідчий в ОВС
ГСУ НП України

Костянтин БРУССО

Додаток Б

**Результати опрацювання емпіричних даних
Зведені дані опитування слідчих, експертів, спеціалістів**

Запитання	Респонденти		
	слідчі	експерти	спеціалісти
1. Чи вважаєте Ви задовільним стан реагування правоохоронних органів на крадіжки природного газу?	Так 35 % Ні 46% Без відповіді 19 %	Так 32 % Ні 41 % Без відповіді 26 %	Так 36 % Ні 52 % Без відповіді 16 %
2. Чи потрібно вирішувати спір споживача та газопостачального підприємства переважно у порядку цивільного судочинства?	Так 37 % Ні 35 % Без відповіді 6 % Свій варіант 22 %	Так 23 % Ні 25 % Без відповіді 22 % Свій варіант 30 %	Так 21 % Ні 43 % Без відповіді 12 % Свій варіант 24 %
3. Чи відомі Вам випадки вирішення правового конфлікту між газопостачальником і споживачем у порядку цивільного судочинства у той час як дії недобросовісного споживача мали ознаки кримінального правопорушення?	Так 47 % Ні 29 % Без відповіді 24 %	Так 22 % Ні 19 % Без відповіді 41 %	Так 65 % Ні 21 % Без відповіді 14 %
4. Чи залежить результат розслідування від використання спеціальних знань?	Так 88 % Ні – Без відповіді 12 %	Так 96 % Ні – Без відповіді 4 %	Так 89 % Ні – Без відповіді 11 %
5. Які спеціальні знання Ви вважаєте	Вільний варіант	Вільний варіант	Вільний варіант відповіді

найбільш витребуваними для встановлення обставин правопорушення?	відповіді	відповіді	
6. Які спеціалісти можуть надати консультацію, роз'яснення щодо обставин втручання у роботу приладів обліку природного газу?	Вільний варіант відповіді	Вільний варіант відповіді	Вільний варіант відповіді
7. Які проблеми, пов'язані із встановленням обставин втручання в роботу приладів обліку Ви можете назвати і які способи їх вирішення?	Вільний варіант відповіді	Вільний варіант відповіді	Вільний варіант відповіді
8. Чи доцільно у кожному випадку проводити судову трасологічну експертизу, якщо було проведено відомчу?	Так 93 % Ні 2 % Без відповіді 5%	Так 95 % Ні – Без відповіді 5 %	Так 45 % Ні 32 % Без відповіді 23 %
9. Які форми використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку Ви вважаєте найбільш ефективними?	Консультація спеціаліста 100 % Участь спеціаліста у проведенні процесуальних дій 39 % Експертиза 100 %	Консультація спеціаліста 89 % Участь спеціаліста у проведенні процесуальних дій 85 % Експертиза 100 %	Консультація спеціаліста 95 % Участь спеціаліста у проведенні процесуальних дій 88 % Експертиза 95 %

Зведені дані вивчення матеріалів кримінальних проваджень та відомчих документів щодо вирішення завдань розслідування за допомогою використання спеціальних знань

Дані і відомості	Результат узагальнення
Спосіб	<p>1) за часом впливу:</p> <p>1.1) регулярні, для яких характерні порушення визначеного законодавством та нормативними актами порядку, умов і правил користування природним газом; визначеного законодавством та нормативними актами порядку оплат за спожитий природний газ; правил ліцензування й умов діяльності підприємств на ринку енергоносіїв; використання стаціонарно встановлених газових мереж поза обліком; 1.2) разові, а саме: гальмування облікових коліс приладу обліку природного газу; приєднання до газових мереж поза приладом обліку природного газу; порушення цілісності конструкції приладу обліку;</p> <p>2) за формою впливу:</p> <p>2.1) механічні – порушення кліматичних умов роботи приладу обліку природного газу шляхом його охолодження або збільшення вологості; порушення герметичності приладу обліку природного газу пошкодженням захисної кришки, оглядового скла. Унаслідок попадання в механізм лічильника різного виду забруднень диск починає повертатися вповільнено або цілком гальмується; механічне гальмування облікових коліс приладу обліку природного газу сторонніми предметами; пошкодження, зривання пломби на приладах обліку природного газу споживача; примусове механічне скидання показань приладу обліку природного газу обертанням у зворотний бік шестерень передавального механізму; 2.2) магнітні – вплив на прилад обліку природного газу сильним зовнішнім постійним магнітним полем; 2.3) під'єднувальні – відкрите підключення до газової мережі, минаючи прилад обліку природного газу: несанкціоноване підключення до газової мережі. Улаштування додаткової газової мережі: прокладання додаткової газової мережі;</p> <p>3) за об'єктами впливу: 3.1) на прилад обліку природного газу – встановлення додаткових деталей (пружин) в обліковому механізмі; заміна шестерень</p>

	для зменшення нарахування кубів газу; 3.2) на газову мережу – установа прихованої газової мережі.
Слідова картина	<p>1) сліди зміни схеми включення приладу обліку природного газу – відсутність чи порушення пломби на кришці приладу обліку природного газу; уповільнений хід облікових коліс приладу обліку природного газу або його повне гальмування; обертання облікових коліс приладу обліку природного газу в зворотному напрямку (для лічильників старого типу);</p> <p>2) сліди пошкодження приладу обліку природного газу – наявність у механізмі приладу обліку природного газу споживача бруду; пошкодження оглядового скла приладу обліку природного газу споживача; наявність отвору в полімерних елементах (корпус, захисна кришка приладу обліку природного газу споживача; наявність сторонніх предметів (шматків дроту, плівки тощо) усередині приладу обліку природного газу споживача; наявність щілини між захисною кришкою і корпусом приладу обліку природного газу споживача; відсутність чи уповільнений темп обертання диску приладу обліку природного газу споживача внаслідок його механічного гальмування; наявність подряпин та нашарувань бруду від дії сторонніх предметів у місці розташування металевої пломби; наявність подряпин та нашарувань бруду від дії сторонніх предметів на деталях під кришкою, що закриває лічильний механізм; наявність відтиснутого оглядового скла (повторного встановлення) в приладі обліку природного газу споживача.</p>
Особа правопорушника	<p>За освітнім рівнем: мають вищу освіту – 57,7%, середню спеціальну – 32,7%, середню загальну – 9,6%. Переважають безробітні і ті, що ніде не навчаються – 44 %, 31,5% - інші категорії (пенсіонери, різноробочі).</p> <p>За місцем проживання: мешканці міст – 58%, сільської місцевості – 42%.</p> <p>Викрадення природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку скоюють чоловіки у віці від 40-50 років.</p> <p>Мають середню освіту – 49%.</p>
Недоліки	наявність на корпусі лічильника з'єднувальних

<p>конструкції приладів обліку (лічильників), що спрощують можливість втручання в їх роботу</p>	<p>елементів (гвинтів), що легко демонтуються (76 %); виготовлення корпусу, вузлів та деталей лічильника з матеріалу, який піддається впливу магнітного поля (65 %); кріплення облікового механізму зовні корпусу лічильника, що спрощує механічне втручання за допомогою предметів з тонкою робочою частиною (голка, дріт) (58 %); оглядове скло може бути піддане термічному та механічному впливу, замінні частини лічильника не у всіх випадках мають єдині рельєфні позначення, що унеможлиблює їх несанкціоновану заміну (55 %). Доведено, що інформація про конструктивні недоліки приладів обліку газу сприяє цілеспрямованому пошуку слідової та іншої інформації про злочин й обставини його вчинення.</p>
<p>Матеріали відомчої експертизи лічильників газу, які мають орієнтуєче значення для вирішення завдань розслідування</p>	<p>1) участь у проведенні експертизи інженерно-технічних працівників, представників метрологічної організації, які володіють відповідними спеціальними знаннями, представників виробника засобів вимірювальної техніки чи виробника пломби; 2) порядок діяльності комісії: зовнішній огляд, перевірка відповідності місць фактичного розташування пломб місцям, зазначеним в Акті про демонтаж лічильника газу; цілісності та місцезнаходження пломб, а також ознак порушень, зазначених в Акті про зняття лічильника газу; цілісності заводського та повірчого тавра на лічильнику газу; цілісності відлікового механізму та корпусу лічильника газу; цілісності конструктивних елементів вихідного патрубку лічильника газу; наявності сторонніх предметів у середині лічильника газу; відповідності маркування лічильника газу нормативно-технічній документації; 3) підсумковий документ – Акт експертизи лічильника газу, що містить відомості про результати огляду та позачергової повірки лічильника газу; 4) вимоги до реєстрації акта експертизи; 5) дії комісії щодо встановлення причетності споживача до втручання в роботу приладу обліку та його наслідки; б) складання акта про порушення та його зміст та акта-розрахунку необлікованого (донарахованого) об'єму та обсягу природного газу і його вартості.</p>

Відомчі документи

АКТ № _____
про виявлені порушення

_____ «___» _____ 20__ р.
(назва населеного пункту) (дата складання)

Споживач згідно із заявою від «___» _____ 20__ р., № _____ або представник газопостачальної (газотранспортної) організації (необхідне підкреслити)

(прізвище, ім'я, по батькові споживача або представника газопостачальної (газотранспортної) організації)

висловлює сумнів у правильній роботі встановленого за адресою _____

лічильника газу типу _____, зав. № _____, з показами _____
_____ куб.м, дата проведення повірки _____ з причини:

- невідповідності показів лічильника об'ємам газу, використаних газовими приладами та пристроями споживача;

- унеможливлення виявлення дефекту лічильника шляхом зовнішнього огляду;

- ознак порушень конструкції лічильника, у тому числі справності лічильного механізму, або порушень у роботі лічильника;

- ознак зняття мастичних пломб або порушення повірчого тавра;

- зриву або пошкодження пломб газопостачальної (газотранспортної) організації на лічильнику газу або на патрубках лічильника;

- пристроїв, які застосовані для навмисного заниження показів лічильника газу.

(необхідне підкреслити та докладно розписати) _____

Акт є підставою для відшкодування збитків згідно з Кодексу газорозподільних систем прийнятим Постановою Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2494 від 30.09.2015 року.

Відмова від підписання Акту про виявлені порушення не є підставою для припинення робіт, пов'язаних з проведенням експертизи лічильника газу.

Представник газопостачальної
(газотранспортної) організації

Споживач

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

тел. _____

тел. _____

АКТ № _____

про демонтаж лічильника газу для проведення експертизи

_____ «__» _____ 20__ р.
(назва населеного пункту) (дата складання)

Згідно з актом про виявлені порушення від «__» _____ 20__ р. № _____ лічильника газу типу _____, зав. № _____, з показами _____ куб.м, дата проведення перевірки _____, який встановлено за адресою _____, споживач _____

(прізвище, ім'я, по батькові споживача)

Лічильник газу направляється на експертизу в _____

(назва організації)

1. Лічильник газу споживача демонтується представником газопостачальної (газотранспортної) організації, замість нього в присутності споживача встановлюється інший лічильник газу типу _____, зв. № _____, з показами _____ куб.м згідно із завданням № _____ на його встановлення.

2. Для захисту лічильника від зовнішнього втручання до дня проведення експертизи представник газопостачальної (газотранспортної) організації додатково опломбував вхідний та вихідний патрубки цього лічильника та пакет пломбою газопостачальної (газотранспортної) організації (вхідний _____ вихідний _____ пакет _____).

Лічильник газу доставляється _____
(представником газопостачальної (газотранспортної) організації або споживача)

на місце проведення експертизи: _____

(місцезнаходження організації)

3. Споживач _____ запрошується о _____
(прізвище, ініціали)

(година, дата)

для проведення експертизи лічильника. Результати експертизи споживач зможе одержати не пізніше ніж за 3 робочі дні від дня її проведення.

4. З «__» _____ 20__ р. на час проведення експертизи газові прилади та пристрої споживача підключені до системи газопостачання без лічильника. 5. Цей акт складено у двох примірниках: по одному для газопостачальної (газотранспортної) організації та споживача. Ці примірники мають однакову юридичну силу.

Представник газопостачальної
(газотранспортної) організації

Споживач

(підпис)
ініціали)

(прізвище,

(підпис)
ініціали)

(прізвище,

тел. _____

тел. _____

АКТ № _____
експертизи лічильника газу

від «___» _____ 20__р.

Комісія _____ у складі:

1. _____

(посада, прізвище, ініціали)

2. _____

(посада, прізвище, ініціали)

3. _____

(посада, прізвище, ініціали)

у присутності споживача (або уповноваженої ним іншої особи) _____

_____,
(прізвище, ім'я, по батькові)

що проживає _____,

(місце проживання)

провела експертизу лічильника газу типу _____, зав. № _____,
покази _____ куб.м, який знято відповідно до акту від
«___» _____ 200__р. № _____

Цілісність пломби на упаковці _____

Експертизою встановлено:

1. Результати зовнішнього огляду лічильника газу:

1.1. Цілісність заводської пломби та повірчого тавра _____

1.2. Цілісність відлікового механізму _____

1.3. Механічні пошкодження та інше _____

2. Результати позачергової повірки:

2.1. Втрата тиску _____

2.2. Герметичність _____

2.3. Похибка лічильника за об'ємної витрати Q_{\min} _____

Q_{\max} _____

Покази лічильника газу після повірки _____

Свідоцтво про повірку робочого засобу вимірювальної техніки або довідка
про непридатність засобу вимірювальної техніки додається.

Висновки комісії:

Члени комісії _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Споживач

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Окрема думка члена комісії або споживача (уповноваженої ним іншої особи)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Хомич Д. О. Порухення та крадіжки при споживанні природного газу. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. С. 186–190.

2. Хомич Д. О., Гусак А. П. Тактика слідчого огляду під час розслідування викрадень природного газу в газових лічильниках. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1 (11). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. С. 114–118.

3. Хомич Д. О. Добыча и потребление природного газа в Украине, а также способы предупреждения его кражи. *AREA NAUKI*. Kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe. Fundacja Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich. ORKA. Lublin. Poland. 2019. С. 16–24.

4. Хомич Д. О. «Слідова картина» викрадення природного газу шляхом маніпуляцій із лічильником. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3 (289). С. 265–269.

5. Хомич Д. О. Вивчення та систематизація способів викрадень природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку. *Часопис Київського університету права*. 2020. № . С. 336–340.

6. Хомич Д.О. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 107–115.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Хомич Д. О., Гусак А. П. Тактика допиту під час розслідування викрадень природного газу шляхом його самовільного використання. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф.

(Луцьк, 1–2 черв. 2018 р.). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. 2018. С. 112–114.

8. Хомич Д. О. Крадіжка природного газу. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14–15 черв. 2019 р.). Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. С. 285–287.

9. Хомич Д. О. Криміналістична характеристика крадіжок природного газу. *Актуальні питання криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 354–357.

10. Хомич Д. О. Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 273–276.

11. Хомич Д. Правове регулювання газопостачальної діяльності в Україні. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студ. (Луцьк, 12–13 трав. 2020 р.). Луцьк: Вежа-Друк. 2020. С. 459–462.

12. Дослідження лічильників газу: метод. рек. / Гончаров І. В., Гусак А. П., Хомич Д. О. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2020. 36 с.